

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์)

ปริญญา

รัฐศาสตร์

รัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทรวิเศษ (น้อย)

Relationship between King Taksin and Chao Praya Nakhon (Noi)

นามผู้วิจัย นางสาวกนกชน พัฒนาบุตร

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, กศ.ด.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์สมเกียรติ วันทะนะ, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

(รองศาสตราจารย์วัชรินทร์ ชาบุญศิลป์, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทร (น้อย)

Relationship between King Taksin and Chao Praya Nakhon (Noi)

โดย

นางสาวกนกชน พัฒนาบุตร

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์)

พ.ศ. 2556

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กนกชน พัฒนถาบุตร 2556: สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนตรี (น้อย) ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์และ รัฐประศาสนศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, กศ.ศ. 140 หน้า

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษาหาความจริงเรื่องสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนตรี (น้อย) ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีผลกระทบอย่างไรต่อการเมืองในระดับท้องถิ่น เมืองนครศรีธรรมราชหรือมีผลต่อการเมืองในระดับรัฐบาลกลางหรือไม่ หลังหมดสิ้นยุคสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชลงในปี พ.ศ. 2325 ไปแล้ว ผลของการวิจัยพบว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นของบุคคลสำคัญทั้งสองท่านนี้ ได้รับผลทางการเมืองในรูปแบบของนโยบายในรัฐบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชส่งผ่านมายังบุคคลดังต่อไปนี้ คือ เจ้าพระยามนตรี (หนุ) ผู้เป็นตาของเจ้าพระยามนตรี (น้อย) เจ้าพระยามนตรี (พัฒน์) ผู้เป็นบิดาทางการเมืองของเจ้าพระยามนตรี (น้อย) และเจ้าจอมปรางหรือต่อมาคือท่านผู้หญิงปราง ผู้เป็นมารดาของเจ้าพระยามนตรี (น้อย) กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เป็นผู้วางนโยบายในการจะส่งพระโอรสไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอันเป็นหัวเมืองสำคัญของทางการปกครองในปักษ์ใต้ โดยการทรงมีคุณโอบายในการพระราชทานเจ้าจอมปรางที่มีครรภ์กับพระองค์เองแล้วสองเดือนไปให้เจ้าพัฒน์ ผู้เป็นอุปราชเมืองนครศรีธรรมราชไปเป็นภรรยา พร้อมทั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเล็งถึงความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชจึงทรงกระทำการให้เมืองนี้มีความโดดเด่นรองจากกรุงธนบุรีเพื่อคงจะได้รองรับการเกิดของพระโอรสในครรภ์เจ้าจอมปรางโดยใช้วิธีการการแต่งตั้งเจ้านครผู้เป็นบิดาของเจ้าจอมปรางขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเทียบเท่ากับเมืองประเทศราช แม้ต่อมาจะมีการเปลี่ยนแปลงพระราชอาณาจักรเป็นการปกครองโดยพระราชวงศ์จักรี เมืองนครศรีธรรมราชได้รับผลกระทบทางการเมืองโดยตรงในทุกด้าน แต่กระนั้นนโยบายที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้วางไว้ก่อนจะสิ้นรัชกาลไปนั้นก็ยังคงได้ประสานต่อคงนโยบายเดิมนี้ไว้ได้มาจนสำเร็จจุลวงไปด้วยดีซึ่งต่อมาพระโอรสที่เกิดขึ้นมาภายหลังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ชื่อว่า ‘เจ้าน้อย’ นั่นก็ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนสำคัญ ผลสำเร็จทั้งนี้โดยการอาศัยมิตรภาพความผูกพันในเครือญาติที่ยังหลงเหลืออยู่ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชผสมผสานกับกลุ่มผู้สืบเชื้อสายจากเจ้านคร (หนุ) และเจ้าพระยามนตรี (พัฒน์) และเชื้อสายของพระบรมศานุวงศ์ในราชวงศ์จักรี จึงทำให้เจ้าพระยามนตรี (น้อย) ได้ครองเมืองนครศรีธรรมราชอย่างมั่นคง และยังได้แผ่อิทธิพลทางอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ได้เป็นผู้ครอบครองดินแดนในแถบแหลมมาลายูเมืองประเทศราชได้ยิ่งใหญ่กว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทุกคน

Kanokchon Pattanatabut 2013: Relationship between King Taksin and Chao Praya Nakhon (Noi). Master of Arts (Political Science), Major Field: Political Science, Department of Political Science and Public Administration. Thesis Advisor: Associate Professor Kovit Wongsurawat, D.Ed. 140 pages.

The purpose of this research was to study the relation between King Taksin and Chophaya Nakhon Noi. Did such relation affect the local politics of Nakhon Sri Thammarat and the regional politics after the era of King Taksin in 1782 (B.E. 2325)? The research finding shows that the significance of the relation between the 2 personages could be mediated through the characters as follows: Chophaya Nakhon Noi who is the grandfather of Chophaya Nakhon Noi, Chophaya Nakhon Pat who is the legitimate father of Chophaya Nakhon Noi, and the Concubine Prang, known later on as “Lady Prang”, was the mother of Chophaya Nakhon Noi. In other words, King Taksin was thought to be the first to establish a policy assigning a royal son to rule the strategic southern city of Nakhon Sri Thammarat through presenting the Concubine Prang during her second month of pregnancy to the Viceroy to the City of Nakhon Sri Thammarat who was then appointed Chophaya Nakhon Sri Thammarat. King Taksin foresaw the importance of Nakhon Sri Thammarat to be second most strategic to Thonburi, for this reason, appointed Chonakon, the father of the Concubine Prang, to rule Nakhon Sri Thammarat’s colonies as well as to serve as the power base for his unborn son. Although the kingdom was then ruled by the Chakri Dynasty and had considerable impacts on Nakhon Sri Thammarat in every aspect, such policy established at the end of King Taksin’s era continued to last relying on close friendship and network relation which favored Chophaya Nakhon Noi’s remarkable rise to power in Nakhon Sri Thammarat and to rule more southern territories than any Chophaya could.

Student’s signature

Thesis Advisor’s signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ประสบความสำเร็จได้ด้วยความกรุณาของคณะกรรมการที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาสำหรับการวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งผู้แทนจากบัณฑิตวิทยาลัย ที่กรุณา
ให้คำแนะนำเพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยกราบขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้
ด้วย

จากการที่ข้าพเจ้าได้เข้ามาเป็นนิสิตปริญญาโท สาขารัฐศาสตร์ครั้งแรก ข้าพเจ้ามีความชื่นชอบ
วิชาประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์โลกอยู่บ้างแล้ว แต่ยอมรับว่ามีความรู้ในสาขาวิชานี้แค่
ระดับสามัญ แต่เมื่อได้เข้ามาศึกษาที่ รongศาสตราจารย์ ดร. โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ และ รongศาสตราจารย์
ดร. สมเกียรติ วันทะนะ สองครูของข้าพเจ้าที่ทำให้วิธีการคิดของข้าพเจ้าเปลี่ยนแปลงไป คือ ทำให้
เกิดความอยากรู้อยากเห็น และทำความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรี ข้าพเจ้ามีความสนใจ
ที่จะทำวิจัยวิทยานิพนธ์ในเรื่องสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับเจ้าพระยามนระ (น้อย)
จำนวน 5 บท จึงได้ขออนุญาตบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อขอทำการวิจัย และได้รับคำสั่งอนุญาต จึงขอขอบคุณ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มา ณ ที่นี้ด้วย

ผู้วิจัยขอบคุณครอบครัวของข้าพเจ้าที่ได้สนับสนุนและเป็นกำลังใจสำคัญในการศึกษา
ของข้าพเจ้าครั้งนี้ ขอบคุณเพื่อนนิสิต เจ้าหน้าที่โครงการปริญญาโท สาขารัฐศาสตร์ทุกคนที่ได้
ให้ความช่วยเหลือจนจบหลักสูตรการศึกษา และขอขอบคุณกัลยาณมิตรเมื่อนครทุกท่านที่ได้
ให้ความช่วยเหลือแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดีในคราวที่ได้เดินทางลงพื้นที่ไปหาข้อมูลในจังหวัด
นครศรีธรรมราช

ส่วนที่ดีมีคุณค่าและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอมอบเพื่อตอบแทน
คุณงามความดีแด่ครู อาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้
ในด้านต่าง ๆ ให้แก่ข้าพเจ้า ได้แก่ รongศาสตราจารย์ ดร. โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, รongศาสตราจารย์ ดร.
สมเกียรติ วันทะนะ, รongศาสตราจารย์ ดร. วัลลภ รัฐฉัตรานนท์, รongศาสตราจารย์ ดร. วัชรินทร์
ชาญศิลป์, รongศาสตราจารย์ ดร. ลลิตา สุนทรวิภาต และ รongศาสตราจารย์ ดร. อرنันท์ กลั่นทูประ
ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กนกชน พัฒนถาบุตร

เมษายน 2556

สารบัญ

หน้า

สารบัญภาพ	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ขอบเขตของการวิจัย	5
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	6
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	30
บทที่ 4 ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์	33
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	33
การสืบเชื้อสายและบริบททางการเมืองของเจ้าพระยานคร (น้อย)	72
บทที่ 5 สรุปผลวิจัยและข้อเสนอแนะ	109
สรุปผลการวิจัย	110
ข้อเสนอแนะ	115
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	116
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	117
ภาคผนวก	119
ภาคผนวก ก พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 38 2/ก.54 จ.ศ. 1144 พ.ศ. 2325 (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 172)	120
ภาคผนวก ข จดหมายเหตุ ร.2 ท้องตราถึงเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ตอบรับเรื่องส่งช้างกับคินุกไปขายเมืองเทศ	122

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ภาคผนวก ค	จดหมายเหตุ ร.2 ท้องตรา เจ้าพระยาอัครเสนา ถึง หลวงพรหมเสนาและหลวงเทพเสนาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน ตำแหน่งพระยานครเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ศรีธรรม โศกราช จ.ศ. 1184 พ.ศ. 2365 (กลุ่มหนังสือ ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 11)	125
ภาคผนวก ง	ภาพต่าง ๆ เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จากมูลนิธิอนุรักษโบราณสถานในพระราชวังเดิม, กรุงเทพฯ	127
ประวัติการศึกษาและการทำงาน		140

สารบัญภาพ

ภาพผนวกที่		หน้า
1	แผนผังราชสกุลวงศ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	128
2	ภาพวาดเจ้าพระยานคร (น้อย) ยกทัพออกจากประตูเมืองนครศรีธรรมราชไปตีเมืองไทรบุรี	129
3	ภาพวาดกลุ่มพราหมณ์เข้าพบเจ้าพระยานคร (น้อย)	129
4	อนุสาวรีย์เจ้าพระยานคร (น้อย) จังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2555	130
5	คำจารึกประวัติใต้ฐานอนุสาวรีย์เจ้าพระยานคร (น้อย)	131
6	พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ วงเวียนใหญ่ ฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร	131
7	พระราชวังเดิมที่ฝั่งธนบุรี ปัจจุบันคือที่ตั้งของกองทัพเรือที่เจ้าหญิงปรางจากนครศรีธรรมราชเข้าถวายตัวเป็นเจ้าจอม	132
8	ดวงตราประจำตระกูล ณ นคร	132

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

คำกล่าวของ Collingwood (1889-1943) ได้อธิบายความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ว่า “ประวัติศาสตร์ คือ วิธีการวิจัยและไต่สวน โดยมีจุดมุ่งหมายจะศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษยชาติที่เกิดขึ้นในอดีต”

ประวัติศาสตร์จึงนับว่ามีความสำคัญมาก ในการใช้เป็นรากฐานทางการศึกษาและค้นคว้าทางด้านรัฐศาสตร์ สำหรับประวัติศาสตร์การเมือง การปกครองไทยที่ได้กระทำการศึกษาต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตกาลนั้น คือ การนำเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ในแต่ละสมัย มาเป็นจุดศูนย์กลางในการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ในประเทศไทย จากอดีตของยุคสมัยหนึ่งไปสู่อีกยุคสมัยหนึ่ง โดยการใช้มิติเรื่องของกาลเวลาจัดการแบ่งแยกลำดับการปกครองของแต่ละรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ เป็นการคงสถาบันกษัตริย์ให้เป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นับได้ว่าเป็นปัญหาพิเศษทางการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่ง ผู้วิจัยมีความสนใจในการนำบทพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งที่ว่า ความคิดของเจ้ากรุงธนบุรี ที่จะคิดปลุกฝังลูกให้ไปครองเมืองอื่น ๆ กว้างขวางออกไป (กรมหลวงนรินทร จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2363) (2509: 120-121) มาเป็นประเด็นในรูปแบบการวิจัยไต่สวนทางประวัติศาสตร์ เพื่อนำมาใช้ในการศึกษาทางรัฐศาสตร์

...ความสนใจต่อบุคคล ในประวัติศาสตร์ของสายตระกูล ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลของนิยายจีนและวัฒนธรรมตะวันตกก็เริ่มแพร่หลายขึ้นนับแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาเช่นกัน ความสนใจดังกล่าวยิ่งเร่งเร้าให้มีการเขียนเกี่ยวกับพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างมาก บุคลิกภาพ

ที่มีสีสันของพระองค์ย่อมเรียกร้องความสนใจจากทั้งผู้เขียนและผู้อ่านได้เป็นพิเศษ
เหนือกษัตริย์ไทยพระองค์อื่น トラบจนถึงปัจจุบัน...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 62)

รัชกาลที่ 4 นอกจากทรงสถานะเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ทรงนับเป็นปัญญาชนคนหนึ่งด้วย
เนื่องจากการที่ทรงผนวชอยู่นาน เป็นผู้เริ่มต้นในการรวบรวมเอกสารสำคัญๆทางราชการทั้งในสมัย
กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ผ่านมา ที่รวบรวมหาได้จากแหล่งต่าง ๆ
เช่น จำพวกเอกสารสำคัญทางราชการ พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุความทรงจำ และผลงาน
ทางการประพันธ์เก่า ๆ ที่ยังหลงเหลือตกทอดมาถึงสมัยนั้นเพื่อนำมาทำการชำระความใหม่ ๆ ขึ้น
กล่าวกันได้ว่าทรงเป็นผู้นำในการวางรากฐานการศึกษาทางประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ด้วย
พระองค์เอง มีการนำพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาทำ
การรวบรวมเพื่อชำระเนื้อหา หรืออธิบายความที่มีอยู่เก่า ๆ ให้มีความชัดเจนขึ้นมา ในสมัยนี้
มีการจัดวางรูปแบบแนวคิดการของ “ประวัติศาสตร์ราชสำนัก” ตามอย่างจารีตประเพณีเก่าแก่ที่มี
มาแต่โบราณให้มีความทันสมัยขึ้น แม้จะยังคงการผลิตประวัติศาสตร์ของชาติในลักษณะเดิมของ
การปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

...แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 ก็สายเกินไปแล้วที่จะมีบุคคลร่วมสมัยเหลืออยู่เพื่อเล่าเรื่องราว
พระราชประวัติของพระเจ้ากรุงธนบุรี สิ่งที่เป็นปัญหาในพระราชประวัติของพระเจ้า
กรุงธนบุรี ซึ่งเริ่มเขียนกันตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ลงมา ก็คือ ผู้คนที่เชื่อสายและไม่ใช่
ต่างพอใจที่จะเล่าถึงเรื่องราวของพระองค์ทั้ง ๆ ที่หลายกรณีก็ไม่มีหลักฐานที่น่าเชื่อถือ
ประกอบเกร็ดชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ ของพระองค์ก็มีการเสริมแต่งขึ้นหลายด้านตั้งแต่นั้นมา
และยังทำสืบเนื่องจนมาถึงปัจจุบัน ทั้งการอ้างบันทึกลับที่ไม่มีใครเคยเห็นและจาก
การนั่งทางในในขณะที่ประกาศิตของพงศาวดารถูกรับง่าย ๆ เรื่องนอกพงศาวดารกลับ
เป็นสิ่งที่มิผู้แต่งพื้นฟูขึ้น...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 62)

ต่อมาเมื่อประเทศไทยได้มีการพัฒนารูปแบบของการปกครองทางการเมืองเข้าสู่ในระบอบ
ประชาธิปไตยตามกระแสของโลกใหม่ หลังปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา มีการพัฒนาการศึกษาวิชาทาง
ประวัติศาสตร์ชาติไทยไปสู่ยุคใหม่เพื่อรับกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมตามมาด้วย มีการขยาย

ขอบเขตการเรียนรู้ออกไปมากขึ้น ไม่ได้จำกัดแต่เฉพาะความรู้ในทางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ภาคบังคับเท่านั้น หลังจากนั้นได้ไม่นานก็ได้เกิดมีปรากฏการณ์ใหม่ทางสังคมขึ้น เมื่อได้มีกลุ่มพ่อค้าประชาชนกลุ่มหนึ่งได้รวมตัวกันขึ้นมาเพื่อจะเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและมุมมองทางด้านประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสียใหม่ คนกลุ่มนี้จึงได้แสดงพลังของมวลชนให้ภาครัฐบาลมีการก่อสร้างพระอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้น ณ วงเวียนใหญ่ เขตธนบุรี และต่อมาการแสดงออกดังกล่าวได้รับการตอบสนอง และไม่ได้รับการต่อต้านจากทางรัฐบาลในขณะนั้นแต่อย่างใด จนสามารถมีการดำเนินการก่อสร้างพระบรมรูปทรงม้าของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นมาได้เสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2497 นับเป็นปรากฏการณ์เริ่มเข้าสู่ “ยุคปฏิรูป” ทางด้านการรับรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินที่แตกต่างไปจากเดิม เป็นอิสระจากประวัติศาสตร์ของภาครัฐมากขึ้น ได้เห็นประวัติศาสตร์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ประชาชนสามารถเข้ามาสัมผัสโดยตรงได้มากขึ้น ไม่ได้เป็นประวัติศาสตร์ในกรอบของชนชั้นสูงอย่างอดีตที่ผ่านมา ๆ มาอีกต่อไป เป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยได้เห็นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในเชิงสัญลักษณ์มากกว่าได้รับรู้เรื่องราวของพระองค์ท่านผ่านแต่ในตำราเรียนภาคบังคับเท่านั้น ปฏิกริยาที่เกิดจากพลังบริสุทธิ์ของประชาชนก็สามารถนำสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกลับเข้ามาอยู่ตามหน้าประวัติศาสตร์สมัยใหม่ได้อย่างหลากหลาย มีการกล่าวอ้างอิงถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้กันมากขึ้นในรูปแบบเชิงวิชาการทางการศึกษา การหลบซ่อนเงื่อนปมใด ๆ ที่ได้เคยกระทำกันมาเมื่อครั้งอดีตกาลก็ค่อย ๆ ได้มีการเปิดเผยเรื่องราวที่แตกต่างไปจากความการรับรู้แบบเดิม ๆ ได้เล็ดลอดออกมาสู่สายตาประชาชนมากขึ้นบ้างแล้ว นับเป็นวิธีการทางการพัฒนาการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ต้องอาศัยพลังของมวลชนในการส่งผลดีต่อสถานะและภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน คนรุ่นหลัง ๆ ให้ความสนใจในการค้นคว้าข้อมูล ข่าวสารประวัติศาสตร์เกิดขึ้นในช่วงนี้อยู่มาก ทั้งนี้เพื่อต้องการหาความรู้และความจริงต่อเหตุการณ์ในอดีตของกรุงธนบุรีให้ปรากฏเป็นข้อมูลใหม่ ๆ

...พระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นกษัตริย์ไทยพระองค์เดียวที่มีผู้เขียนถึงมากที่สุด ปริมาณงานเขียนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระองค์มีมากกว่าจะเทียบได้กับกษัตริย์พระองค์ใดของไทย

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 63)

การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปัจจุบัน มีความเข้มข้นในการค้นคว้าหาข้อมูลเพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ ๆ มาทำการหักล้างข้อมูลเก่า ๆ ที่ปรากฏอยู่เดิม ๆ จากหลักฐานต่าง ๆ ที่หลากหลาย ผู้วิจัยวิทยานิพนธ์นี้จึงขอนำประเด็นหลักในการศึกษาเรื่อง สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามคร (น้อย) มาเป็นหัวใจหลักในการศึกษา เป็นการแยกประเด็นปัญหาที่สามารถจะนำมาทำการการศึกษาได้ คือ ความสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจากหลักฐานร่วมสมัยของไทยและเอกสารของชาวต่างชาติ ต่อมาจะเป็นการศึกษาประวัติและบริบททางการเมืองของเจ้าพระยามคร (น้อย) ตั้งแต่ชาติกำเนิดและบทบาทที่สำคัญทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2354-2382)

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาภาพลักษณ์พระราชบุคลิกภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อให้ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ต่อพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงธนบุรีพระองค์นี้ และเพื่อหาเจตนาารมณ์ทางการเมืองที่ทรงได้วางนโยบายล่วงหน้าให้โอรสลับ คือ เจ้าพระยามคร (น้อย) ได้ไปปกครองเมืองนครศรีธรรมราชหัวเมืองสำคัญของปักษ์ใต้ได้สำเร็จ โดยการนำพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประเด็นเมื่อปลายแผ่นดินเจ้าตาก ชายเจ้าอุปราชเมืองนครตาย ด้วยความโปรดปรามพวกเจ้านครหรือเพราะความคิดของเจ้ากรุงธนบุรี ที่จะคิดปลุกฝังลูกให้ได้ครองเมืองกว้างขวางออกไป มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ (ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 372)

2. เพื่อศึกษาการสืบเชื้อสายและบริบททางการเมืองของเจ้าพระยามคร (น้อย) แล้วนำไปหาที่มาของสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามคร (น้อย) โดยผ่านทางความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันในสมัยกรุงธนบุรี อันเป็นที่มาของการดำเนินนโยบายทางการเมืองตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการส่ง เจ้าพระยามคร (น้อย) ได้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชได้สำเร็จ โดยได้อาศัยสายสัมพันธ์ต่าง ๆ ของคนเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักหลังการสิ้นสุดรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสถานะและภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในบทบาทของพระมหากษัตริย์และนักการเมืองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การใช้ความสัมพันธ์ทางสายเลือดของกษัตริย์ไปใช้ในการวางนโยบายการบริหารบ้านเมือง เพื่อจุดประสงค์ทำให้เจ้าพระยาหนคร (น้อย) ได้ครอบครองความยิ่งใหญ่ในฐานะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความสามารถมากที่สุดได้สำเร็จ
2. เพื่อขยายขอบเขตองค์ความรู้ในการศึกษาแนวคิดทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการส่งพระโอรสไปครองเมืองสำคัญ อันเป็นวิธีการหนึ่งในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้ จะกระทำการศึกษาเฉพาะกรณีสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับพระยาหนคร (น้อย) ผ่านทางบริบททางการเมือง ความสัมพันธ์ทางครอบครัว การสืบทอดคุณโบายทางการเมืองเพื่อรักษาอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชผ่านตัวบุคคลสำคัญที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยาหนคร (น้อย) เท่านั้น

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

แนวทางการศึกษาและการวิจัยเรื่องสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับ เจ้าพระยามนทรน้อย มีความจำเป็นต้องนำบริบททางการเมือง สถานการณ์แวดล้อมทางสังคมและ ครอบครัวยุคของบุคคลสำคัญทั้งสองมาเชื่อมโยงเพื่อหาสืบหาประเด็นสำคัญ การศึกษาพระราช ประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ได้ผ่านการรับรู้ในรายละเอียด จากแหล่งข้อมูลตามที่ปรากฏอยู่ในเอกสารหลักฐานสำคัญ ๆ เช่น พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ และเอกสารที่มีการรวบรวมกันมาตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารเผยแพร่ของชาวต่างชาติ ที่เคยใช้ชีวิตร่วมสมัยกับกรุงธนบุรี ผลงานประพันธ์และเอกสารงานวิจัยในยุคหลัง ๆ ได้นำมาเป็น ข้อมูลทำการศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ วิธีการตีความในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของไทย เพื่อเล่าความเป็นมาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปตามพงศาวดารนั้น การกระทำดังกล่าว เป็นการศึกษาค้นคว้าที่เผยแพร่หลายมากในยุคการศึกษาประวัติศาสตร์ในแบบวิธีการเก่า ๆ แต่ปัจจุบัน หลักฐานเก่า ๆ เหล่านี้ได้เชื่อมความน่าเชื่อถือไปตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป

...เมื่อมีสถาปนาราชวงศ์จักรีในปี พ.ศ. 2325 เรื่องราวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ถูก นำมาถ่ายทอดภายใต้การชำระพระราชพงศาวดารครั้งแรกในปี พ.ศ. 2338 ในชื่อที่รู้จักกันว่า พระราชพงศาวดารฉบับจันทน์พุ่มาศ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอื่น ๆ ทั้งที่มีมาชัดเจน เช่น พระราชพงศาวดารฉบับประดิษฐานวิเชียม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และ หลักฐานอื่น ๆ ที่มีไม่มาแน่ชัด เช่น พระราชพงศาวดารฉบับ 2/ก. 101 จดหมายเหตุ ความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี หรือแม้แต่หนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ เหล่านี้เป็น ข้อมูลเบื้องต้น ในการที่จะรับทราบสถานภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทั้งใน สมัยกรุงธนบุรี และสืบมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์”

(นัฐฤทธิ์พร บุนนาค, 2545: 2)

เมื่อความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของพระราชพงศาวดารเก่าแก่ที่เล่าเรื่องราวในสมัย กรุงธนบุรี เป็นเอกสารสำคัญในการค้นหาข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราช ได้พบหลักฐานว่าเป็นเพียงรายงานชิ้นหนึ่งที่มีผลิตผลออกมาในช่วงเวลาของ

การปลดปล่อยพระเจ้าแผ่นดินจากสมเด็จพระเจ้าตากสินไปเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ภายใต้การวางแผนคิดทางการเมืองของกลุ่มชนชั้นสูงกลุ่มที่กุมอำนาจสูงสุดอยู่ในขณะนั้น และหลักฐานเหล่านี้ก็ยังมีการพัฒนาการผลิตซ้ำ ๆ ต่อกัน ในรูปแบบต่างๆมากขึ้น แต่ทุกยุคทุกสมัยที่เปลี่ยนผ่านไปความรับผิดชอบในการผลิต ก็ยังเป็นชนชั้นสูงกลุ่มเดิม เพียงแต่เปลี่ยนหน้าตาคนรับผิดชอบไปบ้าง แต่เจตนาและจุดมุ่งหมายก็ยังไม่แตกต่างไปจากเดิมนัก มรดกทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรีที่มอบให้แก่สมาชิกชนชั้นนำต่อมาก็ยังคงรักษาความเข้มแข็งในการปกป้องประวัติศาสตร์ของพระเจ้าตากสินมหาราชให้เป็นไปในรูปแบบของ “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” บุคคลที่รับมรดกนี้มากระทำได้มีประสิทธิภาพมากที่สุด คือ ผู้ที่ได้สมัญญานามว่าเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยังได้เป็นผู้นำในการควบคุมงานการจัดการกับประวัติศาสตร์ของชาติไว้ทั้งหมด วิธีการควบคุมประวัติศาสตร์แบบเบ็ดเสร็จนี้มีให้เห็นในรูปแบบของประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่การควบคุมเนื้อหา สารระเคิม ๆ ที่ปรากฏในพงสาวดารเก่าแก่ ถ้าไม่มีประโยชน์ต่อบุคคลสำคัญต่อบ้านเมืองในสมัยนั้นก็จะถูกตัดออกไปจากการชำระใหม่ทันที หนังสือประวัติศาสตร์ในทีกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในยุคสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในยุคมสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงถูกตัดรายละเอียดของเนื้อหาออกไป สร้างความอ่อนแอให้กับพระพงสาวดารเก่าไป มีผลให้การนำพระราชพงสาวดารที่ชำระโดยพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยมาใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาและค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์เสียหายไปบ้าง

เมื่อประเทศไทยเข้าสู่ยุคแห่งการเรียนรู้วิชาประวัติศาสตร์ที่มีรูปแบบการเรียนรู้ที่มีระบบมากขึ้น วิชาประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินที่เคยเป็นสมบัติผูกขาดอยู่กับชนกลุ่มหนึ่งมาอย่างยาวนาน บัดนี้มีนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ ๆ ที่มีความต้องการศึกษาประวัติแบบไม่เลือกข้างมากขึ้น วิถีทางการศึกษาประวัติศาสตร์แบบพึ่งความข้างเดียวจึงเป็นเรื่องล้าสมัยในปัจจุบัน

...ออกจะเป็นการยากที่จะตรวจสอบข้อมูลของพระราชพงสาวดาร โดยเฉพาะในปลายรัชกาล เนื่องจากว่าไม่มีหลักฐานอื่นที่เป็นอิสระสำหรับการตรวจสอบมากนัก ทั้ง ๆ ที่ทราบอยู่ว่าข้อความในพระราชพงสาวดารตอนปลายนั้นเขียนขึ้นภายใต้อำนาจของรัฐบาลที่เป็นอริกับพระเจ้ากรุงธนบุรี

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 560)

ปัญหาสำคัญในการทำความเข้าใจในเนื้อหาการเมืองในพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีฉบับ ๆ ต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นมาเมื่อตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กลายเป็นตำราแบบเรียนของการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคบังคับของรัฐ เป็นการบรรยายภาพของพระเจ้าตากสินมหาราชในทางบวกทางการกอบกู้อิสรภาพของชาติจากกองทัพพม่า แต่ให้ผลทางลบในการเป็นพระมหากษัตริย์ที่พระสติวิปลาส อันเป็นเหตุให้เกิดการสลับสับเปลี่ยนชั่วคราวการเมืองไปในที่สุด เมื่อกาลเวลาผ่านไป ปัจจัยแวดล้อมทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ไป เกิดความต้องการแนวทางการศึกษาหาความรู้เพื่อให้ความเป็นกลางทางการเมืองในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตอนนี้งเกิดปัญหาใหญ่ คือ การขาดการยอมรับในพระราชพงศาวดารเก่าแก่ที่เคยใช้ในการอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ของไทย เพราะหลักฐานสำคัญของชาติเหล่านี้ยังเป็นประวัติศาสตร์ที่คลุมเครือไม่ชัดเจน ขาดความเป็นธรรมแก่ฝ่ายอริ และยังมีข้อถกเถียงไปต่าง ๆ นานา การตั้งคำถามในแต่ละประเด็นของเนื้อหาที่ปรากฏในพงศาวดารต่างยุค ต่างสมัยก็ได้สร้างความขัดแย้งกันเองเกิดขึ้นในการศึกษา รวมไปถึงแหล่งที่มาและความน่าเชื่อถือของเอกสารเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคในการสร้างความเชื่อมั่นด้วย

ปัจจัยของปัญหาต่าง ๆ ในการศึกษาการเมืองในสมัยกรุงธนบุรี ก็ไม่อาจปิดกั้นความน่าสนใจต่อความต้องการรับรู้เรื่องราวของพระเจ้าตากสินมหาราช คนไทยในยุคปัจจุบัน ได้หันมาให้ความสำคัญทุกประเด็นทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติ พระราชอำนาจ พระราชกรณียกิจ ตลอดจนภาพลักษณ์แสดงตัวตนและสถานะทางประวัติศาสตร์ของมหาราชพระองค์นี้มากขึ้น กล่าวว่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็น “พระมหากษัตริย์ยอดนิยมของคนไทย” จึงเห็นความสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเพื่อนำมาการศึกษาในทางด้านรัฐศาสตร์ การปกครองของไทย

...เรื่องราวของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เป็นเรื่องที่มีมหาชนให้ความสนใจ อาจจะเป็นเพราะว่าเพิ่งผ่านไปไม่กี่ชั่วคน คือ ประมาณ 200 กว่าปี หรืออาจจะเป็นเพราะสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นทั้งวีรกษัตริย์ เป็นวีรบุรุษของปวงชนชาวไทย พวงง่าย ๆ คนไทยรักพระองค์ ทั้งในฐานะผู้กู้ชาติ หรือผู้กอบกู้เอกราช

(ปราชญ์ เครือทอง, 2555: 304)

หลังการรวมพลังของพ่อค้า ประชาชนกลุ่มหนึ่งเพื่อจะได้นำสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ออกจากตำราเรียน ปลดแอกความสลับซับซ้อนซับซ้อนทางประวัติศาสตร์แบบจารีตประเพณีได้ สำเร็จ เป็นการแก้ปัญหาวิชาประวัติศาสตร์ไทยที่มีข้อจำกัดทางการรับรู้ของประชาชนออกไปได้ ทำให้การศึกษาวินิจฉัยประวัติศาสตร์ไทยในสมัยกรุงธนบุรีมาถึงจุดที่ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองไป แม้ว่า นักศึกษา นักวิชาการที่สนับสนุนประวัติศาสตร์นิพนธ์ภาครัฐยังไม่เลือนหายตายจากไปไหน แต่ก็ถูกแทนที่ที่เป็นจำนวนมากโดยนักประวัติศาสตร์ นักวิจัยที่ต้องการแสวงหาความจริงที่แตกต่าง ไปจากข้อมูลเดิม ๆ ที่ปรากฏในทางการศึกษา ความก้าวหน้าทางการพัฒนาความคิดที่ใช้หลักใช้ เหตุและผล และวิธีการอื่น ๆ ทางวิทยาศาสตร์ก็ถูกนำมาใช้ในการสนับสนุนการค้นคว้าหาข้อมูล ใหม่ ๆ ให้กับประวัติศาสตร์สมัยนี้ ทำให้ปริมาณจำนวนเอกสาร ข้อมูลมีออกมาเผยแพร่ความรู้ ทางด้านนี้มากขึ้นทุกวันในรูปแบบที่มีความหลากหลายที่สุด แสดงถึงความสนใจของประชาชนที่มี ต่อประวัติศาสตร์ในประเด็นนี้

ผู้วิจัยนำเสนอการศึกษาด้วยวิธีการรวบรวมเอกสารทางประวัติศาสตร์และผลงานที่เป็นข้อมูล การวิจัย และหนังสือที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้ได้ผลสรุป รวมที่สามารถจะนำไปใช้ในการหาภาพลักษณ์ ความเป็นตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชใน บริบทต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญทางการศึกษาการเป็นผู้นำที่สำคัญของสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชในทางรัฐศาสตร์ ก่อนนำมาใช้ในการอธิบายสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชกับเจ้าพระยาหนคร (น้อย) ในรูปแบบความสัมพันธ์โดยผ่านนโยบายของรัฐบาลในสมเด็จพระ เจ้าตากสินมหาราช เป็นการส่งพระโอรสไปครองหัวเมืองสำคัญทางบักย์ใต้ โดยการนำกรณี ของเจ้าพระยาหนคร (น้อย) มาศึกษาวิจัย ทำให้เห็นว่านโยบายสำคัญนี้ยังคงดำเนินไปได้ต่อไป แม้ว่า รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ล่มสลายลงไป

นโยบายการส่งพระโอรสไปครองหัวเมืองสำคัญทางภาคใต้ นี้ จึงเป็นประเด็นหลักแรกใน การนำมาใช้วิเคราะห์ทางการศึกษาเรื่องสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยาหนคร (น้อย) โดยการวางเนื้อหา สารจะให้ครอบคลุมถึงสถานะ พระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชในฐานะพระมหากษัตริย์ของกรุงธนบุรีที่มีความสำคัญต่อการปกครองของไทย รวมถึงประเด็นหลักต่อมาเป็นการศึกษาการสืบเชื้อสายและบริบททางการเมืองของเจ้าพระยาหนคร (น้อย) ในฐานะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนสำคัญที่ได้ขึ้นสู่จุดอำนาจสูงสุดทางราชการในสมัย สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2354-2367) และต่อเนื่องไปอีก 15 ปีแรกของรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2382)

ใช้วิธีการสำรวจเอกสารจากผลงานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เพื่อหาข้อมูลมาประมวลผล ดังต่อไปนี้

1. นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2542. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

หนังสือประวัติศาสตร์เล่มนี้ จุดเด่นอยู่ที่การอธิบายความให้ข้อมูลเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หรือผู้ประพันธ์ใช้นามเรียกขานว่า พระเจ้ากรุงธนบุรี ได้อย่างสมเหตุสมผล ในทุกแง่มุม ทั้งพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระราชพระบุคลิกลักษณะ อีกทั้งได้แสดงถึงแก่นแท้ไว้ว่านอกจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงธนบุรีแล้ว ทรงพระมาลาอีกใบในสถานะของการเป็นนักการเมืองด้วย ทุกบทสรุปของเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ ใช้ข้อมูลที่ดีมาก แน่นและตรงประเด็นที่สุด เหมาะสมในการค้นคว้าหาความรู้เรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อีกทั้งข้อความที่นำมาใช้นี้ก็สามารถทำความเข้าใจและสะดวกในการจดจำ

...บัดนี้ได้ติดตามชีวประวัติของชายร่างเล็ก (ตามนักธรรมชาติวิทยาชาวเดนมาร์ก ผู้เคยพบเห็นได้รายงานไว้) นับตั้งแต่เกิดจนถึงเวลาที่กำลังจะสร้างประวัติศาสตร์ทั้งของสังคมไทยและของตัวเอง กลายเป็นเรื่องราวที่เล่าขานกันสืบมาเพราะความยิ่งใหญ่ของบุคคลและสิ่งที่ได้กระทำขึ้น จำเป็นต้องใช้หน้ากระดาษจำนวนมากเพื่อสะสางนิยายออกไปจากประวัติจริง ทั้ง ๆ ที่ประเด็นสำคัญในชีวประวัติของเขานั้นอาจกล่าวได้สั้นเพียงนิดเดียวเท่านั้นดังนี้... พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชสมภพในฐานะสามัญชนลูกชาวจีน มีอาชีพค้าขายทางเกวียน และแม้ยังมีถิ่นฐานบ้านช่องและญาติพี่น้องอยู่ในภาคกลาง โดยเฉพาะที่พระนครศรีอยุธยาและลพบุรี แต่ก็ได้ทำการค้าขายอยู่ในหัวเมืองชายแดน เมื่อสบโอกาสก็ได้เข้ารับราชการในหัวเมืองไกลคือ ตาก-ระแหง และในที่สุดก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองตาก ทรงเสกสมรสกับสามัญชนด้วยกันซึ่งมิได้มาจากตระกูลใหญ่นัก...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 131)

การเล่าเรื่องในหนังสือเล่มนี้ได้อวดแทรกความเร้าใจชวนให้ติดตามอ่าน ซึ่งภาพให้เห็นตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตั้งแต่เป็นเจ้าเมืองเล็ก ๆ จนได้แสดงความเก่งกล้าสามารถในการรบ ได้ก้าวขึ้นเป็นผู้นำแบบอย่างกษัตริย์นักรบที่ปราบศัตรูทั้งภายในภายนอกได้มีความเป็นเอกราชขึ้นมาในชาติอย่างแท้จริง ใช้การบรรยายเรื่องที่สมจริงสมจัง ในหลักของการใช้เหตุผลในการวิเคราะห์ จึงเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่ใช้การลำดับภาพในการกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่พระยาตากก่อนรบศึกพม่า ก่อนจะยกพลทหารลงมารักษาพระนครกรุงศรีอยุธยาไว้ก่อนจะแตกสลาย

...ในสงครามครั้งเสียกรุง ได้กวาดต้อนไพร่พลหลบพม่าลงมาเป็นกำลังแก่กรุงศรีอยุธยา ได้บำเหน็จความชอบจากนั้น ระหว่างที่พม่าล้อมกรุงอยู่ก็ได้ทำการต่อสู้จนปรากฏชื่อว่าเป็นนายทัพที่เข้มแข็งคนหนึ่ง ไพร่พลที่นำมาจากเมืองตาก-ระแหงก็ยังคุมกันติดเป็นกองของตนเองซึ่งปฏิบัติงานตามคำสั่งของรัฐบาล...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 131)

หนังสืออธิบายเรื่องราวความเป็นนักรบเก่งกาจของพระยาตาก ที่เริ่มมีบทบาทสำคัญไปขึ้นมาตามสถานการณ์ของบ้านเมืองที่เลวร้ายลง จนต้องก้าวมาขึ้นอยู่แถวหน้าเป็นผู้นำในการกอบกู้เอกราชของชาติไทย ทำการจับไล่พม่า ศัตรูของแผ่นดินที่มารุกรานไทยจนกลับถอยร่อนออกไปได้ พร้อมปราบปรามก๊กชุมนุมต่าง ๆ ภายใน ได้สำเร็จ มาถึงการตั้งตนเป็นกษัตริย์ในพระราชอาณาจักรกรุงธนบุรีของตนเอง

...ในที่สุดก่อนที่กรุงจะเสียแก่พม่า ก็ได้้นำกำลังคนจำนวนน้อยของตนเองและอาจรวมผู้อื่นที่เข้าสวามิภักดิ์เพิ่มขึ้นบ้าง ประกอบด้วยไพร่พลทั้งไทยและจีน พากันตีแหกพม่ามุ่งไปยังหัวเมืองฝั่งตะวันออก และเริ่มหน้าใหม่ให้แก่ประวัติศาสตร์ของตนเองและของประเทศ...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 132)

นอกจากนี้หนังสือได้รวบรวมข้อมูลมากกล่าวถึงพระราชประวัติก่อนเสวยราชย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช การทรงตั้งตนเป็นพระมหากษัตริย์ของสยามประเทศด้วยความสามารถพิเศษในทางการรบแล้ว ได้ลำดับภาพเหตุการณ์การเมืองในสมัยกรุงธนบุรีไว้อย่างเข้มข้น พร้อมด้วยองค์รวมของความรู้ที่หลากหลายของผู้ประพันธ์ที่มีชื่อเสียงของไทยท่านนี้

ได้เห็นภาพลักษณ์และความเป็นตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในมุมมองทางประวัติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ได้อย่างถึงแก่นแท้ ตั้งแต่เริ่มต้นทรงจะดำเนินตามแนวทางนโยบายแรกที่มุ่งเน้น การฟื้นฟูพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ แต่มิได้ทรงสถานะของพระองค์เองไว้ดัง สมมุติเทพตามแบบอย่างของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา อีกทั้งทรงแสดงอาณาจักร บารมีความเป็นตัวตนของมหากษัตริย์ที่ประชาชนมองเห็นพระองค์ได้ เป็นกษัตริย์นักรบเข้าถึง ความมีความสามารถส่วนบุคคลของพระองค์ในการใช้ปราบชุมนุมต่าง ๆ ได้สำเร็จจนตั้งตนเป็น ใหญ่ได้ ได้คงนโยบายการเน้นความสำคัญส่วนบุคคลของกษัตริย์มากกว่าความเป็นใช้สถาบันมา ทำการปกครอง จึงส่งผลต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทั้งทางด้านการประสบความสำเร็จและ ความผิดพลาดในภายหลังจากการบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์ ในเรื่องของความคิด อุดมการณ์ทางการเมืองภายในราชสำนักที่แตกต่างของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและแม่ทัพ ใหญ่คนสำคัญเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก สิ่งที่น่ามาซึ่งสาเหตุใหญ่ทำให้พระราชอำนาจทางการเมือง ของพระเจ้าตากสินมหาราชเกิดความไม่มั่นคงเกิดขึ้นปลายรัชกาล เกิดการจลาจลแย่งชิงอำนาจ ภายในพระมหาราชวังของสองฝ่ายนี้ นำมาซึ่งการสิ้นสุดรัชสมัยกรุงธนบุรีไปพร้อมกับพระชนม์ชีพ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปี พ.ศ. 2325

...ภาวะในปลายรัชกาลยิ่งทำให้ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มตึงเครียดขึ้นอีก การประนี ประนอมนั้นไม่ได้ผล ทั้งนี้การเสริมสร้างอาณาจักรมีส่วนพระองค์พระเจ้ากรุงธนบุรี ยิ่งทำให้พระองค์ต้องเน้นการเมืองแบบชุมนุมมากขึ้น และยังให้การปกครองของ พระองค์ “ผิดโบราณราชประเพณี” มากขึ้นไปอีก ดูเหมือนกลุ่มเจ้าพระยาจักรีได้ ตัดสินใจที่จะยึดอำนาจมาตั้งแต่ พ.ศ. 2322...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 523)

การเจาะเพื่อหาสภาพแวดล้อมทางการเมืองในสมัยแผ่นดินของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชหนังสือได้ให้ข้อมูล ที่เป็นเนื้อหา สาระ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี ข้อมูลที่ใช้ ค้นหาเรื่องราวประวัติศาสตร์ในหนังสือการเมืองไทยในสมัยกรุงธนบุรีเล่มนี้ เป็นเรื่องที่ทางด้าน แวดวงวิชาการให้การยอมรับมาก

2. จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระปราชญ์พงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. 2516. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.

หลักฐานชิ้นนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2455 โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุวงศวรเดช โปรดให้พิมพ์ขึ้นเป็นส่วนพระกุศลทานมัย ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวรเสฐสุตา พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอัครวรราชกัญญา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล กรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี

การชำระพระราชพงสาวดาร ที่เกี่ยวกับกรุงธนบุรีที่เริ่มต้นมาครั้งแรกในปี พ.ศ. 2338 ในสมัยของรัชกาลที่ 1 เนื้อหาสาระในพระราชพงสาวดาร ได้ผ่านการคัดลอก การตรวจชำระด้วยวิธีการตัดตอนและเสริมแต่งข้อความ ทำให้รายละเอียดและความหมายของใจความแต่ละฉบับล้วนแตกต่างกันออกไป ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 4 ก็มีกรกระทำเช่นเดียวกันอธิบายแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 หรือ เจ้ากรุงธนบุรี โดยมีการเพิ่มเติม เสริมแต่งข้อความบางตอนเข้าไปในส่วนที่เป็นการรองรับแนวคิดในการปฏิรูปความเจริญของ “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” ที่เริ่มต้นแนวความคิดนี้มาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ชิ้นนี้จึงมีจุดประสงค์หลักที่ผลิตออกมาเพื่อจะรักษาความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีในอดีต โดยการเน้นภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในช่วงเหตุการณ์วุ่นวายในปลายรัชกาลก่อนการล่มสลายของราชธานีกรุงธนบุรีไปมากที่สุด อย่างไรก็ตามก็ยังมีปรากฏการณ์ใหม่ในทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้นในเอกสารชิ้นนี้ด้วย นั่นคือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าทรงดำรงเป็นพระมหากษัตริย์ของแผ่นดินสยาม นับเป็นครั้งแรกในการกำหนดสถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างเด่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์

...แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 เจ้ากรุงธนบุรี... ลุศักราช 1130 ปีชวด สัตฤทธิศก จึงท้าวพระยาข้าราชการจีน ไทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ก็ปรึกษาพร้อมกันอัญเชิญเสด็จ เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์ผ่านพิภพเสมา ณ กรุงธนบุรี ตั้งเป็นราชสีมาสืบไป ทรงพระกรุณาให้แจกจ่ายอาหารแก่ราษฎรทั้งหลาย ซึ่งอดโงนธนาถาทั่วสี่มา มณฑล เคลื่อนกล่นกันมารับพระราชทานมากกว่าหมื่น บรรดาข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ไทจีนทั้งปวงนั้น ได้รับพระราชทานข้าวสารเสมอคนละถึงกินคนละยี่สิบวัน...

แม้จะมีการยกฐานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ขึ้นเป็นพระแผ่นดินปกครองกรุงธนบุรี แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ ก็ไม่มีรายละเอียดในเรื่องการถวายพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้เทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ทั้งของกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ให้ความสำคัญกับการยกคำอธิบายการกล่าวสรรเสริญพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์มากกว่า

...นอกจากนี้แล้วการได้ที่มาของบุคคลสำคัญที่เริ่มปรากฏในระบอบนี้ด้วยพระราชประวัติของเจ้านายในราชวงศ์จักรี โดยเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และกรมราชวังบวรสุรสีหนาท...

(นัฏฐพร บุนนาค, 2545: 15)

โดยเฉพาะการกล่าวถึงกรณีการขึ้นครองราชสมบัติของรัชกาลที่ 1 ที่เต็มไปด้วยความชอบธรรมและเต็มไปด้วยปิตินิติของมวลหมู่ข้าราชการและราษฎรทั้งหลาย “...ในทันใดนั้นจึงท้าวพระยามุขมนตรีกวีชาติและราษฎรทั้งหลาย ก็พร้อมกันกราบทูลวิงวอนอัญเชิญเสด็จเจ้าพระมหากษัตริย์ศึกขึ้นครองพิภพเสวยราชย์ปิตินิติราชย์ดำรงแผ่นดินสืบไป สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงรับอาราธนาด้วยพระอาการคุษณีภาพ...”

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานับเป็นตัวอย่างของการผลิตประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อเผยแพร่แนวคิดอนุรักษนิยมเฉพาะกลุ่มของบรรดากลุ่มชนชั้นนำที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และยังทรงอำนาจทางประวัติศาสตร์ภาครัฐอยู่จนถึงยุคปัจจุบัน

3. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี (พิมพ์แจกที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี วันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2501)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์พระราชวิจารณ์เล่มนี้ “จากจดหมายเหตุ” ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระยาดำรงราชานุภาพได้นำถวายในปี พ.ศ. 2451 พระองค์ทรงสนพระทัยในเอกสารชิ้นนี้ตามบทความที่ปรากฏไว้ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ดังนี้

...หนังสือนี้กรมหลวงดำรงราชานุภาพคัดสำเนามาให้เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน
รัตนโกสินศก 127, 2451: 49-50) ว่าในการที่หาหนังสือสำหรับหอสมุดได้หนังสือนี้จากข้างวังหน้า
เห็นว่าเป็นจดหมายเหตุที่มีข้อความเพิ่มเติม แต่คนละอย่างกับสยามประเภทหรือระบุดตาม
ภาษาที่เรียกกันอยู่ว่า “มีกุ” แต่ไม่ใช่กุอย่างสยามประเภท ครั้นเมื่อได้มาแล้วก็มีใจผูกพันอยู่ที่จะอ่าน
เพราะพลิกดูข้อความชอบกล เมื่อหมดธุระแล้วจึงได้เปิดขึ้นอ่านคะโดยเร็ว เพราะอยากรู้ความ
จบในพักเดียนั้น

เอกสารเดิมที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรง ได้ค้นฉบับมาจากเจ้านายวังหน้า มีชื่อว่า
“จดหมายเหตุตั้งแต่กรุงเก่าเสียแล้วมาตั้งกรุงธนบุรี” เขียนด้วยดินสอในสมุดคำ โดยเริ่มเนื้อหา
ขึ้นต้นในปี พ.ศ. 2310 จึงมีเนื้อความที่ปรากฏเป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องมาจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า
จากนั้นเป็นเหตุการณ์ในสมัยกรุงธนบุรี ในรัชสมัยของพระเจ้าตากสินมหาราช มาจนถึงปี พ.ศ.
2363 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุติราชวินิจฉัยไว้ว่า ผู้แต่งจดหมายเหตุ
ฉบับนี้ คือ พระน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระนามว่า พระองค์เจ้ากุ
หรือกรมหลวงนรินทรเทวี จึงทรงเปลี่ยนชื่อ “จดหมายเหตุ” ดังกล่าวเสียใหม่เป็น “จดหมายเหตุ
ความทรงจำ ของพระไปยิกาเธอกรมหลวง นรินทรเทวี เป็นเวลา 53 ปี (เจ้าครอกวัดโพธิ์),
จุลศักราช 1129 - จุลศักราช 1182: 58)

โดยเนื้อความของจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงแยกข้อความออกไป
เป็นลำดับข้อ ๆ แล้วมีพระราชวิจารณ์ไปเป็นข้อๆ ไปทีละข้อ สั้นบ้าง ยาวบ้าง จะมีทั้งที่ทรง
พระราชนิพนธ์อธิบายความเดิมในจดหมายเหตุ หรือทรงพระราชทานความเห็นส่วนพระองค์เพิ่มเติม
รวมทั้งหมด 256 ข้อ ทั้งนี้พระองค์ทรงให้ความสนพระทัยในเหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรี
ในพระราชนิพนธ์นี้แม้ทรงไม่ได้ยกย่องให้ภาพลักษณ์และสถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
มีพระเกียรติยศสูงเท่ากับพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีของพระองค์ยังคงมีบทความแสดงคำ
เรียกขานพระนาม และการใช้คำในบทพระราชนิพนธ์นี้ ทรงไม่กล่าวยกย่องในตอนที่ได้ถวาย
พระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้

...ฉาปนกิจเจ้า “กรุงธนบุรี” วัดบางยี่เรือ ตรงกับพงสาวดาร...

ซึ่งแตกต่างจากข้อความเดิมที่ปรากฏในจดหมายเหตุ

...ณ ปีมะโรงฉศก ถวายพระเพลิง “แผ่นดินตัน” ที่วัดบางยี่เรือ มีมหรสพสมโภช
พร้อมสรรพ....

(เจ้าครอกวัดโพธิ์, จุลศักราช 1129 - จุลศักราช 1182: 11)

การออกพระนาม “แผ่นดินตัน” เป็นคำแสดงถึงการยกย่องมากกว่า และ “ฉาปนกิจ”
ก็ไม่ใช้สำหรับผู้ดำรงพระอิสริยยศพระมหากษัตริย์

แต่ทรงได้ยกย่องทางด้านวีรกรรมของ “เจ้ากรุงธนบุรี” ในฐานะบุคคลสำคัญผู้กอบกู้
เอกราชบ้านเมืองจากพม่าไว้ในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ในพระราชวิจารณ์นี้มีสิ่งได้สะท้อนให้เห็นถึง
ความเป็นไปในบ้านเมืองขณะนั้นที่ตามแนวคิดของผู้ปกครองจะต้องสอดคล้องกับสถานการณ์
ที่รายล้อมจากการคุกคามของลัทธิการค้าดินแดนของชาติตะวันตกอันเป็นวิกฤติการณ์ต่อเนื่องมา
แต่แผ่นดินของพระราชบิดา

จากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯให้นำไปพิมพ์
เผยแพร่เป็นครั้งแรกในงานวัดเบญจมบพิตร เมื่อปี พ.ศ. 2451 แต่หลังจากการสิ้นพระชนม์ของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุพร้อมพระราชวิจารณ์ก็ได้นำมาตรวจทาน
และแก้ไขข้อความความถูกต้องอีกครั้ง และได้มีการจัดพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งในเวลาต่อมา
(ฉันทลักษณ์ บุนนาค, 2545: 8-11)

4. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ), นฤมล ธรวัฒน์ (ผู้ชำระต้นฉบับ). 2539. “ชุดประชุม
พงศาวดารฉบับราชบุรินทร์ ภาคที่ 1”. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ชุดประชุมพงศาวดาร เริ่มพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 โดยพระดำริเริ่มของสมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อทรงดำรงกรมสัมปตทิภของหอพระสมุดวชิรญาณ และหนังสือชุดนี้
ได้รวบรวมพิมพ์เอกสารชั้นต้นและเอกสารสำคัญออกเผยแพร่ นับว่าทรงได้เริ่มดำเนินงานที่มีประโยชน์
ต่อวงการไทยคดีศึกษาเป็นอย่างมากสืบต่อมา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, นฤมล ธรวัฒน์, 2539: ภาคที่ 1,
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์)

สำหรับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เริ่มต้นด้วยพระพงศาวดารรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งมีเนื้อความของพระราชพงศาวดารฉบับนี้ปรากฏอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นเนื้อความที่มีความครอบคลุมตั้งแต่ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2525 จนถึง พ.ศ. 2333-2335 ไม่จบรัชกาล

หนังสือชุด ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร ภาคที่ 1 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เล่มนี้ ได้ผ่านการคัดสรรและพิถีพิถันในการรักษาความเที่ยงตรง และการตรวจสอบจากต้นฉบับเดิมเอาไว้ แต่ยังคงคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ในรูปแบบและ ลักษณะการเรียบเรียงพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งยังคงลักษณะจารีตทอด้กัน มาตั้งแต่จากราชสำนักอยุธยาจนเป็นต้นมา เอกสารโบราณชุดสำคัญทางวิชาการชิ้นนี้จึงเป็นสิ่ง น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมีตอนที่กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในภาพของการเปลี่ยนแปลง ไปตามบริบททางประวัติศาสตร์หลังจากสิ้นรัชสมัยของพระองค์ไปแล้ว (นิธิ เอียวศรีวงศ์, นฤมล ธรวัฒน์, 2539: ภาคที่ 1, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์)

5. นिति เอียวศรีวงศ์. 2550. กรุงเทพฯ พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

เป็นอีกผลงานรวมเล่มบทความทางวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ของศาสตราจารย์ นिति เอียวศรีวงศ์ เป็นการวิเคราะห์พัฒนาการของวิชาประวัติศาสตร์ไทย รวมถึงการวิเคราะห์ถึงความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในสรรพสิ่งและในทางวิชาการ เช่น การชำระ หลักฐานประวัติศาสตร์ใน สมัยรัชกาลที่ 1 การวิวาทะกรณีพระเจ้าตากสิน “วิกัลจริต” หรือไม่ ในบทความหัวเรื่อง “จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” พบว่า เป็นทัศนคติของพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งในการชำระประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พร้อมข้อเสนอ ทางเลือกให้นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ต้องมีความกล้าในการสร้างทฤษฎีขึ้นมาเพื่ออธิบายเรื่องราว หรือความเชื่อเก่า ๆ หรือแก้ไขให้หลักฐานกลมกลืนกันหรือขัดแย้งกัน โดยมีเหตุผลมิผลได้ ในสาระสำคัญ ที่เป็นปัญหาเรื้อรังของชาติอีกอย่างก็คือ การต้องยอมรับอย่างเต็มที่ว่าประวัติศาสตร์ชาติถูกใช้เป็น ประโยชน์ทางการเมืองทั้งในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต การตั้งความหวังในการสร้าง นักประวัติศาสตร์ที่ดีด้วยสโลแกนที่ว่า

นักประวัติศาสตร์ที่ดี (ถึง) ไม่มีชาติแม้จะรักชาติของเขา ไม่มีศาสนาแม้ว่าเขาจะเป็น
นักบวช ไม่มีอุดมการณ์แม้เขาจะเป็นมาร์กซิสต์

6. ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. 2553. สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช. กรุงเทพมหานคร:
สร้างสรรบุค.

การนำเสนอผลงานได้วางปฐมบทเบื้องต้นในเรื่องของมูลเหตุสงครามการรบระหว่าง
ไทยกับพม่าจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ หรือสมเด็จพระ
พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ก่อนจะดำเนินเรื่องราวในสมัยแผ่นดินของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นถ่ายทอด
ข้อมูล เนื้อหา ที่มีความหลากหลายในแง่การใช้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระเจ้าตากสินมหาราชไว้
ได้ครบทุกด้าน พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจในการสู้รบกู้เอกราชของชาติ การตั้งกรุงธนบุรี
ไปจนถึงการฟื้นฟูประเทศภายหลังการขึ้นเสวยราชสมบัติ เชื้อสายพระราชสกุลวงศ์ของพระเจ้า
ตากสินมหาราช การจลาจลในปลายรัชกาลแผ่นดินอันของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อันเป็น
วาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ ไว้อย่างละเอียดที่สุดเล่มหนึ่ง มีทั้งการเกิดพระเกียรติของพระเจ้า
ตากสินมหาราชในฐานะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ชาตินักรบบางตอนที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ว่า

...สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น แม้ทรงปรีชาสามารถเลิศมนุษย์ ทรงเกิดมาสำหรับกอบกู้
เอกราชของเมืองไทย ทรงมีเลือดนักรบมาแต่กำเนิด เป็นนักรบโดยกำเนิด เกิดมาสำหรับ
ทำสงครามกู้ชาติ ทรงอัจฉริยภาพยิ่งนัก พระองค์ทรงมีพระวิริยภาพบากบั่นในการศึก
สงคราม พระองค์ทรงมีพระราชนิยมในการรบทัพจับศึกพระองค์ทรงโปรดคนที่เป็นนักรบ
ใคร่ข้อย่อยต่อการรบ คนนั้นก็ต้องถูกประหารชีวิต ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า
“ขณะนั้นพระยาเพชรบุรีมีใจในราชการศึก คิดข้อย่อยต่อการสงคราม เกรงกับข่าวว่า
ถ้าพม่ารบแตกค่ายออกได้รับรองมิหุค เราจะพากันหนีข้ามเขากลับไปเมือง และบ่าวนั้น
เป็นโจทก์ก็รับเป็นสัตย์ จึงตรัสสั่งให้มัดมือไพร่หลังแล้วเอาไปตระเวนรอบทัพ แล้วให้
ประหารชีวิต ตัดศีรษะ ไปเสียบไว้หน้าค่าย อย่าให้ผู้ใดดูเยี่ยงอย่าง” ดังนี้เป็นอาทิ
พระราชอาณาจักรไทยสมัยกรุงธนบุรีนั้น มีความกว้างใหญ่ไพศาล มีขอบเขตด้าน
ตะวันออกตลอดกรุงกัมพูชาจนจดญวนใต้ ด้านตะวันออกแยงเหนือ ตลอดนครเวียงจันทร์
หัวเมืองพวน และนครหลวงพระบางหัวพันห้าทั้งหกด้านตะวันออกเฉียงใต้ตลอดเมือง
พุกไธมาศ ด้านตะวันตกตลอดเมืองตะนาวศรีและมะริด ออกจดมหาสมุทรอินเดีย ด้าน
เหนือตลอดลานนา ด้านใต้ตลอดเมืองไทรบุรีและตรังกานู พระราชอาณาจักรครั้งนั้น
มีปริมณฑลไพศาล กว้างกว่าเวลานี้ประมาณเท่าตัว และถ้าจะเปรียบเทียบอาณาจักร

กรุงศรีอยุธยา ก่อนเสียกรุงแก่พม่า นั้น พระราชอาณาจักรทางภาคเหนือจดินแดนถิ่น
เมืองลำปาง ภาคใต้เพียงสุดแก่ไทรบุรี ภาคตะวันออกสุดกัมพูชา ทางด้านตะวันออก
เฉียงเหนือเพียงสุดแก่นครราชสีมา ตะวันออกเฉียงใต้เพียงสุดเมืองพุทไธมาศ (ฮาเตียน)
ด้านทิศตะวันตกเพียงสุดเมืองตะนาวศรีและมะริด

(ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 181-182)

หรือการกล่าวถึงพระเจ้าตากสินมหาราชในอีกบางแง่มุม ที่น่าศึกษาไว้ว่า

“พระบุคลิกลักษณะของพระองค์บางประการประกอบด้วยความเป็นอัจฉริยะภาพ
หลายประการ จึงทรงพระปรีชาสามารถกู้บ้านกู้เมืองได้อย่างมหัศจรรย์เป็นบุคคลที่หายากได้ในโลกนี้
แต่กล่าวกันมาว่าความเป็นอัจฉริยะนั้นใกล้เคียงกับความเป็นสัตยญาณวิปัสสนา เนื่องจากพระองค์ทรง
เห็นดีเห็นชอบอย่างถึงจนสังขารทนต่อความเหน็ดเหนื่อยนั้นไม่ไหว เพราะทรงประสบความยุ่งยาก
นานาประการตลอดมา เนื่องด้วยสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ในที่สุดพระโรคพยาธิก็บังเกิดขึ้น
แก่พระองค์ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนฯตอนปลายรัชกาลนั้น ไม่ใช่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนฯ
พระองค์เดิม แต่เป็นพระเจ้ากรุงธนฯพระองค์ใหม่ พระโรคเบียดเบียนตามธรรมดาของสังขาร
มนุษย์เราเสียแล้ว เช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินพม่าในยุคนั้น ซึ่งปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินพม่าใน
ยุคนั้นมีพระสติฟั่นเฟือนไปหลายพระองค์ด้วยกัน เหตุการณ์ร้ายจึงบังเกิดขึ้นแก่สมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรีมหาราช ดังจะได้บรรยายตอนว่าด้วยรัฐประหารปลายกรุงธนบุรี (ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม,
2553: 361)

แม้การดำเนินเรื่องในหนังสือเล่มนี้ จะแสดงภาพรวมของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้
ในแบบการยึดมั่น ถือมั่นของการใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ในการอ้างอิง จึงเป็นการประพันธ์
ที่ยังคงความเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์อยู่มากมายในเนื้อหา สาระหลัก ๆ ของหนังสือ แต่กระนั้น
ก็ยังสามารถนับได้ว่าเป็นหนังสือเล่มนี้ทรงคุณค่าต่อการค้นหาเรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราชเล่มหนึ่ง

7. ปรามินทร์ เครือทอง. 2555. ปรีศนาพระเจ้าตาก. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

หนังสือการรวมรวมการประพันธ์ที่เด่นๆของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาบรรจุไว้ในนี้ เป็นผลงานการอีกชิ้นหนึ่งที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมและทำความเข้าใจในการค้นคว้าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นผลงานที่เน้นการเปิดประเด็นใหม่ ๆ ในเรื่อง “พระเจ้าตากฯ” ให้เป็นประวัติศาสตร์แห่งความสงสัยก่อนจะซ้อนประวัติศาสตร์ตัวจริงขึ้นมาอีกชั้น โดยการแสดงให้เห็นพัฒนาการทางความคิดและพัฒนาการทางสังคมแต่ละยุค แต่ละสมัยที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าตากสินมหาราช การรวมบทความของเหล่าบรรดานักเขียนต่าง ๆ ไว้มากมายเหล่านี้ ส่วนใหญ่ผลงานที่ปรากฏอยู่ใน “หนังสือศิลปวัฒนธรรม” ที่มีประเด็นหลักทางประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มาเรียบเรียงรวมเล่ม มีจุดประสงค์เพื่อให้ได้ความกระจ่างทางการเมืองในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแตกต่างไปจากประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชในแบบ “ฉบับหลวง”

แม้ว่าตามกระบวนการ “สร้างชาติ” ที่ส่งผลให้พระองค์เป็น “วีรกษัตริย์” ที่มีความสำคัญมากในปัจจุบัน เป็นการให้ความสำคัญในทุกกรณีเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทั้งในพระราชประวัติ ปรีศนาสัญลักษณ์วิปาส และปัญหาใหญ่อีกเรื่องที่ได้เกิดความเข้าใจจนกลายเป็นความเชื่อกระแสหนึ่งในปัจจุบันตามที่เรื่องราวที่ผิดไปจากพงศาวดาร มาจากหนังสือนวนิยาย เรื่อง “ใครฆ่าพระเจ้ากรุงธนบุรี” ที่กล่าวว่าด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช “ทรง” แสวงสวรรคตไปเพื่อให้เป็นไปตามแผนที่จะให้เจ้าพระยาจักรีจะได้ครองราชย์สมบัติสืบไป

ต่อมาพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้นเรื่องในการเปิดประเด็นนี้ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีองค์ที่สวรรคตเป็น “ตัวปลอม” ส่วนพระองค์จริงได้เสด็จลี้ภัยไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชและสิ้นพระชนม์ที่นั่น

ก่อนพลตรีหลวงวิจิตรวาทการจะมาเฉลยเบื้องหลังของที่มาของเรื่องนี้ภายหลังว่า

...เมื่อราวปีก่อน ก่อนเขียนเรื่องนี้ ท่านผู้มีเกียรติผู้หนึ่ง ซึ่งสืบเชื้อสายตรงจาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และเป็นผู้ใหญ่มากพอที่จะไม่พุดอะไรเล่น ๆ กับข้าพเจ้า ท่านยืนยันพร้อมด้วยหลักฐานคำบอกเล่าที่ท่านได้ยินได้ฟังและจดจำสืบต่อกันมา และท่านผู้ขอให้ข้าพเจ้าเขียน หรืออย่างน้อยก็ทำเป็นละครออกเสียง โดยท่านเองเชื่อมั่นว่า เรื่อง

ที่ท่านเล่าเป็นเรื่องจริง ส่วนข้าพเจ้าเองก็อยากเขียนอยากทำตามที่ท่านเล่า แต่ก็ไม่สามารถจะทำอย่างที่เป็นจริงในประวัติศาสตร์ได้....

(ปราชญ์ เครือทอง, 2555: 159)

หนังสือปริศนาพระเจ้าตากฯ เป็นการสะท้อนทุกมิติในการสืบหาค้นคว้าและการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงการแนวการเขียนและการศึกษาทางประวัติศาสตร์ในปัจจุบันว่ามีความลึกลับและแปรเปลี่ยนไปตามกระแสสังคม บันทึกทางประวัติศาสตร์ในอดีตจึงเป็นแค่การเขียนของผู้บันทึก จึงเป็นเพียงมุมมองที่ย่อมจะมีความอคติของผู้เขียนปรากฏอยู่ด้วย

...ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์จะไม่อาจหาหรือสกัดข้อมูลจนได้ “ความจริงแท้” ออกมาได้ อีกต่อไป แต่การตระหนกอยู่ตลอดเวลาว่าเอกสารหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็น “ความเห็น” ของผู้บันทึก ซึ่งจะสะท้อนมุมมองและบริบทของแต่ละยุคสมัยออกมา ทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ได้ “เข้าใจ” ถึงบริบทของสังคมและโลกทรรศน์ของคนในยุคหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์และมีคุณค่ากับการศึกษาประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน...

(ปราชญ์ เครือทอง, 2555: 358)

หนังสือประกอบไปด้วยเนื้อหาและข้อมูลนำเสนอหลากหลายแหล่งที่มา จึงเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นหาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและของเจ้าพระยามานวราชเสวี (น้อย) นับเป็นการข้อมูลเรื่องราวของเมืองนครศรีธรรมราชที่น่าอ่านเล่มหนึ่งในยุคนี้

8. ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. 2509. โอรสลับพระเจ้าตาก. กรุงเทพมหานคร: อักษรบริการ.

ผลงานที่มีจุดประสงค์ในการเผยแพร่เรื่องราว ชีวิต และเกียรติคุณของเจ้าพระยามานวราชเสวี (น้อย) ผู้ที่มีทางหลักฐานทางพระราชพงศาวดารกล่าวว่ามี การสืบเชื้อสายมาจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นโอรสลับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ผู้ได้ครองตำแหน่งเจ้าเมือง

นครศรีธรรมราช และสร้างผลงานความยิ่งใหญ่ไว้ในแถบหัวเมืองปักษ์ใต้และรวมไปถึงดินแดนแถบรัฐมลายู เนื้อหาของหนังสือได้มุ่งเปิดเผยความรู้ทางประวัติศาสตร์ต่อสังคมไทย โดยผู้เขียนหนังสือเล่มนี้มีบรรพบุรุษเคยทำงานใกล้ชิดกับเจ้าพระยานคร (น้อย) มาแต่ครั้งอดีต

...เจ้าพระยานคร (น้อย) นี้ ตามราชการว่าเป็นบุตรเจ้านครพัฒน์ แต่ความจริงเป็นราชบุตรลับของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวกันว่าเจ้าอุปราชได้ทำความชอบในราชการอย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อภรรยาท่านได้ถึงแก่กรรมลง พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงพระราชทานเจ้าจอมปราง ซึ่งเป็นน้องสาวของภรรยาเก่าของเจ้าเมืองนครพัฒน์ ท้าวนางได้ทูลกระซิบพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า ทรงครรภ์อ่อน ๆ อยู่ แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีดำรัสว่า “ได้ออกปากให้เขาแล้วก็พาไปเกิด” เจ้าอุปราชพัฒน์ก็ทราบความลับนี้...

(ณัฐวดี สุทธิสงคราม, 2509: 2-3)

นอกจากการกล่าวอ้างชาติกำเนิดและประวัติของเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้อย่างละเอียดแล้ว ยังมีการกล่าวถึงบริบททางการเมืองในเหตุการณ์สำคัญ ๆ รวมทั้งผลงานในทางการรับราชการของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งตรงกับแผ่นดินรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไว้ในรายละเอียดของเนื้อหา และการเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ยิ่งใหญ่กว่าเจ้าเมืองทุกคนในหัวเมืองภาคใต้

นับเป็นหนังสือที่เป็นข้อมูลเฉพาะที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาเรื่องราวของเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้อย่างดีเล่มหนึ่ง ในการนำคិត์คลายชาติกำเนิดของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนสำคัญทางหัวเมืองปักษ์ใต้ท่านผู้นี้ได้ ทางด้านข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้เชื่อมสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยานคร (น้อย) จึงเป็นกรณีที่น่าให้ความสำคัญในการลงไปในรายละเอียดเรื่องราวและมุมมองทางการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่น่าสนใจศึกษา ในการวางแผนส่งพระโอรสไปครองเมืองอื่นได้สำเร็จลงได้อย่างไร

9. ประวิณ ฌ นคร. 2539. สกุลเชื้อสายเจ้าพระยานคร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนับ ฌ นคร. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรม.

เป็นหนังสือที่จัดทำมาเพื่อแสดงแผนภูมิการลำดับบุคคลในเชื้อสายสกุลของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดยการแสดงว่า เจ้าพระยานครชั้นที่ 1 คือ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ศรีโสภราชวงศ์เชษฐพงศ์ภักชย อนุไทยธิปติ อภัยพิริยบรากรมพาหุ จางวางเมืองนครศรีธรรมราช คือ เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นต้นสกุล “ฌ นคร” และได้มีการแสดงลำดับการสืบเชื้อสายสกุลเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้ว่าอยู่ในลำดับชั้นที่ 2 มีการรวบรวมรายชื่อผู้สืบเชื้อสายสกุลเจ้าพระยานคร (น้อย) ถัดต่อไปถึงลำดับ ชั้นที่ 7 ของบรรพบุรุษ หนังสือได้อ้างถึงเจ้าพระยานคร (น้อย) ว่ามีความสัมพันธ์กันทางสายพระโลหิต โดยเป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโดยอ้างจากหลักฐานคำอธิบายในหนังสือ “พระราชวิจารณ์” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงกล่าวถึงความเป็นมาสัมพันธ์ของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) กับเจ้าพระยานคร (น้อย) และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ว่า

...แม้จะเป็นที่ยืนยันว่าเจ้าพระยาน้อย เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มิได้เป็นบุตรของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) แต่โดยที่ตามทะเบียนของทางราชการลงไว้ว่า เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เมื่อครั้งได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “ฌ นคร” สำหรับสกุลเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ตามทางราชการก็ถือว่า เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นต้นสกุล “ฌ นคร” ผู้ใช้นามสกุล ฌ นคร จึงมีทั้งเชื้อสายเจ้าพระยานคร (พัฒน์) และเชื้อวงศ์มาจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี...

(ประวิณ ฌ นคร, 2539: 7-8)

นอกจากจะเรียบเรียงลำดับ “วงศ์สกุล ฌ นคร” ที่มีเจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้สืบสกุลเชื้อสายตรงจากพระราชวงศ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแยกมาอีกสายแล้ว ยังได้ระบุสายสกุลแตกสาขาของเจ้าพระยานคร (น้อย) ไปยังต้นสายสกุลวงศ์ “โกมารกุล ฌ นคร” และ “จาทรงกุล” ไปอีกทางด้วย เป็นการรวบรวมสกุลเชื้อสายเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่มีความชัดเจนที่สุด ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการค้นคว้าข้อมูล การลำดับสายสกุลเก่า “ฌ นคร” ที่ขึ้นตรงต่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้เป็นอย่างดีและเป็นระเบียบแบบแผน และสะดวกต่อการค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง

10. ณัฐพร บุญนาค. 2545. สถานะทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พ.ศ. 2310-2497. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

งานวิจัยมุ่งเน้นการศึกษารายละเอียดเพื่อหาสถานะทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าตากสินมหาราชตั้งแต่ยุคสมัยการก่อตั้งกรุงธนบุรี รวมถึงบทบาททางการเมืองและบริบททางสังคมของพระเจ้าตากสินมหาราชหลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วต่อเนื่องมายังยุคสมัยของรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยได้เรียบเรียงผลงานโดยแยกส่วนการให้รายละเอียดเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าตากสินมหาราชไว้เป็นอย่างดีไว้ จึงทำให้สะดวกต่อการอ่านและการทำความเข้าใจง่ายเกี่ยวกับคำอธิบายในภาพลักษณ์และตัวตนของพระมหากษัตริย์ที่มีความแตกต่างจากกษัตริย์ในสมัยอยุธยา ทั้งที่มา แนวพระราชดำริ และการเป็นผู้นำทางการเมืองของพระองค์ ตลอดจนจนถึงการที่ทรงไม่ได้รับการยกย่องสถานะให้เทียบเท่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ เพราะผู้นำในราชวงศ์จักรียังจำเป็นต้องรักษาความชอบธรรมทางการเมืองของตนเองให้คงอยู่

...การแสดงบารมีส่วนพระองค์ เป็นความจำเป็นประการหนึ่งเพื่อที่จะรักษาไว้ซึ่งพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเด่นชัดในช่วงเกือบปลายรัชกาล เนื่องจากการเป็นกษัตริย์ของพระองค์นั้นขัดกันกับการเป็นกษัตริย์แบบโบราณราชประเพณี เป็นไปได้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอาจจะทรงเลือกที่จะรักษาสถานะของพระองค์ด้วยวิธีการนี้ เพราะในทางการศึกษาคงแล้ว นับว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประสบความสำเร็จอย่างมาก

(ณัฐพร บุญนาค, 2545: 56)

การกำหนดสถานะภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชภายหลังจากสถาปนาราชวงศ์ใหม่ สถานภาพของสมาชิกในราชวงศ์เดิมภายใต้ผู้นำใหม่นี้ก็เป็นบทสะท้อนถึงวิธีการที่ราชวงศ์จักรีใช้ควบคุมเชื้อสายราชวงศ์ธนบุรีเดิมในปี 2325 เมื่อมีการสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพร้อมพระราชโอรสและเจ้านายและขุนนางที่สำคัญ ๆ ไป แต่ก็ยังมีเชื้อสายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระชนม์ชีพต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังกรณีของเจ้าฟ้ากรมขุนกษัตราวุฒิจิตที่มีความผูกพันส่วนพระองค์กับ ร.1 อยู่ด้วย การใช้วิธีการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติเพื่อสานกลุ่มอำนาจเก่าและกลุ่มอำนาจใหม่เข้าด้วยกันก็อาจช่วยลดความขัดแย้งไปได้ระดับหนึ่ง เมื่อบรรดาเจ้านายฝ่ายหญิงเชื้อสายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เข้าไปเกี่ยวพันเป็นพระญาติกับทาง

เจ้านายในราชวงศ์ในภายหลัง อีกหนทางหนึ่งเมื่อเชื้อสายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหลายพระองค์ที่เข้ามาอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์โดยการเข้ารับราชการกับทางราชวงศ์จักรีอย่างใกล้ชิด ทำให้การควบคุมเชื้อสายพระราชวงศ์ธนบุรีได้ขยายเครือข่ายออกไปและกระทำได้อย่างรอบด้านและทั่วถึง แม้จะมีเชื้อสายพระราชวงศ์เก่ามีปฏิกริยาทำนองแข็งข้อต่อเจ้านายราชวงศ์ใหม่บ้าง แต่เมื่อมองภาพรวมแล้วราชวงศ์จักรีประสบผลสำเร็จต่อการใช้นโยบายนี้

...เชื้อสายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เข้ารับราชการนั้น คือ ผู้ที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยกำลังความสามารถของตนเอง เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลที่ไม่ต้องจำเป็นต้องคำนึงถึงภูมิหลัง หรือความเกี่ยวข้องในลักษณะเครือญาติกัน หรืออาจจะกล่าวได้ว่าระบบเครือญาติเองก็ได้อาศัยความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์นี้เป็นเป็นจุดเริ่มต้นก่อนที่จะพัฒนาไปเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ...

(ณัฐพร บุนนาค, 2545: 111)

ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประเทศสยามเริ่มเผชิญหน้ากับบรรยากาศการขยายอำนาจของชาติตะวันตก ถือเป็นวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ของชาติไทย ทางราชสำนักจึงเกิดความตื่นตัวกับการสืบเสาะเรื่องราวความเป็นมาในอดีต ทั้งในเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมถึงนโยบายรูปแบบกษัตริย์ของราชวงศ์จักรีที่ต้องดูแลปกป้องราชอาณาจักรและคุ้มครองราษฎร ซึ่งราษฎรพึงต้องระลึกถึงและถวายความจงรักภักดี และในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเน้นสาเหตุของการสูญเสียราชธานีกรุงศรีอยุธยา เพราะบ้านเมืองขาดคนดี มีความสามารถในเวลานั้น ทรงกล่าวยกย่องตัวอย่างพระราชกรณียกิจ การกอบกู้อิสรภาพของชาติจากพม่าของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อสนับสนุนแนวคิดนี้ของพระองค์ก็จริง การยกย่องวีรกรรมของพระเจ้าตากสินมหาราชจึงกระทำแต่พอควรอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสนพระทัยเลือกสนใจประเด็นวีรกรรมผู้กอบกู้บ้านเมืองนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงต้องการปฏิรูปภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี โดยเฉพาะที่สำคัญอย่างยิ่งนั้นคือ คำอธิบายการเชื่อมต่อกับกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยกัน ทั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งในการลดแรงเสียดทานจากการคุกคามของชาติตะวันตกในการมองหาช่องทางเข้ายึดประเทศสยามอยู่ขณะนั้น แต่พระองค์ก็ยังทรงสามารถนำพาประเทศผ่านภัยวิกฤตเหล่านั้นไปได้ในที่สุดจนสิ้นรัชกาล

การชำระพระราชพงสาวดารสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพลักษณ์และการกำหนดสถานะภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ยังไม่ได้รับการยกย่องให้ทรงพระเกียรติยศสูงเทียบเท่ากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีแต่อย่างใด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระพระราชพงสาวดาร จนก่อให้เกิดพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ท่ามกลางบรรยากาศของการสืบค้นอดีตอีกครั้งหนึ่ง เรื่องราวของพระเจ้าตากสินมหาราชก็เป็นเรื่องหนึ่งที่มีการเสริมแต่งเพิ่มเติมถ้อยคำอยู่เสมอในพระราชนิพนธ์เล่มนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าผลงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งผลิตซ้ำ ๆ ขึ้นมาในช่วงเวลาของรัชกาลที่ 4-5 ต่างก็มีเนื้อหาบอกเล่าความ ในทำนองเดียวกันคือเชิดชูเฉพาะในส่วนของวีรกรรม การกอบกู้บ้านเมือง และเน้นย้ำในปลายรัชกาลกรุงธนบุรี โดยเฉพาะบทบาทที่แสดงตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ประพฤติการทุจริตผิดด้วยประเพณี จนทำให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเดือดร้อน ควรต้องประหารพระชนม์ชีพเสีย การลดทอนพระเกียรติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชลงมานั้นเพื่อช่วยให้ภาพของการสถาปนาของราชวงศ์จักรีในปี พ.ศ. 2325 เป็นไปอย่างถูกต้อง เหมาะสม และชอบธรรมทุกประการ

...มีสิ่งพิเศษที่ทำให้สถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีข้อแตกต่างไปจากกษัตริย์องค์อื่น ๆ ในอดีต นั่นคือ วีรกรรมกอบกู้บ้านเมือง ซึ่งเป็นสิ่งที่พระราชพงสาวดารสมัยต่าง ๆ ปฏิเสธหรือเพิกเฉยไม่กล่าวถึงไม่ได้...

(ณัฐพร บุญนาค, 2545: 112)

คุณสมบัติพิเศษนี้เองที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องดำเนินการคืนพระอิสริยยศให้แก่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้เคยครองแผ่นดินในสมัยกรุงธนบุรี

ต่อมาหลังเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยหลังปี พ.ศ. 2475 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงได้รับการเทิดพระเกียรติสูงสุดยิ่งกว่ายุคสมัยใด เป็นผลมาจากความพยายามของผู้นำสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่ต้องการยกย่องและเผยแพร่เรื่องราวของบุคคลสำคัญในอดีตเพื่อสนับสนุนนโยบายทางการเมืองของตนเองเช่นกัน กล่าวได้ว่าเป็นงานวิจัยที่ทำให้คุณค่าทางประวัติศาสตร์และได้ยึดแบบอย่างของคนที่เป็นกลางในการศึกษาแนวสมัยใหม่ไว้อย่างมาก จึงเป็นเอกสารที่มีประโยชน์ในการต่อยอดของการศึกษาเรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต่อไป

11. สุภาภรณ์ ตันศลาภย์. 2520. บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้โดยการเจาะจงเลือกตัวบุคคลสำคัญ คือ เจ้าพระยานคร (น้อย) พ.ศ. 2354-2382 มาทำการศึกษาถึงบทบาททางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในสมัยของเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่กำลังอยู่ในอำนาจเหนือเจ้าเมืองอื่นๆทางแถบภาคใต้ และชื่อเสียงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชนี้ยังแพร่ขยายครอบคลุมไปในรัฐมาลายู และในสายตาของชาวต่างชาติที่กำลังเข้ามาหาผลประโยชน์ทางทรัพยากรและแสวงหาอำนาจทางการเมืองอยู่ในเวลานั้น ต่างยอมรับในความสามารถส่วนบุคคลของเจ้าพระยานคร (น้อย) ของฝ่ายรัฐบาลไทยเป็นอย่างดี

กล่าวถึงความสามารถทางการปกครองอันโดดเด่นทางการเมืองการปกครองของเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นหลักในการเป็นกำลังสำคัญทางภาคใต้ของราชธานีในการเป็นผู้นำที่ส่งเสริมความมั่นคง ทางเศรษฐกิจ ด้านการรักษาความสงบรวมถึงการปราบปรามขบถที่เกิดขึ้นในทางภาคใต้ การป้องกันการรุกรานของพม่าทางชายฝั่งตะวันตก การนำความสามารถทางการรบด้วยกองทัพเรือ เจ้าพระยานคร (น้อย) ยังได้ทำการปราบปรามโจรสลัด พิทักษ์รักษาผลประโยชน์ทางการค้าให้กับทางการไทยและพวกต่างชาติที่ได้เดินทางไป มาค้าขายกันในบริเวณพื้นที่ทางภาคใต้ นอกจากนี้เจ้าพระยานคร (น้อย) ยังใช้ความสามารถทางการทูตทำการเจรจากับอังกฤษในการคลี่คลายปัญหาทางการเมืองมาลายูในถิ่นนี้ด้วยสันติวิธีไว้ได้ พร้อมทั้งได้รักษาผลประโยชน์ของชาติไว้ได้เป็นอย่างดี

...สถานการณ์ทางภาคใต้นั้นเป็นปัจจัยสำคัญมากประการหนึ่งที่ส่งเสริมให้เจ้าพระยานครฯ มีบทบาทและอำนาจเด่นชัดเหนือกว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนอื่น ๆ...” และ “...นอกจากนี้เจ้าพระยานครฯยังมีความสามารถ และความเฉลียวฉลาดส่วนตัวดำเนินการที่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งช่วยส่งเสริมอำนาจของตนเองให้มากขึ้น...

(สุภาภรณ์ ตันศลาภย์, 2520: 228)

บทบาทของเจ้าพระยานครน้อยที่เป็นผลเสีย กล่าวคือ เจ้าพระยานครน้อยได้พยายามแข่งขันอำนาจกับหัวเมืองอื่น ๆ จนทำให้ภาคใต้เกิดการแตกแยกเป็นอริกันอย่างมาก เช่น การไม่ลงรอยกับเจ้าเมืองสงขลาและพวกเจ้าเมืองพัทลุงก็ไม่พอใจทางเมืองนครศรีธรรมราช จนเป็นเหตุให้เมื่อเกิดขบถแขกปัตตานีในปี พ.ศ. 2375 ความไม่เป็นเอกภาพของหัวเมืองทางใต้ ทำให้ไม่มีการร่วมมือกันช่วยระงับเหตุความวุ่นวาย ต้องเดือดร้อนรัฐบาลทางกรุงเทพต้องยกทัพไประงับเหตุการณ์ก่อนลุกลาม การได้ครอบครองเมืองไทรบุรี ก็ยังไม่ทำให้ของเจ้าพระยานครน้อยหยุดเป็นศัตรูกับเจ้าพระยาไทรบุรี (ประเสริฐ) อันเป็นสาเหตุให้ความยุ่งยาก วุ่นวายตามมาอีก เมื่อเกิดขบถเมืองไทรบุรีถึงสองครั้ง แต่การปกครองหัวเมืองภาคใต้นั้นขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่เป็นผู้นำเจ้าเมืองคนใดที่มีความสามารถมาก จัดหาผลประโยชน์ให้ราชธานีมากเท่าใดก็ย่อมได้รับการโปรดปรานเป็นพิเศษ จะได้รับความไว้วางใจและมีอำนาจมาก ฉะนั้นย่อมเกิดการแข่งขันกันระหว่างหัวเมืองภาคใต้ที่สำคัญด้วยกันเอง

งานวิจัยสนับสนุนความรู้ ความสำคัญและความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของเจ้าพระยานครน้อยได้เป็นอย่างดี ซึ่งสะท้อนภาพและแนวทางให้คนรุ่นหลังเกิดความสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ของเจ้าพระยานครน้อยได้กว้างขวาง ครอบคลุมในมิติอื่น ๆ ได้อีกต่อไปในอนาคต

11. ยืนหยัด ใจสมุทร. 2540. เจ้าพระยานคร (น้อย). กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

หนังสือที่ผู้เขียนมีความผูกพันที่บรรพบุรุษมีต่อเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นการรวบรวมเรื่องราวสังเขปของเจ้านคร (หนู) เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก่อนจะเข้าการลงลึกในรายละเอียดของเนื้อหาสาระหลักของหนังสือเล่มนี้คือ การให้ความสำคัญชีวประวัติและผลงานของเจ้าพระยานคร (น้อย) เริ่มจากที่มาของชาติกำเนิดตามหลักฐานระบุว่าสืบเชื้อสายพระวงศ์มาจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ไปได้รับการเลี้ยงดูในตระกูลขุนนางของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) จนได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ต่อจากบิดาบุญธรรม

การรับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) ในรัชกาลที่ 2 และในช่วงต้นของรัชกาลที่ 3 ความสามารถของเจ้าพระยานคร (น้อย) ในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านการเป็นผู้นำการรบทางเรือ การสงครามกับเจ้าเมืองแถบแหลมมลายู ทางการค้า และทางการทูตครั้งสำคัญๆกับต่างประเทศ มหาอำนาจอังกฤษที่เข้ามาขยายอิทธิพลในสมัยของเจ้าพระยานคร (น้อย) กำลังกำกับดูแล การปกครองทางด้านภาคใต้จนได้รับความไว้วางใจจากราชธานีมากที่สุดในเวลานั้น

ผู้เขียนได้ใช้คำกล่าวยกย่องความสำคัญของเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้ว่าเป็น “พระเจ้าแผ่นดินรอง” (ยืนหยัด ใจสมุทร, 2540: 1)

ในเนื้อหาของหนังสือได้เรียบเรียงพระราชสกุลวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และสกุลวงศ์ทางสายของเจ้าพระยานคร(น้อย) ตลอดจนการให้ความสำคัญกับเมืองนครศรีธรรมราช ในฐานะหัวเมืองเอกเมืองเอกมาตั้งแต่ครั้งอดีตกาล การจัดการปกครองทำเนียบข้าราชการเมือง นครศรีธรรมราช ในสมัยกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ทรงกำกับดูแลพระกลาโหมได้เดินทางมาเมือง นครศรีธรรมราชซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่พระยานคร (น้อย) ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองพอดี

หนังสือเล่มนี้จึงให้รายละเอียดที่ทำให้ประโยชน์ในการค้นคว้าเรื่องของเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นอย่างดี

12. ประชุมพงสาวดารภาคที่ 73. บุตรหลานพิมพ์สนองคุณ คุณหญิง ณ นคร ณ เมรุวัด มกุฎกษัตริยาราม วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2496

นับเป็นหนังสือหายาก ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2485 เนื้อหาของเอกสารนี้รวม รายละเอียดทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงประวัติสังเขปของบุคคล สำคัญต่าง ๆ เจ้านคร (หนู) ผู้ตั้งตนเป็นเจ้าเมืองรัฐนครศรีอิสระในสมัยหลังการล่มสลายของ พระราชอาณาจักรอยุธยา ประวัติสังเขปเจ้าพระยานคร(พัฒน์) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนสำคัญ ที่เป็นนำช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากกรุงธนบุรี เข้าสู่ยุคราชธานีใหม่ของ กรุงรัตน โกสินทร์ กับเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่เป็นบุคคลสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะ เป็นโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ได้ครองเมืองนครศรีธรรมราชอย่างยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งในเอกสารนี้ระบุว่า

เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการทัพศึกภาคใต้ ฝ่ายตะวันตก ผู้ครองนครศรีธรรมราช ไทรบุรี ตรังกานู เปหฺระ (78)

ข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารเป็นการเผยแพร่ลำดับความเป็นมาและการสืบเชื้อสายสกุล ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เริ่มมาตั้งเจ้านคร (หนู) เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ผู้เป็นราชบุตรเขย และ เจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้เป็นหลานตาของเจ้านคร (หนู) บุคคลสำคัญทั้งสามคนล้วนเป็นบรรพชน ของเมืองนครศรีธรรมราช

เอกสารชิ้นนี้นอกจากให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครศรีธรรมราชแล้วยัง ทรงคุณค่าทางโบราณคดีอีกชิ้นหนึ่ง

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) นำเสนอรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) จากข้อมูลหลักฐาน เอกสารต่าง ๆ มาประกอบการวิจัยได้แก่ หลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ที่รวบรวมจากเอกสารไทยและของชาวต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยมีการลำดับขั้นตอนในการศึกษาดังต่อไปนี้

1. ขั้นรวบรวม เป็นการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัย เช่น พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ พระราชนิพนธ์ หนังสือที่ให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้าพระยามนทร (น้อย)
2. ขั้นวิเคราะห์ เป็นการนำข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้มาแยกออกเป็นข้อมูลสองขั้นตอน
  - 2.1 ขั้นตอนที่แรก เป็นการนำพระราชบุคลิกลักษณะ สถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเพื่อหาภาพลักษณ์ทั่วไป ในบริบททางการเมืองและในเรื่องราวในส่วนของพระราชวงศ์
  - 2.2 ขั้นตอนที่สอง นำประวัติและชาติกำเนิดของเจ้าพระยามนทร (น้อย) มาวิเคราะห์ในบริบททางการเมือง แล้วนำขั้นตอนที่หนึ่งมาอธิบายไปหาความเป็นผลระหว่างกันของสองขั้นตอน เพื่อแสดงภาพต่อเป็นจิ๊กซอร์ ให้เห็นเป็นภาพรวมของสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทร (น้อย) ว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีผลกระทบต่อการเมืองในเวลาต่อมาแบบไหนบ้าง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ
3. ขั้นจำแนกประเภท ทำการจัดกลุ่มทางการศึกษาเป็น 3 กลุ่มหลักได้แก่ กลุ่มการศึกษาสถานะเรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กลุ่มการศึกษาถึงบริบททางการเมืองของเจ้าพระยามนทร (น้อย) และกลุ่มสุดท้าย คือ การนำส่วนทั้งสองส่วนแรกมารวมความคิดใหม่ให้เป็นความคิดกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มที่นำมาใช้เพื่อสรุปผลสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทร (น้อย) ทั้งหมด

4. ขั้นสรุปผล เป็นการนำผลองค์ความรู้ที่จำแนกไว้ มาจัดลำดับเพื่อใช้ในการสรุปผล แสดงให้เห็นความเป็นมาสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทร (น้อย) โดยใช้กรอบแนวความคิดการวางแผนนโยบายตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่จะส่งพระโอรสเจ้าพระยามนทร (น้อย) ไปครองเมืองสำคัญนครศรีธรรมราชได้สำเร็จมาเป็นหัวใจหลักของการวิจัย

4.1 การศึกษาความเป็นมาในสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทร (น้อย) การวิจัยมุ่งเน้นไปที่ตัวบุคคลทั้งสองท่าน นำข้อมูลมาอธิบายลักษณะและบทบาทที่มีความคล้ายคลึงกันในแง่ของการเป็นบุคคลสำคัญของชาติไทย แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนทร (น้อย) จะไม่ได้มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยเดียวกัน แต่ก็มีเส้นทางการดำเนินการลักษณะทางการเมืองที่น่าสนใจควรนำมาศึกษาค้นคว้าดังนี้

4.2 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้าพระยามนทร (น้อย) ต่างเลือกการดำเนินชีวิต โดยการเข้ารับราชการ สร้างเจริญก้าวหน้าให้กับชาติบ้านเมืองและต่อมาก็ส่งเสริมอำนาจของตนเองไปในตัวด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สร้างคุณงามความดี กอบกู้เอกราช ประกาศอิสรภาพของประเทศสยาม โดยการขับไล่การยึดครองของพม่า เจ้าพระยามนทร (น้อย) ก็เจริญรอยตามด้วยการเป็นแม่ทัพใหญ่ที่เข้มแข็งในหน้าที่การงานจนสามารถสร้างเกียรติประวัติความยิ่งใหญ่มาสู่ดินแดนทางภาคใต้ของไทย

4.3 การก้าวขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ได้สำเร็จของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ขึ้นอยู่กับสถานการณ์แวดล้อมอันเนื่องมาจากการจลาจลในปี พ.ศ. 2310 ความสามารถส่วนพระองค์ที่ได้แสดงฝีมือในการเป็นผู้นำกองทหารเข้าสู่รบกับพวกพม่าจนประเทศได้อิสรภาพกลับคืนมาแล้ว ก็ได้ทำการปราบปรามชุมนุมต่างๆที่เกิดขึ้นภายในประเทศจนราบคาบจนสามารถตั้งตนเป็นกษัตริย์ในพระราชธานีใหม่ได้ในเวลาต่อมา เพื่อนำมาเปรียบเทียบการสร้างวีรกรรมของเจ้าพระยามนทร (น้อย) ที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆของภาคใต้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2354 เป็นมา เมื่อภาคใต้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเมืองหลายอย่าง เช่นการยกทัพของพม่ามารุกรานภาคใต้ทางด้านชายทะเล ตะวันตก การแข็งเมืองของหัวเมืองขึ้นของไทยในแถบมลายู รวมถึงความพยายามสร้างอิทธิพลของชาติอังกฤษในทางการค้าและทางการเมืองแถวหัวเมืองแหลมมลายู โดยการใช้รูปแบบของบริษัทอินเดียตะวันออก ปัญหาเหล่านี้ก็ได้สร้างโอกาสให้กับเจ้าพระยามนทร (น้อย) ได้แสดงฝีมือและความสามารถส่วนบุคคลในการเข้าจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ให้กับทางการไทยได้อย่างเข้มแข็ง

จนทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ประสบความสำเร็จเป็นเจ้าเมืองนครธรรมราชที่ยิ่งใหญ่กว่า
เจ้าเมืองทุกคน

4.4 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้าพระยานคร (น้อย) ต่างมีลักษณะเป็นผู้นำ
รักอาชีพทางการทหาร มีพรสวรรค์เก่งในการรบ อีกทั้งมีอุปนิสัยกล้าหาญและเด็ดเดี่ยวที่มี
ความคล้ายคลึงกันมาก

บทที่ 4

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจากพระปรมัติไชย

การค้นหาสถานะและตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจากพระปรมัติไชย ที่ใช้เรียกขานพระนามของพระองค์อยู่มากมายตามหน้าประวัติศาสตร์ ย่อมแสดงถึงความเป็นตัวตนและการรับรู้ที่สะท้อนถึงความรู้สึกที่มีต่อพระองค์ท่านได้เป็นอย่างดี พระนามที่สำคัญพบเห็นปรากฏได้มีดังนี้

กันเอนชื่อ ปรากฏในจดหมายเหตุราชวงศ์ชิง จนถึงเดือน 8 ของปีที่ 37 แห่งรัชกาลเฉียนหลง (พ.ศ. 2315) คำนี้จะหมายถึงพระยากำแพงเพชร

ขุนหลวงตาก คำเรียกขานพระนามของคนสมัยรัตนโกสินทร์

จีนแจ่ง ปรากฏในหลักฐานไทยซึ่งเขียนขึ้นโดยคนที่มีชีวิตอยู่ในสมัยกรุงธนบุรี

เจิ้งกั๋วอิง ปรากฏในจดหมายเหตุคานัง (เอกสารเวียดนาม) อ่านออกเสียงเป็นภาษาจีนกลาง

เจิ้งกั๋วอิง ปรากฏหลักฐานในจีน ตำเนียงจีนกลาง แปลว่า เจิ้งวีรบุรุษของประเทศ เป็นคำเรียกในหนังสือของพระยาราชเศรษฐี (ชาวจีนที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองพุทไธมาศ) ที่มีไปถึงผู้ว่าราชการมณฑลกว๋างตุ้ง เพื่อแจ้งข่าวเกี่ยวกับเมืองไทยหลังกรุงแตก

ฝี่เถียนชิน ปรากฏในจดหมายเหตุราชวงศ์ชิง เป็นคำแปลทับศัพท์ไทยว่า พระยาตากสิน

แผ่นดินต้น ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

พระยาตาก ปรากฏในหลักฐานชั้นต้น กล่าวเรียกระหว่างช่วงเวลาออบกู้กรุงศรีอยุธยา ปรากฏในคำให้การเชลยกรุงเก่า สันนิษฐานว่าอาจจะยังมีพระยาตากนอกราชการอยู่ จึงมีการออกพระนามเฉพาะ เพื่อให้แน่ชัดว่าหมายถึงพระยาตากคนที่ชื่อ สิ้น

พระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระพระยาตากสินบรมธรรมิกราชฯ ปรากฏในจดหมายเหตุหอสมุดไทยคำสมัยกรุงธนบุรีพระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรี และกรุงศรีสัตนาคานหุต จุลศักราช 1140

พ่อ เป็นคำเรียกขานพระองค์เองสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ปรากฏในหนังสือของ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม

สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ปรากฏตามหนังสือกรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร วันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2497 เรื่องการเปิดพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาลงมติให้ใช้พระราชสมัญญานามนี้ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2524

เจ้จ่า หรือเจ้จันเจ่า ปรากฏในเอกสารของราชสำนักชิง เจ้จ่า แปลว่ากษัตริย์

เจ้ (เจ้ เป็นชื่อแซ่ของพระบิดา ออกสำเนียงจีนกลาง เจ่า คือ เจ้า ในภาษาไทย) คนจีนในประเทศไทยเรียกขานพระนามนี้มาช้านานแล้ว

เจ้ากรุงธน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้

เจ้าตากสิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้

เจ้าเมืองตาก คำเรียกเมื่อทรงดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตาก

เจ้าเมืองระแหง ตากและระแหงเป็นเมืองคู่แฝด

ตากสิน ปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่า บ้างกล่าวว่าทรงเป็นเจ้าของเมืองตาก บ้างกล่าวว่า เป็นเจ้าเมืองระแหง

แต่เจี๊ยะ ปรากฏในพระราชสาสน์ ถวายพระเจ้ากรุงจีน

แต่สิน ปรากฏในเอกสารของต้วนลี่เซิง นักวิชาการชาวจีน เมื่อกล่าวถึงประวัติพระบิดา

แต่สินตาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกพระนามเรียกขานกันในหมู่ชาวจีน สำเนียงไทย

เตียซินตัด หรือเตียซินตวด ปรากฏในข้อมูลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานหมอสุมิซเกี่ยวกับการเรียกขานพระนามในหมู่ชาวจีน เตีย คือ แซ่เต้ ซิน คือ สิน ตัด หรือ ตวด คือ เมืองตาก

สมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูร ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี

สมเด็จพระบรมราชาที่ 4 เจ้ากรุงธนบุรี ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา

สิน ชื่อตัวว่า สิน นี้คงเป็นชื่อจริงที่พระองค์เคยใช้หรือเป็นที่รู้จักกันในสมัยปลายอยุธยา และในรัชสมัยของพระองค์

หัวหน้าชนเผ่าอาณาจักรสยาม ราชสำนักชิง ใช้คำนี้ ก่อนที่จะรับรองฐานะกษัตริย์ไทย ตั้งแต่ เดือน 8 ของปีที่ 37 แห่งรัชกาลเฉียนหลง ปรากฏคำว่า เจิ้งจิง แทน (อาภรณ์ พิษยนทร โยธิน, 2543: 18-22)

นับจากปี พ.ศ. 2475 เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองกำลังก้าวเข้าสู่การพัฒนาทางประวัติศาสตร์ ของชาติไทย พระมหากษัตริย์กรุงธนบุรีพระองค์เดียวคือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้รับความสนใจจากพสกนิกรเพิ่มขึ้นอย่างมาก มีการนำพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจออกมาสนอง การรับรู้ของประชาชนด้วยพระคุณอันใหญ่หลวงที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้ให้กับประเทศชาติ

ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าตากสินก็ได้รับการเฉลิมพระเกียรติ ถวายพระนามเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็น “มหाराช” เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2524 จากรัฐบาลในขณะนั้น

แต่เดิมมีปัญหาเกี่ยวกับการเรียกพระนามให้ถูกต้อง คือ มีการเรียกต่าง ๆ กัน ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าตากสิน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาจึงมีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อ 27 ตุลาคม 2529 ให้ใช้พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”

แต่ทางด้านผลงานทางวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไป มีผู้เรียบเรียงเขียนถึงพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจต่างๆของพระองค์ในพระนามของ “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” และ “สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี” ไว้อย่างแพร่หลายที่สุด ซึ่งผู้วิจัยขอนำทั้งสองพระนามมาใช้ตามความเหมาะสมต่อไป

ภาพลักษณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชปรากฏในหลักฐานร่วมสมัยของไทย

การเมืองการปกครองในสมัยกรุงธนบุรีที่ปรากฏอยู่ตามเอกสารสำคัญๆทางประวัติศาสตร์ไทย มีการยกเอาหลักฐานตามพระราชพงศาวดารที่เกิดขึ้นในสมัยต่าง ๆ มาใช้เป็นข้อมูลที่ถูกนำมากล่าวอ้างถึงมากที่สุด หลักฐานเหล่านี้มีการบันทึกข้อมูลเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ชีพไปแล้วของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปี พ.ศ. 2325 เป็นช่วงเวลา ที่ประเทศสยามได้เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากราชธานีกรุงธนบุรีไปเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ ภาระหน้าที่ในการจดบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นก่อนหน้าในราชสำนักของกรุงธนบุรีที่เพิ่งเปลี่ยนผ่านไปได้ไม่นาน หลังจากการสะสางปัญหาของราชธานีใหม่ได้สำเร็จลง การปกครองประเทศเริ่มเข้าที่ เข้าทางแล้ว กิจกรรมหลักต่อไปของแผ่นดินที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ การบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยที่เพิ่งผ่านไปได้ไม่นานนั่นเอง

จัดการรวบรวมหลักฐานเหตุการณ์ต่าง ๆ ของชาติไทยแต่ครั้งอดีตตั้งแต่พระราชอาณาจักรอยุธยา ยุคสมัยกรุงธนบุรีมาทำการบันทึกเรื่องราว เป็นการเริ่มต้นของการชำระรูปแบบพระราชพงศาวดาร หลักฐานที่สร้างขึ้นใหม่ ที่ได้ประทำขึ้นยุคสมัยนี้ มีเนื้อความละเอียด บอกเล่าและตีความเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไว้สมบูรณ์ รวมไปถึงการบอกกล่าวเหตุผลอันชอบธรรมในการสถาปนาพระราชวงศ์จักรีใหม่ และจากสูญสิ้นราชธานีที่เคยเป็นเมืองหลวงของไทย อันเป็นกิจการหลักอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะหลังจากทรงว่างเว้นจากการรบทัพจับศึก

ที่ได้เริ่มสร้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2338 ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองผู้คนทั้งประเทศ การให้ความรู้เรื่องราวของพระราชวงศ์ใหม่ในการบันทึกเรื่องราวเป็นพระราชพงศาวดารฉบับหลวง เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศนั้น มีความจำเป็นมาก ทั้งนี้เป็นรูปแบบของการสืบทอดประวัติศาสตร์ของพระราชวงศ์ใหม่ส่งต่อไปให้กับอนุชนรุ่นต่อไป จากหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยไทยที่รวบรวมเหตุการณ์ในสมัยกรุงธนบุรีมีดังต่อไปนี้

1. พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ มีการจัดสร้างเรียบเรียงขึ้นมาครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 มีตอนสำคัญ ๆ ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยปลายรัชกาลกรุงธนบุรี ในสมัยต่อมาพระราชพงศาวดารนี้ได้กลายเป็นแม่แบบในการนำมาชำระพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ ด้วย

...การชำระพระพงศาวดาร ในปี 2338 ซึ่งได้แก่ ฉบับพันจันทนุมาศ นี้ยังมีการเรียบเรียงพระราชพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีเรื่อยมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ในปี 2338...

(สมเกียรติ วันทะนะ, 2527: 34)

จะเห็นว่าพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศเป็นการตั้งทีมงานสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อกระทำการบันทึกย้อนหลังเหตุการณ์ในสมัยกรุงธนบุรีไปหลายปี พระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงเป็นรายงานมุ่งเน้นจะอธิบายภาวะบ้านจลาจลในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เนื้อความกล่าวให้กษัตริย์แห่งกรุงธนบุรีหมดความชอบธรรมในทางการปกครองแผ่นดิน ไม่สามารถจะบริหารบ้านเมืองได้อีกต่อไป อันเนื่องจากอุปสรรคพระอาการเจ็บป่วยส่วนพระองค์บางอย่าง จนกลายมาเป็นปริศนาของพระมหากษัตริย์พระองค์มาจนถึงทุกวันนี้

...เนื้อความในพระราชพงศาวดารพันจันทนุมาศ กล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยกรุงธนบุรีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2321 อย่างรวบรัด ในที่สุดก็นำไปสู่เรื่องการจลาจลและการเสียดพระจริตพันเพื่อนไป ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปลายรัชกาล...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 111)

น่าจะกล่าวได้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศเป็นมรดกทางด้านความเสียหายทางประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ชิ้นหนึ่ง ที่ได้กลายเป็นปัญหาทางการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี ยิ่งมีการนำไปเป็นต้นแบบให้กับการเรียบเรียงพระราชพงศาวดารหลวงฉบับอื่น ๆ อีกหลายฉบับ ทำให้สถานะและภาพลักษณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอยู่ในความคลุมเครือต่อมาช้านาน แต่กระนั้นคุณค่าของพระราชพงศาวดารนี้ก็ได้นำมาใช้เป็นมาตรฐานในฐานะเป็นพยานฝ่ายตรงข้ามของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ดี และก็ยังได้รับความสนใจของผู้นิยมนศึกษาหาความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และทางรัฐศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี ความน่าสนใจตรงที่พระราชพงศาวดารฉบับที่มีต้นสังกัดเดิมขึ้นกับรัชกาลที่ 1 จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องถูกนำมาใช้ในการโต้สวนทางประวัติศาสตร์เพื่อโยงไปหาเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ แม้หลักฐานชิ้นนี้เป็นการบันทึกคำให้การของฝ่ายที่กล่าวหาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ในอดีต เอกสารชิ้นนี้จึงถูกนำมารวบรวมเพื่อการตั้งคำถาม และข้อสงสัยในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมากกว่ามีความเป็นธรรมในการกล่าวหาพระองค์ไว้อดีตมาน้อยเพียงใด เพราะตัวเนื้อหาที่สมบูรณ์แบบเกิน ไปก็เป็นปัญหาในการสนับสนุนพระราชพงศาวดารเสียเอง

...พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศนี้นับเป็นพระพงศาวดารอยุธยาฉบับแรกที่มีเนื้อความละเอียดพิสดาร เพราะเป็นฉบับที่ชำระและเรียบเรียงโดยได้เนื้อหาสมบูรณ์...

(นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2522: 193)

การที่พระราชพงศาวดารฉบับนี้ ยกเนื้อหาการกล่าวอ้างถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปลายรัชกาลสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ผ่านขึ้นเป็นตอนการชำระ โดยที่ไม่มีคนกลาง หรือบุคคลของทางฝ่ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้อยู่ร่วมกระบวนการยกทรงหรือร่วมกันสะสางบทความใด ๆ ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศอยู่เลย เมื่อนำเอาพระราชพงศาวดารของรัชกาลที่ 1 มาทำการศึกษาหาเพื่อหาตัวตนและภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงมีปัญหาคือขึ้นมาทุกระยะ เนื่องจากขาดการยอมรับเรื่องของความเชื่อถือของเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ พระราชพงศาวดารจึงเป็นแนวทางในการศึกษาหาเนื้อหา สารมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในแง่ของการตั้งข้อสงสัย การตั้งคำถาม และการค้นหาคำตอบจากคำถามนั้น ๆ เพื่อให้การตรวจสอบมาตรฐานของพระราชพงศาวดารฉบับที่ถูกกล่าวหาว่าสร้างมาเพื่อจัดการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโดยเฉพาะ มากกว่าจะเป็นการจดบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในกรุงธนบุรีทั่ว ๆ ไปไปตามความเป็นจริง สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญที่ทำให้นักประวัติศาสตร์ยุคหลัง ๆ เข้ามาศึกษา

พระราชพงสาวดารฉบับนี้เป็นวิธีการได้สวนเอกสารจากการให้คำให้การของกลุ่มสำคัญที่สุดของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

...การขึ้นมาใช้อำนาจแทนที่ของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้นก็ได้อำนาจให้มีการจัดระบบทางการเมืองที่เหมาะสม สิ่งที่เห็นได้ชัด คือ การชำระพระราชพงสาวดารในสมัยพระองค์ จากข้อมูลหลักฐานร่วมสมัยในเวลานั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่ได้รับการยกย่องให้มีสถานะเทียบเท่ากษัตริย์ การพูดถึงพระปรีชาสามารถของพระเจ้าตากสินก็ไม่ค่อยปรากฏมีการเน้นย้ำมากนัก และมักเน้นถึงเหตุการณ์ในปลายรัชกาลที่มีการสำเร็จโทษพระองค์ เหล่านี้เป็นลักษณะที่พบได้ตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(ณัฐพร บุญนาค, 2545: 112)

การบันทึกหลักฐานคำให้การของพระราชพงสาวดารที่กล่าวพระราชประวัติมีคตินของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้น่าสนใจ ทั้งส่วนที่ทรงได้กระทำที่บ้านเมืองเสียหาย ทรงวิกลจริต ทรงไม่ตั้งได้อยู่ในแบบแผนอย่างพระมหากษัตริย์ในสมัยพระราชอาณาจักรอยุธยาพึงทรงกระทำ บางครั้งกล่าวไปว่าทรงมีจิตใจเหี้ยม โหดคิดมนุษย์ คำปรักปรำเหล่านี้ที่ทำให้สถานะของความกษัตริย์ของพระองค์สูญสิ้นไปนาน (พ.ศ. 2325-2394, รัชกาลที่ 1-4)

2. พระราชพงสาวดารฉบับบริติชมิวเซียม มีเนื้อความที่กล่าวถึงการเมืองในสมัยกรุงธนบุรี ตรงกับฉบับพันจันทนุมาศทุกประการ มีแตกต่างกันตรงการเล่าเรื่องมีสลับตอนกันบ้าง ภาษาที่บรรยายอาจสะกดผิดตัว แต่ความหมายเหมือนกันแบบคำต่อคำ

...จนถึงปี พ.ศ. 2350 เมื่อผู้คัดพระราชพงสาวดารฉบับบริติชมิวเซียมนำเอาบันทึกต้นเรื่องกรุงศรีอยุธยา มารวมเข้ากับพระราชพงสาวดารฉบับบริติชมิวเซียมนี้ เนื้อความของการเมืองสมัยธนบุรีก็ยิ่งเหมือนกับฉบับพันจันทนุมาศ และจนถึงปลายรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยังไม่มีการเพิ่มเติมข้อความในพระราชพงสาวดารกรุงธนบุรี เพื่อสรรเสริญพระเกียรติพระราชวงศ์จักรีอย่างที่พบในพระราชพงสาวดารฉบับอื่น...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 112)

ตามประวัติของพระราชพงสาวดารฉบับนี้มีการเขียนหรือทำการลอกข้อความใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 2350 ซึ่งทิ้งห่างระยะเวลาจากการชำระพงสาวดารฉบับหลวงพันจันทนุมาศไปได้ไม่นาน ต่อมากรมศิลปากรได้พิมพ์เผยแพร่พระราชพงสาวดารฉบับบริติชมิวเซียมฉบับนี้โดยตั้งชื่อว่า ‘พระราชพงสาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน’ (2507: ก้าวหน้า)

3. พระราชพงสาวดารฉบับหมอบรัดเลย์ อาศัยพระราชพงสาวดารฉบับพันจันทนุมาศเป็นแม่แบบในการชำระ แต่มีผู้นำเอาพระราชพงสาวดารฉบับนี้มาทำการชำระใหม่ถึง 2 ฉบับ คือ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และฉบับของพระวันรัตน์ พระราชพงสาวดารฉบับหมอบรัดเลย์ได้ถูกนำมาทำการแก้ไขตัดแปลงเนื้อความ มีการเพิ่มเติมข้อความ และตัดข้อความเรื่องราวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์การเมืองในสมัยกรุงธนบุรีขึ้นอย่างมากมาย เพื่อเสริมพระเกียรติของพระราชวงศ์จักรี

การนำพระราชพงสาวดารฉบับนี้ของนายแพทย์บริดเลย์ มีทำการตัดแปลงเนื้อความใหม่โดยไม่ใช้ฉบับเก่าต้นตำหรับในการชำระใหม่ครั้งนี้ เข้าใจว่าเพื่อป้ายสีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชครั้งนี้ได้สมบูรณยิ่งขึ้น เพราะการยกพงสาวดารของนายแพทย์ฝรั่งมาอ้างอิง เพื่อหวังผลในเรื่องความน่าเชื่อถือ จะได้เห็นอีกมิติของนักการเมืองฝั่งตรงข้ามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่ามืออยู่ทุกหน ทุกที่ ไม่เว้นแม้แต่ในวัดวาอารามหลวง

4. พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นพระราชพงสาวดารที่มีพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขและพระราชทานพระบรมราชธิบายหลายแห่ง เป็นฉบับที่ชำระหลังสุดคัดชำระมาจากฉบับของหมอบรัดเลย์ มีความพิเศษคือมีพระราชนิพนธ์อธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสริมความให้อีกทางหนึ่ง เป็นเหตุให้พระราชพงสาวดารถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักประวัติศาสตร์ในแง่เป็นเอกสารที่มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองมากเกินไป

...มีพระราชพงสาวดารหลายฉบับที่กล่าวตรงกันในเรื่องเหตุการณ์ตอนปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่การที่มีหลักฐานหลายชิ้นกล่าวตรงกันก็ไม่ได้เป็นเครื่องรับรองว่าเหตุการณ์นั้นได้เกิดขึ้นจริง เพราะหลักฐานที่คัดลอกจากต้นฉบับเดียวกัน คือ ฉบับบริติชมิวเซียมคัดจากฉบับพันจันทนุมาศ ฉบับหมอบรัดเลย์คัดจากฉบับบริติชมิวเซียม และฉบับพระราชหัตถเลขาคัดจากฉบับหมอบรัดเลย์...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 113)

5. จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี

เป็นหลักฐานร่วมสมัยที่ผู้บันทึกเรื่องเหตุการณ์จลาจลในสมัยกรุงธนบุรี และเล่าเรื่องความเป็นไปของฝ่ายในราชสำนัก จดหมายนี้เป็นเอกสารชิ้นเดียวที่ไม่ได้กล่าวถึงพระอาการของสมเด็จพระเจ้าตากสินว่า “ทรงเสวยพระสดี”

ในทางจดหมายเหตุความทรงจำซึ่งไม่ได้กล่าวไว้เลยว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี “เสวยพระจรีตพันเพื่อนไป” ยกเว้นแต่ในพระราชพงศาวดารเท่านั้นที่กล่าวดังนี้

จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีจึงคล้าย ๆ เป็นการบันทึกเหตุการณ์หรือรายงานเหตุการณ์ทั่วไป ที่ผู้บันทึกยังอยู่ร่วมสมัยหรือยังอยู่ในกับในสถานการณ์นั้น ถ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระอาการของคนเป็นบ้า พวกฝ่ายในจะเป็นบุคคลกลุ่มแรก ๆ ที่จะได้รับรู้พระอาการผิดปกติที่เกิดขึ้นกับพระองค์

นอกจากนี้แล้วในจดหมายเหตุความทรงจำฯ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญตอนหนึ่งแล้วได้ยกข่องเรียกออกพระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้อย่างกษัตริย์ไว้อีกด้วยว่า

พม่าล้อมไว้ 3 ปี แผ่นดินดั้น (หมายถึง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) หนีออกจากเมืองกับผู้คนพรรคพวก 500 คน มีปืนถือติดมือแต่ท่านหนีข้ามฟากไปตะวันออก... (เสที่อน, 2527: 32)

6. จดหมายเหตุโหร เป็นหลักฐานได้เขียนรวบรวมเป็นจดหมายเหตุกันในภายหลัง ไม่มีรายละเอียดการเขียนแบบจดกันในเวลาที่เกิดเหตุการณ์จริง จึงไม่แน่ชัดว่าเป็นเอกสารร่วมสมัยกับกรุงธนบุรี

...จดหมายเหตุโหรที่รวมมาลงพิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ใน พ.ศ. 2324-2325 ไว้เพียงว่า ณ วันอาทิตย์ แรม 12 ค่ำ เดือน 4 ขุนหลวงบวรวัตต์แจ้ง... ณ วันศุกร์ แรม 8 ค่ำ เดือน 5 พระพุทธยอดฟ้าฯ ได้สมบัติปราบดาภิเษก...

จดหมายเหตุโหรได้ มิได้กล่าวถึงบ้านเมืองเกิดวิฤกติในปลายรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างละเอียดแบบจดบันทึกเหตุการณ์ทั่วไป ในจดหมายเหตุโหรกล่าวถึงปัญหาทางศาสนาและความแตกแยกของคณะสงฆ์ไว้ในปี 2323 และการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ไปพัวพันปัญหาความขัดแย้งทางศาสนา ทำให้เหตุการณ์ความวุ่นวายบ้านเมือง ในแผ่นดินส่วนหนึ่ง เกิดจากสาเหตุความแค้นนี้

...ความแตกร้าในวงการคณะสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรีนั้นมีรุนแรงพอสมควร และยังจะมี สืบมาในต้นรัชกาลที่ 1 ด้วย เหตุการณ์ข้อพิพาทและอิทธิฤทธิ์ของพระราชคณะชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้จดไว้ตามพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ของหมอบลัดเลย์นั้น ได้ถูกสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงชำระพระราชพงศาวดารตัดส่วนที่กล่าวถึง ปัญหาที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ออกเสียหมด...

7. สังคดียวงค์และพระพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธ เป็นผลงานการเขียนของ พระวันรัตน์ หรือพระพิมลธรรมนักประวัติศาสตร์ประจำในราชสำนัก และเป็นพระอาจารย์ของ พระโอรสรัชกาลที่ 1

...งานสองชิ้นนี้เป็นเรื่องเดียวกัน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคดียวงค์ (เทียบกับทศราชวงศ์กรุงศรีอยุธยาในสังคดียวงค์) มีซ้ำกันทุกตัวอักษร จะต่างกันบ้าง ก็เพียงแต่คัดลอกผิดกัน ไปบ้างที่ตัวอักษรและวรรคตอนเท่านั้น แต่พงศาวดารไปมีฉบับ ตกอยู่ที่กัมพูชา ในขณะที่ สังคดียวงค์ ทั้งเล่มบริบูรณ์มีฉบับอยู่ในประเทศไทยและ กัมพูชา...

ในบทประพันธ์สังคดียวงค์ พระพิมลธรรมได้กล่าวยกย่องเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยา สุรสีห์ในแผ่นดินรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพรรณานความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นแก่ ประชาชนและในหมู่ของชาวสงฆ์ อันเกิดมาจากอาการวิกลจริตของพระเจ้าแผ่นดิน และตอนปลาย รัชปลายการไม่มีการกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมากนัก ให้ขาดหายไปจากสังคดียวงค์ ไปแบบถ้วน ๆ

...ความไม่ลงรอยกันในปัญหาราชวงศ์ ที่กล่าวใน สังคดียวงค์ นี้ชวนให้เข้าใจว่าหลักฐาน ของผู้เขียน ซึ่งมีชีวิตร่วมสมัยเหล่านี้ตั้งใจจะทิ้งความคลุมเครือไว้รายงานของตนเกี่ยวกับ เหตุการณ์ปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี และทำให้เราต้องย้อนกลับไปสงสัยทั้ง พระราชพงศาวดารและหลักฐานไทยร่วมสมัยอื่น ๆ ซึ่งได้ปรากฏอยู่ทั่วไปอีกด้วย...

ถึงแม้ว่ามรดกทางความคิดในกรณีความขัดแย้งทางการเมืองในสมัยกรุงธนบุรีจะมากลี่ยคลาคลงไปได้มากเมื่อถึงยุคของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้นำพระราชพงสาวดารสำคัญ ๆ ที่กล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมากระทำการชำระ สถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้มีกล่าวถึงไว้ในฐานะผู้มีความดีต่อประเทศที่ทรงกอบกู้อิสรภาพบ้านเมืองให้กับประเทศชาติ แต่ทว่าภาพรวมของพระองค์ทั้งพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจก็ยังไม่ปรากฏเด่นชัดมากนักในสมัยรัชกาลที่ 4 การดำเนินการทางประวัติศาสตร์ในสมัยนี้ก็ยังอยู่ภายใต้การรักษาความชอบธรรมทางการเมืองของราชวงศ์จักรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังไม่ได้รับการเทิดพระเกียรติยศเสมอด้วยพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ในราชวงศ์จักรีอยู่นั่นเอง

...ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 4 แม้มิได้ทรงยกย่องที่จะกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ ที่เคยได้ครองพระราชอาณาจักรอยู่ชยามา และแน่นอน ไม่ทรงยกย่องขึ้นเท่าเทียมเท่าบูรพกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี แต่เห็นได้ชัดว่าทรงยอมรับพระสถานะกษัตริย์ของพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างเปิดเผย...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 61)

ในส่วนของการนำพระพงสาวดารฉบับต่างๆ มาชำระความการเมืองในสมัยกรุงธนบุรีเสียใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 หรือยุคหลังต่อจากนั้นมา พระราชพงสาวดารที่ถูกสร้างขึ้นมานี้ก็ไม่แตกต่างจากเอกสารทางการเมือง หากเขียนขึ้นภายใต้อำนาจของราชธานีที่จำเป็นต้องสร้างความชอบธรรมแก่การปกครองของตน

ภาพลักษณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับข้าราชการบริหาร

การค้นหภาพลักษณ์และพระราชบุคลิกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่มีอยู่ตามหลักฐาน พระราชพงสาวดาร จดหมายเหตุ เอกสารของชาวต่างชาติที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป กาลเวลาที่ผ่านมายาวนานทำให้เนื้อหาและความหมายในเอกสารเหล่านี้มีผิดเพี้ยนไปจากเดิมประมวลเรื่องราวเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการหาเอกลักษณ์ความเป็นตัวตนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จากข้อความตอนหนึ่งในพระราชพงสาวดารสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ส่วนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียนมีการบันทึกความไว้บางอย่างที่ได้กล่าวถึงภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในความรู้สึกของบรรดาพวกข้าในพระองค์ไว้น่าสนใจดังนี้

...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ดำรัสให้ขุดหีบศพพระเจ้าตากสินขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุ วัดบางยี่เรือใต้ ให้มีการมหรสพและพระราชทานพระสงฆ์บังสุกุล เสด็จพระราชดำเนินไป พระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์ ขณะนั้นพวกเจ้าจอมข้างในทั้งพระราชวังหลวง วังหน้า ซึ่งเป็นข้าราชการครั้งแผ่นดินพระเจ้าตากสิน คิดถึงพระคุณชวนกันร้องไห้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงพิโรธดำรัสให้ลงพระอาญาโทษหลังทั้งสิ้น...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 118)

พระราชพงศาวดารอธิบายความบ่งบอกถึงการแสดงความอาลัยของพวกเหล่านางฝ่ายใน หลังการสิ้นพิราลัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อสองกษัตริย์พี่น้อง ได้ทรงสั่งให้ขุดนำ พระศพมาทำพิธีการทางศาสนา ความในบทนี้เป็นการอธิบายบอกให้รู้ถึงการแสดงออกของอดีต ข้าราชการในสมเด็จพระเจ้าตากสินที่สามารถเห็นภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่มีต่อข้าราชการบริวาร ในของพระองค์ได้เป็นสองกลุ่มว่า พระองค์มีความต่อบุคคลเหล่านี้ กลุ่มแรก คือ เหล่าบรรดาผู้ที่เคยอยู่ได้ร่วมพระบรมโพธิสมภารเป็นสุภาพสตรีฝ่ายในราชสำนักที่ต่างเป็นข้า ได้รับใช้ใกล้ชิด ต่างออกมาพร้อมใจร้องไห้ความอาลัยเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีแต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นครั้งสุดท้าย การหลั่งน้ำตาออกมาแบบนี้ นับเป็นการไม่เกรงกลัว พระอาญาของพระมหากษัตริย์สองพี่น้อง การบอกความรู้สึกตรงไป ตรงมาแบบนี้ พวกนางย่อมรู้ดีว่าทำให้สองนายเหนือหัวพระองค์ใหม่เสียพระพักตร์ จึงต้องเดิน ไปต้องโทษอาญารักถวายแด่ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนของพวกนางไปในที่สุด

ต่อมากลายเป็นปัญหาหนึ่งในพระราชพงศาวดารฉบับใหม่ๆ ที่นำมาชำระต่อมาในช่วงหลัง ๆ เมื่อต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ บุคคลสำคัญในการดูแลประวัติศาสตร์ของชาติไทย ทรงได้ไปนำพระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 เป็นสำนวนของหมอบรัดเลย์ ที่ได้แนบ ต้นฉบับการเขียนมาจากพระราชพงศาวดารฉบับจีนพันทุนูมาศ มีข้อความกล่าวถึงพวกฝ่ายร้องไห้ไว้อาลัย แสดงความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพระพิธีบรมศพครั้งสุดท้าย แม้เป็นการกระทำอย่างเป็นธรรมชาติของสตรีทั่วไป แต่สมเด็จพระยาดำรงทรงคงจะระคายเคือง ในสำนวนของบทนี้ ทรงได้ ชำระ ตัดทอน บทที่กล่าวถึงเหตุการณ์สภาพของพวกนางในยื่นร้องไห้ ออกไปเสียจากพระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ที่ทรงนำมาชำระใหม่ความในพระนามของพระองค์ เรื่องนี้นับเป็นข้อทำความเสียหายต่อพระราชบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยท่านนี้

...ตอนที่ถวายพระเพลิงพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าพระยาทิพากรก็ไปลอกฉบับที่หมอบรัดเลย์พิมพ์ คือ ทั้งรัชการที่ 1 และกรมพระราชวังบวร ทรงพิโรธข้างในทั้งหลายที่เกิดสังเวชใจ ร้องห่มร้องไห้เลยถูกเขียนลงโทษในความรู้สึกที่อ่อนไหวผัดจังหวะกันไปจำนวนมาก ความตอนนี้ถูก “ชำระ” ไปเหมือนกัน

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 155)

ในฐานะนักประวัติศาสตร์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสียดาย การที่ทรงกันท่าพวกนางในไม่ให้ความรู้สัก เพียงเพื่อทรงต้องการจะปกป้องพระมหากษัตริย์ในบรรพชน หรือจะทรงพระองค์ว่า ความรักความอาลัยของผู้อื่นเป็นเรื่องเล็ก ถึงกระนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ได้ทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติอย่างมากมาย จนได้รับการยกย่องว่าทรงเป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ผู้ยิ่งใหญ่

แต่ปัญหาจริง ๆ ของการศึกษาพระราชพงสาวดารสมัยต่างๆ ที่กล่าวถึงเรื่องการเมืองสมัยกรุงธนบุรี รากเหง้าของปัญหาที่มีมาตั้งแต่ครั้งการชำระพระราชพงสาวดารฉบับพันพันทนมุสกลฉบับเป็นต้นแบบในรัชกาลที่ 1 เป็นเอกสารหลักฐานที่เขียนขึ้นเพื่อต้องการสร้างความชอบธรรมในการปกครองของตนเอง จึงไม่จำเป็นต้องรายงานบริบททางการเมืองและเรื่องราวใด ๆ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามความจริงที่เกิดขึ้น

...แม้จะมีพระราชพงสาวดารหลายฉบับที่กล่าวตรงกันในปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่การที่มีหลักฐานหลายชิ้นกล่าวตรงกันนั้นก็ไม่ใช่เครื่องรับรองว่าเหตุการณ์นั้นได้เกิดขึ้นจริง เพราะหลักฐานหลายชิ้นไม่ได้เป็นอิสระต่อกัน หากแต่เป็นหลักฐานที่คัดลอกจากต้นฉบับเดียวกัน คือฉบับบริติชมิวเซียมจากฉบับพันพันทนมุสกล ฉบับหมอบรัดเลย์คัดจากฉบับมิเซียม และฉบับพระราชหัตถเลขาคัดจากฉบับหมอบรัดเลย์

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 113)

ปัญหาการตัดทอนหรือขยายข้อความเพิ่มเติมส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีในพระราชพงศาวดาร ทำให้เนื้อหาสาระที่ขาดตอนไปนั้น ทำให้การหาภาพลักษณ์และตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ยากขึ้นไปอีก ยิ่งเผยโฉมหน้าของนักประวัติศาสตร์ไทยที่มุ่งเขียนขึ้นตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจในการควบคุมหน้ากระดาษในพระราชพงศาวดาร

การขยายความรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ในการชำระพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 และการเน้นวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรนี้อาจกล่าวได้ว่า “เป็นการเสริมสร้างเสริมสร้างอุดมการณ์ใหม่เกี่ยวกับกษัตริย์ซึ่งกษัตริย์ในสมัยนี้โดยเฉพาะราชวงศ์จักรีต้องการเน้นเป็นพิเศษ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 21)

หากพิจารณาการใช้ชีวิตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแล้ว ส่วนใหญ่ทรงใช้ชีวิตอยู่ในสนามรบเป็นหลัก ทุกลมหายใจของพระองค์จึงทรงอยู่ร่วมเป็น ร่วมตายคลุกคลีแต่กับเหล่าทหารในกองทัพ เหตุการณ์แสดงถึงความจงรักภักดีและความผูกพันแด่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชของข้าราชการคนสำคัญคนหนึ่ง คือพระยาพิชัยดาบหักนักรบคู่พระทัย ผู้ขอวาระสุดท้ายของชีวิตตนเองด้วยการตายตามเจ้านายเหนือหัวของตัวเองไป หลังฝ่ายกองกำลังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต้องพบกับจุดจบ พ่ายแพ้ในการทำรัฐประหารของศัตรู

...เมื่อสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์เสด็จครองราชย์ในแผ่นดินรัตนโกสินทร์ จึงโปรดให้พระยาพิชัยดาบหักเข้าเฝ้า ทรงไต่ถามความสมัครใจว่ายินดีจะรับราชการอยู่กับพระองค์หรือไม่ เพราะทรงทราบดีว่าเป็นยอดทหารเอกของพระเจ้ากรุงธนบุรี และมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาพิชัยดาบหักจึงกราบทูลว่า ตนเองนั้นจะต้องดำรงพระเกียรติยศของการเป็นทหารเอกของพระเจ้ากรุงธนไว้ ขอให้สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชประหารชีวิตเสีย พระยาพิชัยดาบหักจึงเลือกรับความตายอย่างชายชาติทหารด้วยอุดมการณ์ของยอดนักรบที่ถวายความจงรักภักดีให้แก่พระมหากษัตริย์ได้เพียงพระองค์เดียว...

(วิบูล วิจิตวาทกร, 2540: 128)

ในยามที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต้องพบกับความปราชัยย่อยยับไปพร้อมกับพระชนม์ชีพลงไป ประวัติศาสตร์ก็ยังได้ทิ้งภาพของลูกน้องคนสนิทของพระองค์ได้แสดงความจงรักภักดีด้วยการถวายชีวิตเพื่อรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของนายและบ่าวคู่นี้

หลังการประหารนักรบพระยาพิชัยดาบหักไปแล้ว จากการสละชีพเพื่อแสดงความรักให้นายเก่า พระยาพิชัยดาบหักก็ยังได้รับเกียรติจากรัชกาลที่ 1 แม้ว่าจะทรงเป็นฝ่ายตรงข้ามกับสมเด็จพระตากสินมหาราชอย่างแน่นอน ทรงได้ให้การยกย่องการกระทำของทหารกล้า ผู้ได้เกิดพระเกียรติยศของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชด้วยชีพของตน จากการที่พระองค์เคยรับราชการในสมัยกรุงธนบุรี มาด้วยกันกับเจ้าพระยาพิชัยดาบหัก ทรงพอจะทราบนิสัยใจคอ และความดีงามของนายทหารใหญ่ผู้นี้เป็นอย่างดี ในพระราชพงศาวดารที่จัดสร้างในรัชกาลที่ 1 ก็ได้กล่าวสรรเสริญความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีของพระยาพิชัยดาบหักไว้ด้วย จนสามารถมองย้อนกลับไปหาภาพความเป็นตัวตนที่ดีงามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชด้วย ที่พระองค์สามารถกุมดวงใจแห่งความภักดีของลูกน้องผู้ใกล้ชิดคนนี้ได้ ทั้งที่สมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงยื่นข้อเสนอให้กับเจ้าพระยาพิชัยดาบหักได้มีโอกาสที่จะเลือกเอาชีวิตรอด แต่กลับไม่ทำการเช่นนั้น

บุคคลสำคัญต่อมาที่ใกล้ชิดสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมากที่สุด คือ พระราชโอรสที่ได้ถวายชีวิตเพื่อรักษาพระเกียรติยศแด่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรมขุนอินทรพิทักษ์ เป็นทหารเอกของพระราชบิดามาตลอดรัชกาล เมื่อถึงคราวต้องพลัดเปลี่ยนแผ่นดินเป็นพระราชวงศ์ใหม่ เพื่อคงไว้เป็นซึ่งศักดิ์ศรีของพระราชวงศ์กรุงธนบุรีของตนเอง กรมขุนอินทรพิทักษ์จึงได้เลือกหนทางพลีชีพตามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปด้วยเช่นกัน

กรมขุนอินทรพิทักษ์ เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระอัครมเหสี กรมหลวงบาทบริจา ดำรงพระอิสริยยศชั้นเจ้าฟ้า พระนามเดิมเจ้าฟ้าจ้อย ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช ดำรงตำแหน่งรัชทายาท ทรงเป็นพระราชโอรสที่กราศึกสงครามตลอดพระชนม์ชีพ ในวาระสุดท้ายได้แสดงความรักต่อพระราชบิดาด้วยการสละพระชนม์ชีพไม่ยอมไปอยู่กับฝ่ายอำนาจใหม่

...ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือน 6 แรม 2 ค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราช จึงกราบถวายบังคมลา ยกพลขึ้นไปหกพันเศษถึงเมืองสระบุรีให้แยกกันออกไปหลายกอง เทียวคั้นในป่า เข้าล้อมจับกรมขุนอินทรพิทักษ์กับพระยากำแหงสงครามและบ่าวห้าคน ได้ตัวที่เขาน้อยนั้น

คุมลงมาถวาย ณ กรุงธนบุรี ดำรัสให้จำครบไว้แต่ตัวนายสองคน และบ่าวห้า คนนั้นทรงพระกรุณาดำรัสว่าเป็นคนกตัญญูไม่ทิ้งเจ้า โปรดปล่อยเสียไม่เอาโทษ ครั้น ณ วันเสาร์ เดือน 6 แรม 8 ค่ำ ทรงพระกรุณาให้ถามกรมขุนอินทรพิทักษ์ว่า ถ้ายอมอยู่จะเลี้ยงด้วยตัวหาความผิดมิได้ กรมขุนอินทรพิทักษ์ให้การว่า ไม่ยอมอยู่ จะขอตายตามพ่อ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองจึงดำรัสให้นายจ้อย กรมขุนอินทรพิทักษ์ และขุนชนะ พระยากำแพงสงคราม ไปประหารชีวิตเสีย

(วิบูล วิจิตรวาทการ, 2540: 239)

กรมขุนอินทรพิทักษ์ ดำรงตำแหน่งขุนศึกคู่พระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช การประหารชีวิตเจ้าฟ้าจ้อยครั้งนี้ นอกจากเป็นการเกิดพระเกียรติยศแล้วยังเป็นรักษาพระพักตร์ของพระราชบิดาแล้ว ทรงภาคภูมิใจมีพระราชโอรสที่คงพระทัย กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว เหมือนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ว่าได้

ปรากฏอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ได้แสดงพระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อถึงยามที่เกิดบ้านเมืองของพระองค์อยู่ในเหตุกำลังคับขัน ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต้องเผชิญข้าศึกที่กำลังจ้องล้างรัฐบาลของพระองค์ ฝ่ายกองกำลังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตกเป็นฝ่ายตั้งรับข้าศึกอยู่ภายในราชสำนัก ทรงแสดงให้เห็นถึงการตั้งสติ และใช้ความสุขุมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าอย่างไร

...เมื่อครั้งพวกมอญของพระเจ้าเจ่งซึ่งไม่ถูกกับพระยารามัญวงศ์อยู่แล้ว ไปฝักใฝ่ข้างพระเจ้าจักรี ละพาพวกมอญของตนจำนวนหนึ่งเข้าไปเข้าข้างศัตรูของพระเจ้ากรุงธนบุรี เหตุฉะนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงต้องปราศัยอย่างไม่มีปัญหา เพราะฉะนั้นในวันรุ่งขึ้นเมื่อรู้สถานการณ์กระจ่างแล้วแม้ว่าขุนนางที่ยังจงรักภักดีดังที่ปรากฏชื่อว่า พระยาธิเบศร์ (บตี) พระยารามัญ (วงศ์) พระยา (มหา) อำมาตย์คมคนออกประจําหน้าตามป้อมปราการต่อสู้พวกกบฏ พระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งทรงเข้าพระทัยในสถานการณ์อย่างดี มีพระราชดำรัสห้ามว่า “...สิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย...” เหตุการณ์เกิดขึ้นวันแรม 11 ค่ำ เดือน 4 ปลายปี 2324

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 545)

เมื่อเหตุการณ์บังคับให้เป็นฝ่ายของพระองค์กำลังอยู่ในสถานการณ์เสียเปรียบให้แก่ศัตรู สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงได้ทางเลือกวิธีการปกป้องชีวิตลูกน้องเอาไว้ก่อน ไม่ให้มีเหตุการณ์ปะทะกันรุนแรง ในขณะที่ฝ่ายตนเสียกำลังเปรียบอยู่ ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่าทรงเป็นนักการเมืองที่รู้จักหวั่นไหวการรบ การถอย สถานการณ์นี้ช่วยรักษาชีวิตไพร่พลลงได้ ทำให้การรัฐประหารครั้งนั้นนองเลือดน้อยลงไป สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเห็นว่าโอกาสที่พระองค์จะกลับมามีพระราชอำนาจดั้งเดิมคงเป็นไปได้ยากแล้ว เนื่องจากฝ่ายของเจ้าพระยามหากษัตริย์นยามนั้นมีกำลังเข้มแข็งกว่ามาก

แต่เมื่อใดที่อยู่ในศึกสนามรบกับข้าศึกศัตรูนอกประเทศ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีชื่อเสียงว่าทรงมีพระราชบุคลิกลักษณะเรื่อง ความเด็ดขาด จนเป็นที่น่าเกรงขามของแม่ทัพนายกองทั้งหลาย คราวหนึ่งคือทรงได้ประหารชีวิตพระเทพโยธา เพราะจอดเรือและขึ้นบ้านเป็นการขัดพระบรมราชโองการ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

...ถึง ณ วันจันทร์ แรมสี่ค่ำ เดือนสาม เพลาเช้า เสด็จลงพระราชดำเนินฯ ให้เรือตำรวจขึ้น ไปเร่งกองทัพซึ่งกำลังกลับมาแต่เมืองเชียงใหม่โดยเร็ว อย่าให้ใครแวะเข้าบ้านเป็นอันขาด ผู้ใดแวะเข้าบ้านจะประหารชีวิตเสีย และเรือเจ้าพระยาพระหลวงขุนหมื่นข้าราชการทั้งปวงนั้น ก็รีบเร่งลงมาถึงหน้าพระตำหนักแพ พอรบจบวายุบังคมลาแล้วก็โบกพระหัตถ์ลาสั่งให้รีบออกเรือไปเมืองราชบุรี ขณะนั้น พระเทพโยธาจอดเรือแวะขึ้นบ้าน ตำรวจลงมากราบทูล ทรงพระโกรธ ดำรัสให้เรือตำรวจรีบไปเอาตัวมาในทันใดแล้วเอาตัวพระเทพโยธาขึ้นมัดไว้กับเสาพระตำหนักแพ ทรงถอดพระแสงดาบออกฟันพระเทพโยธาด้วยพระหัตถ์บนพระตำหนักแพ ศิริษะขาดตกลงมาให้ตำรวจเอาศิระะไปเสียบประจานไว้ที่หน้าป้อมวิชัยประสิทธิ์ และศพนั้นให้ทิ้งน้ำเสีย อย่าให้ใครดูเยี่ยงอย่างสืบไป...

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 359)

การสั่งประหารชีวิตแม่ทัพนายกองที่ข้อยู่ต่อการสงครามของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นที่เลื่องลือยิ่งในยามต้องยกทัพ จับศึก บางครั้งทรงประกาศแก่แม่ทัพนายกองทั้งปวงว่า...ถ้าไพร่ตามไม่ทันนายให้ฆ่าเสีย ถ้าข้าราชการตามเสด็จมิทันให้ลงพระอาญาถึงสิ้นชีวิต....

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 361)

แผ่นดินของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีเรื่องการประหารชีวิตแม่ทัพใหญ่อีกนายหนึ่ง ที่แสดงถึงความเข้มงวดในเรื่องการปกครองคนด้วยความเด็ดขาด แม้จะเป็นข้าหลวงเดิมของพระองค์ แต่เจ้าพระยาสุรสงครามโลกก็ต้องมาจบชีวิตลงด้วยปลายดาบเพราะ ทหารกล้า ผู้นี้กล้ามาสู่ขอพระสนม ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นับเป็นการประหารชีวิตที่มีกล่าวขาน โยษจันกันมากที่สุด เรื่องหนึ่งในพระราชพงศาวดาร

...ในเดือนสิบสองนั้นเจ้าพระยาพิชัยราชาผู้เป็นเจ้าพระยาสุรสงครามโลก ลงมารับราชการ อยู่ ณ กรุงธนบุรี แต่งผู้เฒ่าผู้แก่เข้าไปของน้องสาวเจ้าฉิมพระสนมเอก เป็นบุตรเจ้านครศรีธรรมราชซึ่งอยู่ในพระราชวังจะมาเลี้ยงเป็นภรรยา ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ ดำรัสว่า มันทำบังอาจจะมาเป็นคู่เขยน้อยเขยใหญ่กับกู ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินจึงดำรัสให้เอาตัวเจ้าพระยาพิชัยราชาไปลงพระตำหนักแพ อย่าให้ใคร เอาเยี่ยงอย่างกันสิ้นไปภายหน้า...

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 548)

หลักฐานแสดงพระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ได้ทรงกระทำการอยู่เนื่อง ๆ ในการบริหารราชการแผ่นดินว่าทรงใช้ความรุนแรงเข้าปกครองกับข้าราชการนั้น โดยเฉพาะเหตุแห่งความรุนแรงช่วงของปลายรัชกาลของพระองค์

...ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีก็กล่าวได้ถึงความเข้มงวดของ พระเจ้ากรุงธนบุรีไว้เป็นระยะ ตอนหนึ่งได้บรรยายว่า...เงินในคลังในห้ายสองพันเหรียญ เหรียญละ 1/13 แพรเหลือง 100 ม้วน รับสั่งเรียกหาไม่ได้ ชาวคลังต้องเขียนใส่ไฟอย่างแสนสาหัส ท่านสงสัยว่าข้างในขโมยเงินคลัง... พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์เรื่องเดียวกันนี้ เงินเหรียญที่ว่าหานี้ ภายหลังได้ในแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าฯ อยู่ในกำปั้นบนตำหนักนั่นเอง กำปั้นนั้นวางแทนลูกหีบเหยียบ ขึ้นลงพระแกล แต่อย่างไรเสียในเวลานั้นไม่มีใครนึกถึงได้

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 393)

การกระทำซึ่งหลักฐานรุ่นหลังบรรยายว่าเป็นความ “ชั่วร้าย” ของพระเจ้ากรุงธนบุรีนี้ก็คงมีสาเหตุจากการที่พระราชอำนาจเสื่อมลงไปหลายรัชกาล และต้องหันไปใช้ความเด็ดขาดอีกส่วนหนึ่งในการจรรโลงพระราชอำนาจไว้ต่อไป ผู้มีมุมมองการใช้พระราชอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีแน่นอนเป็น “ชั่ว” ตรงข้าม แต่การรักษาพระราชอำนาจเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในสังคมการปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 430)

แต่กระนั้นก็ยังมิปรากฏในรายละเอียดกล่าวถึงการปกครองผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชบางตอนไปในแง่มุมที่ดี ๆ เมื่อยามกองทัพได้ประสบกับความพ่ายแพ้ในการรบกับพม่า ทรงมีจิตวิทยาในการอบรมสั่งสอนกำลังพลในกองทัพยามนี้ ซึ่งเป็นเรื่องแสดงถึงความสามารถเฉพาะตัวที่ทำให้พระองค์ฟื้นฝ่าขึ้นมาเป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ของไทยได้ถึง 14 ปี อันน่าจะทรงมีคุณสมบัติเป็นทั้งนักรบและนักปกครองที่ดีควบคู่กันไปด้วย

ครั้งนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชดำรัสแก่ข้าทาสทาสซึ่งจับันทักไว้ในจดหมายรายวันทัพอยู่สองที่ซึ่งสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ไว้เป็นอย่างดี ความที่หนึ่งมีว่า

...จึงตรัสว่าข้าราชการทั้งปวง ใ้ให้ไปทำศึกบ้านใดเมืองใด พอสะกดหลังไปด้วยก็มีได้สำเร็จราชการ ครั้งนี้พอไปราชการสงครามเมืองเชียงใหม่ให้ลูกอยู่ทำราชการข้างหลัง แลมาพ่ายแพ้แก่พม่าให้ชายพระบาท พอแล้ว กล่าวโทษกันว่าอดข้าวปลาอาหาร อันเป็นกษัตริย์ราชเจ้าแผ่นดิน ถ้าผู้ใดมีความชอบมิได้ปูนบำเหน็จ ผู้ใดผิดมิได้เอาโทษ ทำจะนี่ก็ไม่ควรการราชการแผ่นดิน หามิได้... แลพออุส่าห์ทรมาณเที่ยวทำการสงครามมาทั้งนี้ไซ้จะจงพระทัยปรารถนาความสุขแต่พระองค์ผู้เดียวหามิได้ อุส่าห์สู้อยากลำบาก พระกาย ทั้งนี้เพื่อจะทำนุบำรุงพระศาสนาให้สมณะชีพราหมณ์ ประชากรเป็นสุขทั่วขอบขัณฑสีมา เพื่อจะมีให้คนอาศัยย์อารรมย์ และครั้งนี้ลูกทั้งหลายทำการพ่ายแพ้แก่พม่า ครั้นจะเอาโทษก็เสียคายนัก ด้วยได้เลี้ยงดูมาเป็นใหญ่โตแล้ว ผิดครั้งนี้จะยกไว้ให้ทำราชการแก้ตัวครั้งหนึ่งก่อน...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 236)

เสนอพระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในภาพลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามพระราชพงศาวดารที่ต่าง ๆ ได้แสดงถึงความเป็นตัวตนในแต่ละบริบททางการเมือง หลักฐานเหล่านี้นำมาซึ่งข้อความที่ให้การขัดแย้งกันเองมากมาย ไม่สามารถแสดงความน่าเชื่อถือในการถึงพระมหากษัตริย์ที่มีเรื่องราวซับซ้อนทางประวัติศาสตร์มากที่การนำเสนอของพระองค์นี้ได้ การเปิดประเด็นใหม่ๆ ในยุคนี้จึงกระทำกันได้อยู่เสมอ

อีกความสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับอดีดยอดขุนพลเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก มีความจดบันทึกช่วงสุดท้ายการจบความสัมพันธ์ของทั้งสองพระองค์ไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าดังนี้

...และพระเจ้าตากสินก็รับผิดทั้งสิ้นทุกประการ จึงมีรับสั่งให้เอาตัวไปประหารชีวิตสำเร็จโทษเสีย เพชฌฆาตกับผู้คุมก็ลากเอาตัวขึ้นแคร่หามไป กับทั้งสั่งขลิบก้นนาการ เจ้าตากจึงว่าแก่ผู้คุมเพชฌฆาตว่าตัวเราก็ตีสนับทูลจะ ถึงที่ตายอยู่แล้วช่วยพาเราแวะเข้าไปหาท่านผู้สำเร็จราชการจะขอเจรจาด้วย สักสองสามคำ ผู้คุมก็ห้ามเข้ามาทอดพระเนตรเห็นจึงบอกพระหัตถ์มิให้นำเข้าเฝ้า ผู้คุมและเพชฌฆาตก็ห้ามออกไปนอกพระราชวังป้อมวิชัยประสิทธิ์ก็ประหารชีวิตตัดศีรษะเสียถึงแก่พิราลัย จึงมีรับสั่งให้เอาศพไปฝังไว้ ณ วัดบางยี่เรือใต้ และเจ้าตากสินขณะที่ยังสนับทูล ถึงทำลายชีพนั้นเสีย อายุได้สี่สิบแปดปี...

(วิบูล วิจิตรวาทการ, 2540: 237)

ถ้าจะเปรียบเทียบ ฝีมือ ชั้นเชิง ไหวพริบ ความเฉลียวฉลาด และความทะเยอทะยานของทั้งสองพระองค์คงจะไม่มี ความแตกต่างกันมากนัก การสงครามที่ทรงกรำศึกมาด้วยกันมาอย่างยาวนาน นับว่าพระมหากษัตริย์สองพระองค์นี้ต่างก็รู้ทิศทางของกันและกันเป็นอย่างดีคืออยู่แล้ว แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงอาจจะตกเป็นรองทางการเมืองแก่เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและพระอนุชา เนื่องจากทรงไม่มีระหว่างทางความสัมพันธ์กับลูกน้องในฐานะกษัตริย์อย่างที่ควรปฏิบัติ ข้อนี้อาจทำให้เป็นจุดอ่อนในการบริหารงานราชการแผ่นดิน และการบริหารราชการงานบุคคล

ทรงใกล้ชิดกับข้าทูลละอองกับประชาชนอย่างเปิดเผยในฐานะหัวหน้าชุมชน มากกว่าในฐานะสมมติเทพของสถาบันกษัตริย์ในพระราชอาณาจักรอยุธยา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 386) ความเป็นกันเองไม่ถือเรื่อง ยศ บรรดาศักดิ์มากนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คงเกิดขึ้นไป

ตามความธรรมชาติของพระองค์ เนื่องจากช่วงเวลาที่สำคัญของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ได้ร่วมกินนอนกับทหารลูกน้องเป็นส่วนใหญ่ และคงไม่ต้องการให้กองทัพมีปัญหาเรื่องระยะห่างของความสัมพันธ์ระหว่างนายกับลูกน้องมากเกินไป ปรากฏมีเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้พบกับบุญมาต่างก็มีความสนิทสนมกันอย่างรวดเร็วมีหลักฐานอธิบายได้ว่า

...นายบุญมาและพระยาตากได้พบกัน มีความยินดีมาก พระยาตากให้การต้อนรับอย่างดี “ให้นั่งร่วมโต๊ะและนอนร่วมเตียง” จนกลายเป็นสหายประจำคนโปรด ต่างก็ปรึกษากันหรือกันอยู่เสมอในอันที่จะปราบปรามกลุ่มโจรต่างๆในสยามและลาวและป้องกันการรุกรานของพม่าในอนาคต...

(นิธิ เอียดศรีวงศ์, 2542: 289)

แต่การจัดการบริหารในรูปแบบของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงวิเคราะห์สถานะของพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปอีกด้านหนึ่งว่า เป็นการบริหารราชการแผ่นดินแบบครอบครัวของพวกคนจีนมากกว่า ไม่เหมือนการจัดการแบบใช้หลักการตามแบบราชสำนัก หรือทางการทหารชั้นสูง

...เหตุด้วยเวลานั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งตัวเป็นเหมือนอย่างเจ้าแก้วกษัตริย์ คนทั้งปวงเหมือนกษัตริย์ เจ้าแก้วเป็นผู้หาข้าวหาปลาจำหน่ายให้แก่พวกกษัตริย์แจกเลี้ยงกัน เงินจะได้มาทางใดไม่ว่าเจ้ากรุงธนบุรีเป็นผู้ซื้อมาแจกเลี้ยงชีวิตกันในเวลาขัดสน อิ่มก็อิ่มด้วยกัน ครั้นเมื่อได้ทำไร่นาบริบูรณ์ขึ้นแล้วไม่ต้องแจกข้าว แต่เมื่อผู้ใดขาดทรัพย์ได้ก็ยังคงถวายช่วยราชการแผ่นดิน ซื้อข้าว ซื้อปลา ซื้อเกลือขึ้นฉางเป็นเสบียงกองทัพ ซึ่งเป็นการป้องกันรักษาอันตรายทั้งหมดเหมือนกัน...

(นิธิ เอียดศรีวงศ์, 2542: 241)

พระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในภาพลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามพระราชพระพงศาวดารให้เห็นนั้น ได้แสดงถึงความเป็นตัวตนในบริบททางการเมืองของคนที่เพิ่งก้าวมาตั้งตนเป็นใหญ่ด้วยตัวเอง จึงต้องใช้ความสัมพันธ์ใกล้ชิด และความเป็นกันเอง ภาษาที่เรียกว่ามีทั้ง “พระเดช” และ “พระคุณ” อยู่ในหลักของการปกครองของพระองค์ และอาจเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งที่ส่งเจ้าเมืองเล็ก ๆ คนนี้ให้ไปถึงดวงดาวในที่สุด

ความน่าเชื่อถือทางการยึดหลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงธนบุรีที่มีเรื่องราวของความเป็นเรื่องลึกลับ ซับซ้อนในการจะทำความเข้าใจมากในพระราชพงศาวดารสมัยต่าง ๆ แต่การหยิบยกนำประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นมาร่วมสองร้อยกว่านี้ มาเปิดเป็นประเด็นใหม่ ๆ ให้สังคมถกเถียง วิจัยกันทั้งในทางดีและทางร้าย ก็ยังมีความจำเป็นต้องหยิบยกปัญหาจากหลักฐานเก่า ๆ ที่มีอยู่เดิมเหล่านี้ขึ้นมาศึกษา ใช้ในการอ้างอิงได้ เพื่อจะทำการเสาะหาประเด็นใหม่ ๆ ให้เกิดมา เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลเดิมที่อาจจะแตกต่างจากที่ชนะเก่า ๆ ของนักประวัติศาสตร์สมัยต้น ๆ ได้ทำการเรียบเรียงไว้ นับเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างประโยชน์ของความรู้เก่าเพื่อมาหาความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ไทย ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์ให้มีความหลากหลาย และมีทางเลือกใหม่ ๆ จากการค้นคว้าใหม่ ๆ ที่ได้เกิดขึ้นมา

ภาพลักษณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต่อพระบรมวงศานุวงศ์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงงานหนักตลอดพระชนม์ชีพ มีเหตุการณ์สำคัญที่ได้แสดงถึงพระทัยที่ทรงห่วงใยความมั่นคงของชาติแผ่นดิน มีความสำคัญยิ่งกว่าความเป็น ความตาย ของบุคคลในครอบครัวพระองค์ ตามที่มีข้อความปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ตอนหนึ่งกล่าว คือ กรมพระเทพามาตย์ได้เสด็จทิวศต สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิได้ละจากการรบเสด็จมาดูแลพระทัยของพระราชมารดาเป็นครั้งสุดท้าย อันเป็นเรื่องน่าเศร้าใจนักถ้าหากพระองค์เป็นเพียงแค่บุคคลทั่วไป แต่เนื่องขณะนั้นทรงรับหน้าที่เป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศสยาม กำลังพัวพันติดศึกทำสงครามกับชาติพม่าอยู่หลายด้าน แสดงถึงความเด็ดเดี่ยวของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทรงแยกแยะเรื่องส่วนพระองค์กับความสำคัญของชาติออกได้อย่างเด็ดขาด

...ในทันใดนั้นหลวงมหาเทพออกไปแต่ธนบุรี เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมทูลพระกรุณาว่า สมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระเทพามาตย์ทรงพระประชวรพระยอดอัครเนตรัน เสด็จทิวศต แต่ ณ วันอังคาร ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 4 ปีมะเมียจศกในราตรีเพลาสองยามแปดบาท...

(กานูรังษีสว่างวงศ์, 2516: 382)

ในอีกช่วงหนึ่งของเวลาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีต่อคนในครอบครัว เมื่อครั้งพระองค์กำลังทรงตกพ่ายศึกภายในของพระองค์เอง เป็นเบียดลางระหว่างเกิดสถานการณ์รัฐประหารในพระราชวังหลวง ทรงตระหนักยอมถอยพระองค์เพื่อจะรักษาชีวิตพระโอรสของพระองค์ไว้ เป็น

การแสดงออกว่าทรงเป็นบุคคลที่ยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นอยู่ขณะนั้น เมื่อถูกจับตัวได้แล้วถูกนำไปคุมขังที่เดียวกันร่วมกับพระราชโอรส ทรงได้เลือกแนะนำทางรอดให้พระโอรสรักษาชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย จากประสบการณ์ที่ผ่านมายอมทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นนักการเมืองผู้ฆ่าของคนหนึ่ง การเข้าพระทัยจังหวะและทิศทางทางการเมืองเป็นอย่างดี ทรงเห็นแล้วว่าโอกาสที่พระองค์จะกลับมามีพระราชอำนาจดังกล่าวดั้งเดิม คงเป็นไปได้ยาก เพราะกองกำลังในการยึดอำนาจของเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ยึดเมืองทั้งเมืองไว้แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงตากสินมหาราชก็พลาดพลั้งตกอยู่ในที่คุมขัง เมื่อทรงคิดได้ทรงมีพระราชบรมราโชวาทสั่งสอนพระราชโอรส (พระพงศ์นรินทร์ ซึ่งยังเล็กและเข้าไปอยู่ในที่จองจำด้วย) ว่า ...คงไม่รอด บ้านเมืองเป็นของสองพี่น้องเขานั้นแหละถ้ายังไม่ตายก็ฝากตัวเขาให้ดีเถิด... (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 553)

การทำหน้าของอย่างหนึ่งในฐานะเป็นพระราชบิดา แสดงความห่วงใย หัวอกของคนเป็นพ่อย่อมอยากปกป้องรักษาชีวิตของลูกน้อยในยามเข้าตาจน เมื่อมีภัยส่อถึงชีวิตเกิดขึ้น พระองค์ก็ได้สั่งสอนพระราชโอรสไปเช่นนี้ นับว่าขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระสติยังดี มิได้ทรงวิกลจริต หรือฟั่นเฟือนแต่อย่างใดแน่นอน

ความสามารถของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงเป็นนักประเมินสถานการณ์ บ้านเมืองได้อย่างทันต่อเหตุการณ์ เมื่อทรงรู้พระองค์ว่าไม่มีอาจารย์ชานาของตนไว้ได้อย่างแต่ก่อนแล้ว จึงไม่แสดงความไม่ต้องการให้มีราชพิธีใด ๆ ในการประสูติพระราชธิดา ช่วงเกิดจลาจลในพระราชสำนัก

ครั้งคนเสียดลอบบุตร พระยาสรณ์ให้ประ โคม ท่านให้ไปห้ามว่าอย่าเลย มันสุดชาติแล้ว” ทรงหมายถึงว่าพระองค์ทรงหมดชาติจะเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว พระราชธิดาพระองค์นี้จึงออกพระนามกันต่อมาว่า “พระองค์เจ้าสุดชาติ” (ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 483)

เป็นเหตุการณ์ที่ชี้ถึงพระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าทรงไม่ยึดติดกับยศ ตำแหน่ง หรือหัวโขนใดๆแล้วเป็นทรงผู้ยอมรับความจริงกับทุกสิ่งที่จะเกิดขึ้นมาได้รู้ว่าเมื่อไหร่ควรกระทำ และเมื่อไหร่ไม่ควรกระทำ

พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงความพิสดารปัญหาชีวิตครอบครัวของกษัตริย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นเรื่องของเหล่า เจ้าจอม นางในราชสำนัก หม่อมอุบลและหม่อมฉิม สองเจ้าหญิง

แห่งกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองผู้เป็นพระชายาคู่ คนโปรดของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่บทสุดท้ายของความรักพระองค์ได้ตัดสินชะตาชีวิตของเจ้าจอมสองคนนี้อย่างเข็มโหดทีเดียว

...วิบัติหนักัดพระสุदार รับสั่งให้จิตรูบาด ชาญภูเบศฝรั่งคนโปรดทั้งคู่ให้มาไล่จับหนูที่เสวยในที่ด้วย เจ้าประทุมทูลว่า ฝรั่งเป็นชู้กับหม่อมฉิมหม่อมอุบล กับคนรำสี่คน เป็นหกคนด้วยกัน รับสั่งถามหม่อมอุบล ไม่รับ หม่อมฉิมว่ายังจะอยู่เป็นมเหสีที่ช้อน หรือมาตายตามเจ้าพ่อเถิด รับเป็นสัตย์หมด ให้เขียนเอาน้ำเกลือราดทำประจานด้วยแสนสาหัส ประหารชีวิตผ่าอกเผาเกลือทาตัดมือตัดเท้า...

(วิบูล วิจิตวาทการ, 2540: 105)

เมื่อได้แสดงบทโหดร้ายต่อบรรดาหม่อมทั้งสองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแล้ว ต่อมา มีบทบรรยายถึงความแปรปรวนหลังการสังหารชีวิตหม่อมสองคนไปแล้ว

เมื่อพระเจ้ากรุงธนฯ ประหารพระชายาโปรดทั้งคู่แล้วก็ทรงเสียพระทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรงคิดสั่งและสงสารหม่อมอุบล ซึ่งเมื่อถูกฆ่าเป็นแม่ลูกอ่อนมีท้องได้เพียงสองเดือนและได้กราบทูลแต่แรกว่ามีได้มีความผิด สมเด็จพระเจ้ากรุงธนฯ เสียพระทัยจนต้องการตายตาม ดร.สถาม เจ้าจอมองค์อื่นว่า ใครต้องการตายด้วยบ้าง คนเหล่านั้นต่างเกรงกลัวพระราชอาญาก็กราบทูลว่า ยินดีตามเสด็จไปรับใช้พระองค์ในโลกหน้า พระเจ้าตากสินจึงประทานเงินคนละชั่งทองคนละหนึ่งบาท ให้พระมาบังสุกุลเตรียมประหารชีวิต ส่วนพระองค์นั้นเมื่อได้ฆ่าสตรีทั้งหลายนี้แล้ว ก็จะทรงแทงพระกายให้สิ้นชีพตามไปด้วย (วิบูล วิจิตวาทการ, 2540: 106)

พระอาการที่ทรงหึงหวงอย่างรุนแรง หรือเพราะมีพระทัยเร็วของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่เล่าในพระราชพงศาวดารย่อมแสดงถึงความมีอัตตาสูงในพระองค์มีมาก เมื่อใครคิดว่าจะมีใครมาลบเหลี่ยมในพระองค์คงต้องมีเรื่องให้ลำบากตามมาแน่ ๆ อีกทั้งความเป็นคนหุนหันพลันแล่นของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ แต่กลับแสดงพระทัยอ่อนแอในภายหลังเมื่อทรงได้กระทำในสิ่งที่รุนแรงเฉียบขาดไปแล้วทรงมาคิดใหม่ได้ขึ้นมา ทรงถึงกับอยากแทงพระวรกายตามจนต้องเดือดร้อนวิงวุ่นกันทั้งวังหลวง บทบาทนี้อาจลบภาพจากกษัตริย์นักรบของพระองค์ไปได้บ้าง เรื่องราวของฝ่ายในที่เกิดขึ้นในตำหนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาเป็นที่สนพระทัยในพระสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเหมือนกัน ทรงให้ความบันทึกไว้ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุฯ ไว้ว่า

...การที่ทรงพระอาลัยหม่อมอุบลขึ้นมานั้น จะไม่ใช่แต่มีครรภ์จะคิดเห็นไปว่า หม่อมอุบลพลอยรับไปด้วยตามคำหม่อมฉิม หรือบางทีพิจารณาพอหม่อมฉิมรับก็ถือเอาเป็นรับทั้งสองคน จึงได้ทรงอาลัยสงสารข้อที่ว่า จะตายตามหม่อมอุบลนี้เป็นการปรากฏครั้งแรกในหนังสือนี้ว่าพระสตีอยู่ข้างจะพ้นเพื่อน...

(วิบูล วิจิตวาทการ, 2540: 105)

จากนั้นมาก็ได้ปรากฏเรื่องของนางห้ามในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นอีกผู้หนึ่งตามมาอีกครั้ง นางห้ามผู้มีชะตากรรมชั่วร้ายเค็มเหมือนกับชายาคู่อย่างหม่อมฉิม และหม่อมอุบล มีเรื่องหึงหวงเข้ามาเกี่ยวข้องตามเนื้อหาในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมอบทางเลือกชีวิตแก่นางห้ามผู้นี้ที่น่าสยดสยองยิ่ง

...นางสนมในวังตั้งครรภ์คลอดลูกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนฯ ทรงสงสัยว่าคนเรียกมาปรนนิบัติเพียงครั้งเดียวทำไมจึงมีท้องขึ้นได้ หาวว่ามีไขลูกของพระองค์ให้ภรรยาขุนนางคนหนึ่ง ไปถามว่าท้องกับใคร หม่อมห้ามผู้นั้นคงจะเจ็บใจที่ถูกได้สวนจึงพูดประชดประชันว่า “ท้องกับเจ๊ก” คำว่ามีลูกกับเจ๊กนี้มีความหมายเป็น 2 นัย นัยหนึ่งเป็นการสารภาพว่าไปเป็นชู้กับเจ๊ก อีกนัยหนึ่งเป็นการกล่าวเพราะสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีเชื้อจีน คือ เป็นบุตรชายของจีนไทยสอง นายอากรบ่อนเบี้ยกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ฟังคำสารภาพก็พิโรธมาก สั่งให้จับหม่อมห้ามแม่ลูกอ่อนผู้นั้นมาเขียนจมนสิ้นใจคาหาวาย ส่วนลูกที่เกิดมาก็ต้องกำพร้าแม่ เรียกว่า เจ้าเล็ก

(วิบูล วิจิตวาทการ, 2540: 214)

พระราชวิจารณ์ เรื่องนางห้ามประสูติเจ้า ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชวินิจฉัยกรณีการตัดสินปัญหาชีวิตคนในครอบครัวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชดังนี้

...เราไม่อาจจะทราบนามได้ว่านางห้ามนั้นคือใคร แต่คงจะเป็นนางห้ามที่ฝปากคมจึงพูดว่าท้องกับเจ๊ก เป็นที่ประชดประชันพระองค์ว่าเจ๊ก คือ พระองค์จึงทรงกริ้วเขียนตายในฝีหาวายเรื่องที่เรียกหนเดียวมีครรภ์นี้ใช้แต่จะมีครั้งกรุงธนบุรีก็หาไม่ในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีเหมือนกัน...

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 479)

บุตรของนางห้ามผู้โชคร้ายรายนี้ชื่อ “เจ้าเล็ก” ผู้เกิดมาพร้อมกับภาพพจน์ความร้ายกาจของพระราชบิดา ต่อมาไม่ปรากฏหลักฐานถึงชะตากรรมชีวิตของพระโอรสพระองค์นี้หลังสิ้นสุทธรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ไม่ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินจะทรงมีความร้ายกาจแบบไหนต่อเหล่าพระสนม หรือบรรดาหม่อมห้าม แต่กับกรมหลวงบาทบริจา อัครมเหสีคู่ทุกข์ คู่ยากที่ได้ครองคู่มาตั้งแต่ก่อนเสวยราชย์กลับไม่มีหลักฐานกล่าวถึงความสัมพันธ์ของผู้อยู่ในฐานะสูงศักดิ์ทั้งสองนี้มากนัก มีเพียงข้อความในจดหมายความทรงจำที่ได้กล่าวถึงกรมหลวงบาทบริจาตอนหนึ่งไว้บ้างว่า

...เจ้าหอกกลางประสูติเจ้า เป็นพระราชกุมาร แผ่นดินไหว ฤดูต้นปีโปรดปล่อยคนในคุกสิ้นหมายสมโภชน์ “เจ้าฟ้าน้อย” ในพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 5 ต่อตอนนี้มีว่า “เจ้าหอกกลางมีลูกผู้ชายนี้ แปลก เห็นจะตายเสียจึงมิได้กล่าวในที่อื่น ถ้าอยู่คงแก่กว่าพระพงษ์นรินทร์สักปีหนึ่งสองปี ดูไม่น่าจะฆ่าเสีย เพราะอายุห่างกันน้อยนัก ในเวลาประสูติ เห็นจะเห็นว่ามิบุญแผ่นดินจึงไหว ปล่อยคนโทษนั้น จะไม่ไช้เพราะเรื่องประสูติ จะประสมให้เข้ารอยกับปล่อยคนโทษเสวยราชย์ใหม่ด้วย”

(ณัฐวดี สุทธิสงคราม, 2553: 477)

เมื่อกล่าวเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับพระมเหสีเอก กรมหลวงบาทบริจา ทั้งสองพระองค์ไม่พบเหตุการณ์แสดงถึงสายสัมพันธ์อย่างมาในรูปแบบใดมากนัก นอกจากการกล่าวความแบบเรียบง่ายต่อกัน และคงไว้ซึ่งสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อในสถานภาพของตนเอง ความราบรื่นในชีวิตสมรสที่ยืนยาวมาได้จนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ก้าวขึ้นมาเป็นถึงพระมหากษัตริย์ของประเทศสยาม เจ้าหอกกลางทรงได้รับการยกย่องด้วยเกียรติยศสูงส่งให้เป็นเมียเอก แสดงว่าพระเจ้าตากสินทรงไม่ลืมรักแรกของพระองค์ จากครอบครัวข้าราชการธรรมดา ก็ได้สู่การเป็นครอบครัวสูงศักดิ์ อาจจะเป็นที่สมเด็จพระมเหสีเอกพระองค์นี้ทรงรู้จักเก็บพระองค์ให้อยู่ในที่ในทางของพระองค์ จึงทรงมีระยะห่างทางเรื่องการเมืองออกไปได้ แม้แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าลูกยาเธอที่ประสูติแต่พระนางเธอผู้สำคัญมากนี้ก็ยังคงสำรวจพระนามในพระราชพงศาวดารไปเสียได้เลย

ภาพลักษณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจากเอกสารของชาวต่างชาติ

ทางด้านเอกสารของต่างประเทศ ได้เข้ามามีบทบาทเป็นทางเลือกใหม่ให้กับนักค้นคว้า เรื่องของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้มาก เมื่อมีการเผยแพร่ออกมาแพร่หลายขึ้น สารสำคัญของเอกสารพวกนี้จึงปรากฏเป็นเนื้อหาที่ทำให้เป็นการสนับสนุนพระราชพงสาวดารของทางการไทย และที่มีเนื้อหาแตกต่างไปในทางหักล้างจากหลักฐานเดิม ๆ ของไทยที่เป็นอยู่แต่ก่อนเท่า ปัจจุบัน มีการนำประเด็นใหม่ ๆ มาสร้างความตื่นตาตื่นใจทางประวัติศาสตร์ในพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจจากหลักฐานของชาวต่างประเทศมาเปิดข้อมูลใหม่อยู่เสมอ อันจะเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการนำเสนอวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชไปเสียแล้ว เนื่องจากความอ่อนทงวิชาประวัติศาสตร์ของคนของคนไทยนั่นเอง

เรื่องเหตุการณ์ที่กล่าวไว้ในบันทึกสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีปรากฏอยู่มากมาย จากพระราชพงสาวดาร เอกสารของทางการไทยแล้ว ยังมีจดหมายเหตุของชาวต่างชาติที่ได้เข้ามาอยู่เมืองไทยในสมัยพระเจ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สร้างหลักฐานบันทึกเล่าเหตุการณ์สำคัญเอาไว้ ช่วงหลัง ๆ นี้มีเป็นที่นิยมมากในการนำมาใช้ในการอ้างอิง เพื่อค้นหาพระราชประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรี การนำข้อมูลของชาวต่างชาติมาอ้างอิงแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไทย หลาย ๆ ชิ้นได้รับการตอบรับกันมาก เพราะเป็นการนำคำบันทึกของบุคคลที่เป็นที่ไปได้เดินทางเข้ามาพำนักในประเทศไทยในสมัยกรุงธนบุรีมาเปิดเผย เป็นการเล่าถึงเรื่องราวเหตุการณ์บ้านเมืองในแผ่นดินของพระเจ้าตากสินมหาราช ตามสถานการณ์แวดล้อมในแง่มุมต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นมา หรือบอกเล่าทัศนคติความคิดเห็นของตนเองลงไปบันทึก

พระราชพงสาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับแปลโดย พ.ต.หลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ชนระรัชต์) กล่าวว่

...ลุดักราช 1131 ปีฉลู บุตรจีนไหหง ได้รวบรวมกำลังออกรบกับศัตรูพม่ามีชัยชนะ แล้วได้ตั้งตนเป็นเจ้าในกรุงศรีอยุธยา ได้ใช้ข้าให้ข้าหลวงนำสุภอักษรมาทูลสมเด็จพระบรมพิตรพระนารายณ์รามธิบดี ณ กรุงกัมพูชาให้มีราชสาสน์ไปถวายแด่พระเจ้าตาก เพื่อเป็นพระราชไมตรีดูจกกาลเก่า...

(สเทือน, 2527: 32)

หลักฐานของประเทศเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดไทยอย่างประเทศเขมร ได้กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ในที่นี้ปรากฏสถานะความเป็นมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างชัดเจน เพราะเป็นเอกสารตอบโต้ระหว่างราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้าเขมร

ทางเวียดนามสือก็ หรือพงศาวดารญวน ฉบับที่นายหยอง ญวนทหารปืนใหญ่แปลเมื่อ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2443)

...พระเจ้ากรุงธนบุรี คือพระเจ้าตากสิน ชาติตระกูลบิดาเป็นจีนแต่เจ้า แซ่ตั้งชื่ออีกชวครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแต่พม่าข้าศึก พระยาตากจึงตั้งตนเป็นกษัตริย์ ตั้งกรุง ณ ตำบลบางกอกใหญ่ เรียกกรุงธนบุรี...

(สเทือน, 2527: 33)

ในพระราชพงศาวดารญวนก็บอกสถานะความเป็นพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินพร้อมกับชาติตระกูลที่ถือกำเนิดมาด้วย

ทางการจีนก็มีในบันทึกพระราชพงศาวดารจีนในรัชสมัยราชวงศ์เซ็ง ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าเขียนหลง อาลักษณ์จีนได้จดข้อความพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชของไทยไว้ด้วยว่า

...บิดาเจ้เจาเป็นชาวมณฑลกว๋างตุ้ง ไปทำมาค้าขายอยู่เสียมล่อ๊ก และเกิดเจ้เจาที่นั่น เมื่อเจ้เจาเติบโตใหญ่ เป็นผู้มีความสามารถได้เข้ารับราชการอยู่ในเสียมล่อ๊ก เมื่อเจ้เจารบชนะพม่าแล้ว ราษฎรทั่วประเทศยกขึ้นเป็นเจ้าครองประเทศ...

(สเทือน, 2527: 33)

ทั้งนี้ในการออกพระนาม เจ้เจา เป็นพระนามของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามสำเนียงจีนปักกิ่ง หากเป็นสำนวนของแต้จิ๋วก็จะกลายเป็น เต้เจิว ข้อความที่ได้กล่าวไว้การดำรงอยู่ของพระองค์ในฐานะเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินกรุงธนบุรีอย่างไม่ต้องสงสัย

...หนังสือ The English Governess at the Siamese Court ของ แอนนา เลียวโนเวนส์ “ครูฝรั่ง
วังหลวง” กล่าวถึงตอนอวาสานกรุงธนบุรีว่าเจ้าพระยาจักรีได้ติดสินบนหัวหน้านางใน
เพื่อ “วางยา” ลงในเครื่องเสวยของพระเจ้าตากฯ จนทำให้พระองค์มีสติฟั่นเฟือน ไปว่า
ทรงเป็นพระพุทธรูป และบังคับให้ถวายเครื่องสักการะแก่พระองค์ มีการขูดรีดเรียกเก็บ
เงินจากข้าราชการจำนวนมาก แม้กระทั่งการทรมารเพื่อให้ได้ทรัพย์สินมา จนบ้านเมือง
เป็นจลาจล ราษฎรบุกเข้าในพระราชวัง แต่พระเจ้าตากสิ้นฯ ได้หลบหนีออกจากทางลับไป
ยังวัดเพื่อปลอมพระองค์เป็นพระ “แต่อัศวินเสนาบดีผู้ทรยศ ได้สังหารพระองค์ด้วยข้ออ้างว่า
พระองค์อาจเป็นเหตุแห่งความอภัยและมหาอุกเข็ญ, แต่ในความเป็นจริงก็เพื่อตั้งตนขึ้นสู่
ราชบัลลังก์โดยปราศจากข้อโต้แย้ง เนื้อความที่ “ไม่น่าเชื่อ” ของ แอนนา เลียวโนเวนส์ นี้
แน่ชัดว่าได้มาจากหนังสือเรื่อง Description du Royaume Thai ou Siam ในชื่อไทยว่า
เล่าเรื่องกรุงสยาม ของ สังฆราชปาลเลอกัวซ์ ซึ่งเป็น “พระสหาย” คนหนึ่งของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...

(ปราโมทย์ เครือทอง, 2555: 373)

จดหมายของมองซิเออร์ คูเด ถึงมองซิเออร์ เดอ โคอ็แต้ โลกอง ลงวันที่ 15 เดือนมิถุนายน
ค.ศ 1771 (พ.ศ. 2322) คัดความมาบางตอน

...เราได้เฝ้าพระเจ้าตากหลายคราว ก็ทรงแสดงไมตรีต่อเราเสมอ แต่ศาสนาของเราไม่ตรง
กับศาสนาของไทยซึ่งล้าแล้วไปด้วยความไม่จริง เราจึงต้องขัดคอไทยอยู่เสมอ พระเจ้า
ตากสินรับสั่งอยู่เสมอว่าทรงหะเหินเดินอากาศได้ เราก็ทูลอยู่เสมอว่าเป็นการที่เป็นไป
ไม่ได้ เราได้ทูลบ่อยเข้าจนถึงกับทรงเบื้อไม่ยอมฟังเราแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้รับสั่ง
ให้เราไปเฝ้ามาได้ปีหนึ่งแล้ว การที่เราไม่ได้เฝ้าแทนเลย กระทำให้เรามีเวลาสำหรับไป
เที่ยวตามชาวบ้านได้มากขึ้น พระเจ้าตากเป็นคนมีความคิดพลิกแพลงอยู่เสมอ
เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงพระราชดำริจะเป็นพระพุทธรูปและมีคนเรียกพระองค์ว่า
พระพุทธรูปแล้วก็มี...

(ณัฐวดี สุทธิสงคราม, 2553: 345)

ความเชื่อของศาสนานำมาเป็นที่ประเด็นทางการเมืองได้ทุกยุค ทุกสมัย บันทึกของหมอสอนศาสนาผู้นี้กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในมุมมองเป็นพวกนอกรีตของศาสนาก็เป็นไปได้

การคิดแบบไทยแล้วก็จะเข้าใจได้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงอธิษฐานตรัสเป็นพระพุทธเจ้า อันเป็นอาการปกติของผู้เคร่งครัดในศาสนาได้ทำมาแต่โบราณแล้ว ส่วนการที่มีผู้เรียกพระองค์ว่า พระพุทธเจ้านั้นดูเป็นสำนวนราชาศัพท์ไทยที่ใช้เป็นปกติอยู่แล้ว ในส่วนนี้ดูไม่มีความผิดปกติแต่อย่างใด แต่ข้อความที่เกี่ยวกับการเหาะเหินเดินอากาศ ซึ่งแม้ไม่อาจเชื่อรายงานของบาทหลวงฝรั่งเศสได้ทุกถ้อยคำ แต่ก็เห็นได้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเชื่อว่าอิทธิปาฏิหาริย์ที่เกิดจากการเจริญกรรมฐานนั้นก็เกิดขึ้นได้จริง เพียงเท่านั้นก็นับว่าสอดคล้องกับความเชื่อของคนไทยทั่วไป แต่ประเด็นอยู่ที่ว่าพระองค์เชื่อดูด้วยว่าพระองค์จะสามารถบรรลุธรรมขั้นมีอิทธิปาฏิหาริย์ได้ การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหล่านั้นก็เป็นเครื่องพิสูจน์ในสภาวะปุถุชนธรรมดาของพระองค์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 414)

จากจดหมายอีกฉบับของบาทหลวงชาวต่างชาติ มิสเตอร์มองลิเออร์คอร์ ถึงผู้อำนวยการคณะเผยแผ่คริสต์ศาสนาในต่างประเทศ เขียนที่บางกอก ลงวันที่ 7 เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1770 (พ.ศ. 2313) นอกจากบาทหลวงจะรายงานความเป็นไปในกิจการราชการของพระเจ้ากรุงสยามแล้วยังมีตอนที่บอกถึงความประพฤติกของคนไทยติดไปกับรายงานนั้นด้วย

...นิสัยคนไทยนั้น เป็นคนโกง ไม่จริงต่อใคร มีน้ำใจอย่างต่ำ เลวทรามและขี้ขลาด ทำการเอาหน้า แต่จะเอาจริงสักอย่างก็ไม่ได้ พวกเราต้องคอยระวังตัวอยู่เสมอ เพื่อป้องกันอุบายและความหลอกลวงของไทย เมื่อเราเห็นสิ่งใดถูกและยุติธรรม เราก็ทำไปและต้องระวังมิให้ไทยหลอกลวงเราได้ ถ้าไทยทำการสิ่งใด เราก็ต้องคอยใคร่ครวญดูว่าที่ไทยทำเช่นนั้นหรือพูดดังนั้นไทยจะประสงค์อะไร...

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 343-344)

จะเห็นว่าในสมัยกรุงธนบุรีนี้ได้มีบาทหลวงต่างชาติ หลายภาษาเข้ามาเป็นพระศาสนาจารย์ ทำการเผยแผ่ศาสนาของตน บางคนได้กล่าวหาคนไทยในความคิดที่มีลักษณะใจคอคับแคบไปเช่นนั้น

ข้อความในจดหมายของบาทหลวงมองเซนญอร์ เลอบอง มีไปถึงผู้อำนวยการคณะเผยแผ่คริสต์ศาสนาในต่างประเทศ ลงวันที่ 1 เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1772 (พ.ศ. 2315) ที่มีการบรรยายภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้การเป็นประโยชน์แก่พระองค์ ได้มีออกมาปรากฏดังนี้

...พระเจ้าตากทรงพระปรีชาสามารถยิ่งกว่าคนธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงเกรงว่า ถ้าเสด็จออกให้ราษฎรพลเมืองเห็นพระองค์และถ้าจะทรงมีรับสั่งด้วยแล้วจะทำให้เสียพระราชอำนาจลงอย่างใด เพราะพระองค์มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรการทั้งปวงด้วยพระกรรมของพระองค์เองทั้งสิ้นพระองค์ทรงทนทานแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทั้งทรงกล้าหาญและพระสติปัญญาที่เฉียบแหลม มีพระนิสัยกล้าได้กล้าเสีย และพระทัยเร็ว ถ้าจะว่าก็เป็นทหารกล้าคนหนึ่ง... (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 351)

เป็นครั้งแรกที่พวกพสกนิกรไทยและต่างเชื้อชาติได้เห็นพระมหากษัตริย์ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแหวกกฎสถานะของกษัตริย์ไทยเสียใหม่ในสมัยธนบุรีนี้เอง ทำให้ชาวต่างชาติบางคนให้การยอมรับพระองค์ในฐานะเป็นบุคคลที่มีความคิดพิเศษ คือไม่ยึดถือกฎ ระเบียบ ปกฏวัติ อย่างพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ทรงกล้าเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีทางราชสำนักอย่างมากมาย

...จากจดหมายของมองเซนญอร์ เลอบองนี้ ทำให้เห็นพระราชบุคลิกการวางพระองค์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้หลายประการ เช่น ความมานะพยายามบากบั่นอดทนของพระองค์ พระปรีชาสามารถฉลาดหลักแหลมของพระองค์ เป็นอาทิ ทรงคาดคะเนเหตุการณ์ได้ถูกต้องแม่นยำ เช่นตอนกรุงศรีอยุธยาจะแตกเสียแก่พม่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเวลานั้นเป็นพระยาวชิรปราการ ก็คิดและพูดว่า “กรุงเทพมหานครคงจะเสียแก่พม่าเป็นแน่แท้ ตัวเราคิดจะช่องสุมประชาราษฎร ในแขวงหัวเมืองตะวันออกทั้งปวงให้ได้มากที่สุด จะยกทัพเข้าไปกู้กรุงให้คงคินเป็นราชธานีดังเก่า (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 354)

...จดหมายมองสิเออร์คอร์ ถึงผู้อำนวยการคณะเผยแผ่คริสต์ศาสนาในต่างประเทศ เขียนที่บางกอก ลงวันที่ 7 เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1770 (พ.ศ. 2313) นอกจากบาทหลวงจะรายงานความเป็นไปในการว่าราชการของพระเจ้ากรุงสยามแล้ว ยังมีตอนที่บอกถึงความประพฤติกของคนไทยติดไปกับรายงานนั้นด้วย...

จากจดหมายเหตุของชาวต่างชาติหลาย ๆ คน ที่นำมาประกอบการค้นหาเรื่องราวในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช การอ่านจดหมายเหตุชาวต่างประเทศที่ได้แสดงทัศนะของตนเองไว้นั้นย่อมมีทั้งอคติและความเชื่อของตนเองผสมปนเปลงไปด้วย แต่ก็นับเป็นเอกสารทางเลือกที่สำคัญในการมองภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ในราชพงสาวดารกรุงกัมพูชานั้นมีการจดจำเรื่องราวในเหตุการณ์ช่วงปลายกรุงธนบุรีที่บอกตัวตนของพระเจ้ากรุงธนบุรีในขณะนั้นไปคนละทางกับหลักฐานอื่นๆส่วนใหญ่ที่มีปรากฏเผยแพร่อยู่ในไทย

โดยได้บันทึกพระราชดำรัสสุดท้ายของพระเจ้าตากสินขณะถูกพระยาสรรจจับกุมพระองค์ไว้ว่า “กวีตกแต่ว่าศัตรูจะมาแต่ประเทศเมืองไกล แต่เดี๋ยวนี้ไซ้รู้ ลูกหลานของกูเองว่ากูคิดคิดเป็นบ่าบอแล้วคังนี้ จะให้พ่อบวชก็ดีถ้าจะใส่ศรวนห่อก็ดีพ่อจะยอมรับทำตามใจลูกบั้งคับ” ตลอดรัชกาล พระองค์จะตรัสเรียกทหารและประชาชนว่า “ลูก” (สม, 2554: 119)

การพยายามศึกษาหาหลักฐานประกอบเพื่อความจริงในเหตุการณ์การเมืองสมัยกรุงธนบุรี นับวันจะเพิ่มระดับการค้นหาขยายผลไปจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่แต่ทางการไทย

พระพงสาวดารบันทึกไว้ว่าเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตีเมืองบันทายมาศได้ในปี พ.ศ. 2314 ได้ ทรงตั้งสัตยาธิษฐานต่อหน้าพระสงฆ์และข้าราชการน้อยใหญ่จำนวนมากในที่ประชุมว่า

...เป็นความสัตย์แห่งข้า ข้าทำความเพียรมิได้คิดแก่กายและชีวิต ทั้งนี้จะปรารถนาสมบัติพัสถานอันใดหามิได้ ปรารถนาจะให้สมระชาพรหมณ์และสัตว์โลกเป็นสุข อย่าให้เบียดเบียนกันให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติเพื่อที่จะได้เป็นปัจฉัยแก่โพธิญาณสิ่งเดียว ถ้าแลผู้ใดอาจสามารถ อยู่ในราชสมบัติได้ จะยกสมบัติทั้งนี้ ให้แก่บุคคลผู้นั้นแล้วข้าจะไปสร้างสมณธรรมแต่ผู้เดียว ถ้ามิฉะนั้น ปรารถนาศีรษะและหทัยวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็จะให้แก่ผู้นั้น...

(สม, 2554: 130)

ข้อความจากพงศาวดารเขมรตอนนี้จึงมีบันทึกหลักฐานมีความขัดแย้ง และหักล้างจาก ความเชื่อเก่า ๆ จากพระราชพงศาวดารไทยที่เกิดขึ้นในยุคต้น ๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่กล่าว อ้างกันอย่างกว้างขวางว่าพระองค์ทรงพระวิกลจริตในบั้นปลายของพระชนม์ชีพ

ในส่วนของพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับแปลโดย พ.ต.หลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธารินทร์) กล่าวว่า

...ลัทธิราช 1131 ปีฉลู บุตรจีนไหหง ได้รวบรวมกำลังออกรบกับศัตรูพม่ามีชัยชนะ แล้วได้ ตั้งตนเป็นเจ้าในกรุงศรีอยุธยา ได้ใช้ข้าให้ข้าหลวงนำสุภอักษรมาทูลสมเด็จพระบรมพิตร พระนารายณ์รามธิบดี ณ กรุงกัมพูชาให้มีราชสาสน์ไปถวายแด่พระเจ้าตาก เพื่อเป็น พระราชไมตรีศุภกาลเก่า...

การนำเสนอพระราชบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในภาพลักษณ์ต่าง ๆ ที่ได้ปรากฏอยู่ตามพระราชพงศาวดารไทยที่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหลักฐานของชาวต่างชาติ ต่างนำมาซึ่งข้อถกเถียงมากมายที่ตั้งคำถามความน่าเชื่อถือของแต่ละฝ่าย การกล่าวหาพระมหากษัตริย์ ในสมัยธนบุรีพระองค์นี้ที่มีเรื่องราวและข้อขัดแย้งมากที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย ยังมีการนำ ประเด็นใหม่ ๆ มาเปิดทางหน้าประวัติศาสตร์ยุคใหม่ได้เสมออยู่เป็นการใช้ออกสารตามข้อมูลของ ชาวต่างชาติในสมัยกรุงธนบุรีแล้ว จะได้รับความสนใจทุกครั้งที่มีการนำใช้อ้างอิงทาง ประวัติศาสตร์ไทยสมัยนี้ อันเนื่องมาจากเกิดการคาดหวังว่าจะได้ข้อมูลหลักฐานจากชาวต่างชาติ ในเรื่องของการได้ความ 'เป็นกลางทางการเมือง' มากขึ้น แต่ในความเป็นจริงไม่ว่าชนชาติไหน ถ้ามีเรื่องความคิดทางการเมืองมาเกี่ยวข้องก็จะหาความเป็นกลางได้ยากลงไป เพราะเป็นแค่จาก ทัศนคติจินตนาการและการตีความของบุคคลชาวต่างชาติบางคน อาจจะมีผลได้และผลเสียทาง การเมืองกับตนเองด้วย เอกสารของพวกชาวต่างชาติที่บันทึกเรื่องต่าง ๆ ใวนั้น จึงใช้การให้เกิด ประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง

ความนิยมการนำหลักฐานใหม่ของชาวต่างประเทศออกมาเปิดเผย บางทีก็นำมาใช้เพื่อ เปรียบเทียบเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละสมัย เพื่อหาความใกล้เคียงกันในทางประวัติศาสตร์ เป็นวิธีการใช้ประวัติศาสตร์ตรวจสอบประวัติศาสตร์ในระดับสากล ได้สร้างมิตินี้ความก้าวหน้า ให้กับแวดวงการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอย่างหนึ่งให้เกิดขึ้น เป็นทางเลือกให้กับนักประวัติศาสตร์ ไทยมากขึ้น อยากน้อยก็เป็นข้อมูลกระตุ้นให้เกิดการแสดงทัศนคติและข้อคิดเห็นทางประวัติศาสตร์

ไทยในสมัยกรุงธนบุรีมากขึ้น ความมีคทางประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็เริ่มทอแสงขึ้นมา อำนาจที่เคยครอบครองประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ก็เริ่มถดถอยลงไปด้วย ความหลากหลายทางข้อมูล และความสนใจในวิชาประวัติศาสตร์ของคนรุ่นใหม่อาจพลิกเหรียญ อีกด้านหนึ่งของวิชาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยนี้ออกมาให้เห็นมากขึ้นทุกวัน แต่กระนั้นหลักฐาน ของชาวต่างชาติแต่ละชิ้นจึงเป็นแค่มุมมองหนึ่งในการบอกเล่าการเมืองไทยในประวัติศาสตร์ ยุคหนึ่งของคน ๆ หนึ่งเท่านั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ของประเทศยังต้องใช้หลักการและกติกของ คนทุกชาติ ทุกภาษาที่มีความน่าสนใจจะเป็นกระจกส่องประวัติศาสตร์ไทยในสมัยสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราช ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ที่มีคมนที่สุดในบรรดาประวัติศาสตร์ของชาวไทย เอกสาร ชาวต่างชาติที่เข้ามามิบบทบาทได้ทางเลือกหนึ่ง อันเนื่องจากการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัย กรุงธนบุรีแบบยึดหลักฐานในพระราชพงศาวดาร และเอกสารสำคัญของอื่น ๆ ของไทยอย่างเคร่งครัด นั้นเลื่อมความนิยมลงไปมาก เพราะเหตุขาดความไว้วางใจจากคนในชาติด้วยกันเอง การเขียน ประวัติศาสตร์ของชาติไทยต่อไปนี้จึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในบทประพันธ์ของคนสำคัญอีกต่อไป แต่อาจเป็นใครก็ได้ที่มีความสามารถสร้างหน้ากระดาษเปล่าๆขึ้นมาเล่าประวัติศาสตร์ของชาติไทย ได้ตรงใจผู้คนมากที่สุด

แม้ว่าเรื่องราวเหตุการณ์ครั้งสมัยกรุงธนบุรีที่ดับสิ้นลงไปแล้วนานแล้ว แต่ไม่อาจจะดับไป แห่งความอยากรู้อยากเห็นทางประวัติศาสตร์ของชนชาวไทยได้ลงเลย นับวันตำนานก็ยิ่งกลายเป็น ชนวนสงครามเล็กๆทางความคิดเห็นทางหัวข้อประวัติศาสตร์ ระหว่างชนชั้นสูงฝ่ายอนุรักษนิยม กับสายนักคิดชนชั้นอิสระที่ชอบแสวงหาความจริงมากกว่าแสวงหาความบันเทิง กรณีสมเด็จพระ เจ้าตากสินมหาราชจึงเป็นประเด็นปัญหาอ่อนไหวที่สุดของการถกเถียงเรื่องประวัติศาสตร์ ของชาติของฝ่ายไทยมายาวนาน ทุกวันนี้ยังปรากฏให้เห็นว่ามีความหลากหลายทางเนื้อหาทาง ประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชของทางการฝ่ายไทยไปอีกแบบหนึ่งแล้วยังมี อีกฟากหนึ่งของประวัติศาสตร์ในสมัยเดียวกันนี้ไปปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารของ ชาวต่างชาติตามเมืองต่าง ๆ ในอีกความเชื่อหนึ่งด้วย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความไม่ลงตัว ของวิชาประวัติศาสตร์ของชาติไทยในอดีตของเรานั้นเอง

ประวัติศาสตร์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงตากสินมหาราชยุคปัจจุบัน

ทุกวันนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโดยภาพรวม ๆ แล้วยังไม่ได้มีความเจริญก้าวหน้าเป็น ที่ยอมรับนับถือของนานาชาติประเทศ เนื่องจากยังข้อมีอ้างอิงทางการเมืองของฝ่ายนิยมอนุรักษ์ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ด้วยมักยกเอาวัฒนธรรม สังคม และความเป็นไทยมาถกก่อนวิชา

ประวัติศาสตร์ไทยให้น้ำเบื่อน่าย เพื่อสร้างเกราะคุ้มกันไม่ให้เกิดความคิดเรื่องความแตกแยกหรือความแตกต่างไปจากแนวคิดของผู้ที่สร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยไว้ตั้งแต่ครั้งโบราณ

...ทัศนคติของประวัติศาสตร์ที่มีทิศทางในปัจจุบันว่า “สยามประเทศของเรายังอยู่ในยุค (ไม่) เปลี่ยนผ่าน ก็เพราะเรายังอยู่กับกับดักที่เป็นมรดกตกทอดจากอดีต เเงจากอดีตนี้ยังทาบทับอยู่ในปัจจุบันสมัย เป็นเงาที่ทอดยาว ชาวจนสามารถสืบสาวกลับไปได้ไกลถึงยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7) ปัญหาว่าจะอยู่กับมรดกนี้ได้อย่างไรไม่ใช่เรื่องที่จะหาหนทางกันได้ง่าย ๆ เพราะมนุษย์สยามนั้นตีความอดีตไปคนละทาง และจินตนาการถึงอนาคตของสังคมไปคนละแบบ...

(ธงชัย วินิจจะกูล, 2555: 13)

การนำสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกลับมาหาภาพลักษณ์และตัวตนในการศึกษานี้ หากมองย้อนไปในสภาพการณ์กรุงศรีอยุธยาก้าวไปสู่การล่มสลายไปในปี พ.ศ. 2310 เป็นช่วงหัวเลี้ยว หัวต่อของประเทศสยามที่กำลังต้องการคนมาสร้างชาติ เมื่อบุคคลอย่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เริ่มบทบาททางการเมืองขึ้นมา แม้สถานะของตำแหน่งในขณะนั้นจะเป็นเพียงข้าราชการเจ้าเมืองชายแดนที่ไม่มีความสำคัญมากนัก แต่กลับมีขีดความสามารถเฉพาะตัวที่สูงมากกว่าคนอื่น ๆ จึงเป็นผู้ก้าวมาเป็นผู้นำของประเทศกระทำการสร้างเกียรติยศ ศักดิ์ศรีของประเทศไทยให้กลับสู่สภาพเดิมได้ ด้วยภาระหน้าที่การกอบกู้เอกราชของชาติไทยกลับคืนมาจากการรุกรานของพม่าได้สำเร็จกับภารกิจการฟื้นฟูราชอาณาจักรที่ตกอยู่ในความระส่ำระสายเสียหายยับเยินหลังการสูญสิ้นพระราชอาณาจักรอยุธยา จนสามารถตั้งพระราชอาณาจักรกรุงธนบุรีขึ้นได้ในเวลาต่อมา

...เพราะฉะนั้นในปี พ.ศ. 2313 พระเจ้ากรุงธนบุรีก็สามารถรวบรวมดินแดนที่เคยเป็นของราชอาณาจักรอยุธยาทั้งหมดกลับคืนมาอยู่ภายใต้พระองค์ได้ ยกเว้นเมืองประเทศราชเท่านั้น การที่พระองค์ดำรงราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอยุธยาเป็นความจริงโดยรูปธรรม...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 189)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งใหญ่ในประเทศไทย เกิดเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เป็นพระมหากษัตริย์แบบธรรมชาติ หรือเกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ หรือวางแผนการณ์ไว้ล่วงหน้า ทรงถูกคนจีนคนแรกได้นั่งครองบัลลังก์กษัตริย์ไทย ไม่มีชาติกำเนิด สายเลือดของกษัตริย์คิดตัวมาเลย ไม่มีสิทธิความชอบธรรมที่ถูกต้องตามกฎหมายเทียรบาล และไม่มีการเรียนรู้ในเรื่องราชสำนักมาก่อนเลย การล่มสลายของราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเป็นสถานการณ์ที่แวดล้อมสร้างให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นวีรบุรุษของชาติ โชคชะตาส่งให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้แสดงความสามารถการจนได้ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ของประเทศสยามในช่วงประวัติศาสตร์เปลี่ยนผ่าน แม้เส้นทางการตลอดพระชนม์ชีพจะทรงดำเนินไปแบบลุ่มๆดอนๆเนื่องจากทรงติดพันศึกรอบด้าน ก่อนจะจบทุกอย่างที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้ด้วยเหตุการณ์ความวุ่นวายช่วงปลายรัชกาล เกิดการทำรัฐประหารด้วยกองกำลังทหารของเจ้าพระยาจักรีและพระอนุชา พระราชอาณาจักรกรุงธนบุรีล่มสลายตามพระราชทานีลงศรีอยุธยาไปในปี พ.ศ. 2325 ด้วยเหตุผลทางการเมืองที่แตกต่างกัน แต่ประเทศไทยก็ถูกแทนที่ด้วยพระราชวงศ์จักรีใหม่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์สืบมา

วิถีชีวิตที่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหลังเสวยราชสมบัติ กล่าวคือจากอดีตข้าราชการประจำในตำแหน่งเจ้าเมืองชายแดนตากที่ไม่มีความสำคัญอะไรมากมาย จนกลายเป็นนักสู้ยิ่งใหญ่มีอำนาจเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ เป็นผู้นำกลุ่มในชนชั้นนำ ด้วยระยะเวลาในการสร้างตัวเพียงไม่นานนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินอันเนื่องมาจากสถานการณ์ทางการเมืองที่เกิดการจลาจลวุ่นวาย ส่งผลให้พระองค์กลายเป็นวีรบุรุษผู้กู้ชาติ วีรกรรมของพระองค์ได้รับการเชิดชูและอยู่ในความสนใจของประชาชนในฐานะวีรกษัตริย์ที่มีความสำคัญมากเหมือนกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าฟ้าจุฬาโลกมหาราชประสบความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ทรงได้สืบราชสมบัติต่อมาจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างยาวนาน ต่อเนื่อง และมั่นคงถึงสมัยปัจจุบัน แต่กระนั้นดูเหมือนว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินก็ได้ทรงพักผ่อนอย่างสงบแบบพระมหากษัตริย์ทั่วๆ ไป มักถูกรบกวนและถูกทำทนายในความอยากรู้อยากเห็นของอนุชนรุ่นหลังอยู่เสมอ ความพยายามหาร่องรอยข้อเท็จจริงบางประการมีมาตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย กระแสเสรีนิยมในทางด้านการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ ผนวกกับลัทธิชาตินิยม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงหวนกลับมาอยู่ในความสนใจของประชาชนอีกครั้ง และนับวันนับว่าพระองค์จะติดอันดับพระมหากษัตริย์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดทางประวัติศาสตร์ไทย

การหาภาพลักษณ์และความเป็นตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจากหลักฐานทุกชิ้นที่เกิดขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตั้งแต่ปีพ.ศ.2338 เป็นต้นมา แม้จะได้เรียกชื่อว่าเป็นหลักฐานชั้นเอก เอกสารของทางการไทย แต่มักมีความขัดแย้งกันเองบ้าง หรือไปเป็นคนละเรื่องในเหตุการณ์พระพงสาวดารของชาติอื่นๆ ต่อมาพระพงสาวดารหลวงเหล่านี้ได้เป็นประโยชน์สูงสุดต่อการวางรากฐานวิชาประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 4-5 ซึ่งเป็น “ยุคทองของประวัติศาสตร์นิพนธ์” เป็นการถ่ายทอดพงสาวดารตามแนวราชสำนัก ทั้ง “หลักฐาน” และ “การตีความ” และได้ถูกนำมาชำระใหม่เกือบทั้งหมดแต่เนื้อหาสาระใหม่ที่ปรากฏออกมาก็ยังเป็นประโยชน์ให้กับชนกลุ่มเดียวและยังเป็นกลุ่มเดิม

การพูดถึงพระปรีชาสามารถของพระเจ้าตากสินจึงไม่ค่อยปรากฏการเน้นย้ำมากนัก และมักเน้นถึงเหตุการณ์ในปลายรัชกาลที่มีการสำเร็จโทษพระองค์ เหล่านี้เป็นลักษณะที่พบได้ตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ณัฐพร บุญนาค, 2545: 164)

สังคมไทยได้เปลี่ยนแนวความคิดความแปลกในการค้นหาประวัติศาสตร์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เข้ามาอยู่ในความสนใจของพวกลูกหลานสามัญชนในยุคหลัง ๆ มากขึ้น แรงบันดาลใจนี้ได้ถูกถ่ายทอดมาเป็นระยะ แม้ว่าการค้นหาสถานะและพระราชบุคลิกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขณะดำรงพระอิสริยยศ เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ครองกรุงธนบุรีมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2311-2325 จะกระทำไม่ได้ไม่อิสระนัก แต่เมื่อมีผู้เริ่มสร้างถนนที่จะใช้ในการต่อสู่สายประวัติศาสตร์ที่ยังขาดความเสรีขึ้นมา ในหลังปี พ.ศ. 2475 ขึ้นมา การศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ที่ยังคงความลึกลับมานานแสนนาน ก็ได้รับการท้าทาย ฝ่ายอนุรักษนิยมที่ยังคงมีอำนาจครอบครองประวัติศาสตร์ของชาติมาอย่างถาวร อยู่ตามหนังสือ ตามหน้าตำราเรียนไทยไม่สามารถตอบสนองความอยากรู้ ความอยากเห็นของคนในชาติได้อีกต่อไป จึงเป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์เสรีรุ่นใหม่ ๆ ที่จะเข้ามาสร้างระบบการตรวจสอบประวัติศาสตร์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นมาเอง เพื่อให้ได้ความจริงที่เป็นกลางปรากฏคลี่คลายออกมาบ้าง ในแง่มุมที่มีทางเป็นไปได้ ไม่ใช่แง่มุมความพึงพอใจของฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมาตัดสินชะตาประวัติศาสตร์ของพระองค์นั่นเอง

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินต่อมาวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ในเป็นยุคที่คนในสังคมเกิดจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ ที่ได้หลุดพ้นไปจากประวัติศาสตร์แบบ “ราชาเสนาานิยม” หรือพูดง่าย ๆ ว่า “ตาสว่าง” เสียแล้วการปิดฟ้าด้วยฝ่ามือจะทำได้อีกไม่ได้แล้ว

แต่แม่บทของประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยมที่ยังทรงอิทธิพลแข็งแกร่งถึงทุกวันนี้ก็เป็นมรดกของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2555: 14-15)

แต่ด้วยอิทธิพลของประวัติศาสตร์นิพนธ์ ปัญหาเก่า ๆ ในกรณีการศึกษาเรื่องราวสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ยังกลายเป็นหัวข้อซับซ้อน ขาดความชัดเจน ไม่ให้ความกลางเป็นทางการเมือง รวมถึงเล่นพรรคเล่นพวกซึ่งแสดงให้เห็นเป็นเรื่องธรรมดาเป็นที่รู้ ๆ กันในบทบาทศิลป์ที่กล่าวว่า “ฝ่ายที่ถือครองชัยชนะจะได้เป็นผู้เขียนประวัติศาสตร์ของชาติ” การบิดเบือนประวัติศาสตร์ด้วยการซ้ำเติมผู้พ่ายแพ้ทางการเมือง ในรูปแบบของ พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ ตำราหลวง และบทพระราชนิพนธ์ทั่วไป การเขียนประวัติศาสตร์แนวนี้จึงตอบสนองเพียงกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองของชนกลุ่มเดียว คือ กลุ่มที่มุ่งใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือทางการเมืองเท่านั้น เช่น ไม่แตกต่างเดียวกับการเขียนรัฐธรรมนูญฉบับเผด็จการใด ๆ ที่เกิดขึ้นกับทุกประเทศ

บทอวสานพระเจ้าตากฯในพระราชนิพนธ์ พระราชพงศาวดาร พระราชหัตถเลขา ทั้งในเรื่องสัตยาธิปไตยและขาดศัพทราชาธรรมล้วนแสดงทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อพระเจ้าตาก “อย่างเป็นทางการ” ให้ปรากฏต่อราษฎรของพระองค์เริ่มตั้งแต่พระเจ้าตากมีพระสติพินเพื่อน สุดท้ายจบด้วยการทำรัฐประหารของเจ้าพระยาจักรีและการเปลี่ยนแผ่นดิน อำนาจบารมีของพระเจ้าตากฯ และพระญาติวงศ์ได้จบบริบูรณ์ลงไปพร้อม ๆ กัน กับการสิ้นชนบุรีแล้ว แต่บทอวสานกรุงธนบุรีไม่เคยจบสมบูรณ์ได้จริง ทั้งยังเป็นบทที่ถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความ “อ่อนไหว” ในรูปแบบต่าง ๆ ได้เสมอ” (ปรมินทร์ เครือทอง, 2555: 368-377)

ในปัจจุบันหนังสือให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรี หรือทุกอย่างที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพิมพ์เผยแพร่ออกมาจะได้รับความสนใจจากประชาชน เนื่องจากพระองค์ได้รับความนิยมสูงจากคนในสังคมมากที่สุด ข้อมูลในส่วนที่จะศึกษาหาความรู้ในพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจจึงมีมากมาย ทรงเป็นศูนย์รวม “ประวัติศาสตร์” ของชาติที่สำคัญสุด แม้จะมีทั้งประวัติศาสตร์ที่เกิดจากการค้นคว้าหาความจริง หรือเป็นประวัติศาสตร์ปลอมในรูปแบบ “เขาเล่าว่า” ตามวัฒนธรรมการบริโภคประวัติศาสตร์ทางสื่อแบบคนรุ่นใหม่ นับว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นประวัติศาสตร์ของชาติเพียงชิ้นเดียวที่ยังคงมีลมหายใจอยู่

ทัศนคติของประวัติศาสตร์ที่มีทิศทางในปัจจุบันว่า “สยามประเทศของเรายังอยู่ในยุค (ไม่) เปลี่ยนผ่าน ก็เพราะเรายังอยู่กับกับดักที่เป็นมรดกตกทอดจากอดีต เเงจากอดีตนี้ยังทาบทับอยู่ในปัจจุบันสมัย เป็นเงาที่ทอดยาว ชาวจนสามารถสืบสาวกลับไปได้ไกลถึงยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7) ปัญหาว่าจะอยู่กับมรดกนี้อย่างไรไม่ใช่เรื่องที่จะหาหนทางกันได้ง่ายๆ เพราะมนุษย์สยามนั้นตีความอดีตไปคนละทาง และจินตนาการถึงอนาคตของสังคมไปคนละแบบ” (ธงชัย วินิจจะกูล, 2555: 13)

เมื่อศึกษาพระราชพงศาวดารสมัยต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้เห็นปัญหาความขัดแย้งในการศึกษาความรู้ในพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ในความสำคัญของการตั้งประเด็นเพื่อศึกษาหาองค์ความรู้ใหม่ให้ประโยชน์ในทางรัฐศาสตร์ ด้วยการค้นหาลักษณะและความเป็นตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในฐานะทรงเป็นผู้นำคนสำคัญของชาติ เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดในสมัยหลังการล่มสลายไปกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2325 ประวัติศาสตร์ของพระองค์ได้ถูกศูนย์อำนาจใหม่ทางการปกครองเข้ามาจัดการควบคุมเรื่องราวทั้งหมดที่เกี่ยวกับพระองค์ รวมไปถึงจนถึงสถานะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชด้วย ดังนั้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ทำให้ทรงมีภาพลักษณ์และพระราชจริยวัตรที่ผิดแปลกแตกต่างไปจากของพระมหากษัตริย์ทั่วไป การกระทำต่อพระองค์เหล่านี้เพื่อให้เหมาะสมกับสถานะบ้านเมืองที่กำลังเปลี่ยนผ่านไป และพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงต้องการการยอมรับทางการปกครอง ต่อมาเมื่อกฐเหล็กแห่งราชสำนักมาเริ่มคลี่คลายลงในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นครั้งแรกที่มีการยอมรับสถานะความเป็นกษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระองค์นั้นแน่นอนขึ้นมาในสมัยนี้

ประกอบกับต่อมามีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 สถานะและภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้มีพัฒนาการมากขึ้นไปตามความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ปรีศนาพระเจ้าตากสินมหาราชในพงศาวดารที่เล่าเรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้นั้น ได้ถูกนำมาพิจารณาตีความใหม่ เกิดแนวคิดในรูปแบบมนุษยนิยม และชาตินิยมตามตะวันตก การศึกษาแนวใหม่ใช้หลักความสามารถของบุคคล มาใช้ในการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ พบว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นมนุษย์ปฎุชนธรรมดาคนหนึ่ง ที่มีความรู้สึกนึกคิด มีสมอง มีอารมณ์ และมีกิเลสตัณหาและเมื่อได้ก้าวขึ้นเป็นใหญ่ในสยามประเทศ พระองค์ทรงมีอิสระในการใช้อำนาจอธิปไตยที่ทรงได้รับด้วยความสามารถส่วนพระองค์ เมื่อได้อำนาจทั้งแผ่นดินเป็นของพระองค์เอง ทรงมีสิทธิและความชอบธรรมในการครอบครองอำนาจอธิปไตยของพระองค์ไว้ ในระหว่าง

ที่ทรงอยู่ในอำนาจ การปกครองประเทศในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็มีส่วนช่วยสนับสนุน และเอื้อประโยชน์ให้พระองค์ได้ใช้ได้ดังที่พระทัยปรารถนา การใส่ร้ายป้ายสีด้วยการสร้างหลักฐาน หรือตำนานเท็จที่ฝ่ายตรงข้ามกระทำต่อพระองค์อย่างที่ผ่านมา ๆ มา บัดนี้ยุคสมัยเปลี่ยนผ่านไปอีกครั้ง สิ่งครอบงำให้พระองค์มีความสลับซับซ้อนอย่างที่แล้ว ๆ มา ไม่ชักจูงความคิดของประชาชนไปในทิศทางตามจารีตเก่า ๆ ได้อีกต่อไป เนื่องจากโครงสร้างของสังคมไทยสมัยใหม่ในปัจจุบัน ได้ใช้หลักเหตุผลในการทำความเข้าใจเรื่องราวต่างในทางการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ได้ดีขึ้น ประวัติศาสตร์ที่เขียนด้วยมือของนักประวัติศาสตร์ในราชสำนัก ไม่มีมรดกคลังอีกต่อไปในการที่จะนำมาลบล้างความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้

ภาพลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ฝ่ายข้าอำนาจตรงข้ามกับพระองค์ได้บันทึกไว้ในพงศาวดารต่าง ๆ นั้น ย่อมแตกต่างกับภาพลักษณ์ที่คนสมัยนี้มองไปยังพระมหากษัตริย์มหาราชพระองค์นี้

การสืบเชื้อสายและบริบททางการเมืองของเจ้าพระยานคร (น้อย)

เจ้าพระยานครนครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนสำคัญมีบทบาทในแผ่นดินหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยเป็นเวลานาน 28 ปี เกิดเมื่อ วันจันทร์ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10 ปีวอก อัฐศก จ.ศ. 1138 ตรงกับวันที่ 27 สิงหาคม 2519 ในรัชสมัยกรุงธนบุรี เวลา 5 ทุ่ม ณ เมืองนครศรีธรรมราช (ฉะจุฬา สุทธิสงคราม, 2509: 1)

หนังสือประชุมพงศาวดาร เล่ม 73 พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2496 เอกสารชิ้นนี้ได้กล่าวถึงชาติกำเนิดของเจ้าพระยานครน้อยว่าเป็นราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพร้อมได้ระบุความสำคัญของเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้ว่านอกเหนือจากการมีบทบาทที่โดดเด่นชัดในการบริหารราชการดินหัวเมืองภาคใต้แล้ว เจ้าพระยานครน้อยยังสามารถแผ่อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองไทยไปทำการยึดหัวเมืองแถบมลายูให้มาอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลกรุงเทพได้สำเร็จ จึงสร้างเกียรติประวัติให้กับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชผู้นี้เป็นอย่างมาก

ประวัติสังเขปของเจ้าพระยานคร (เจ้าน้อย) แม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการทัพศึกภาคใต้ ฝ่ายตะวันออก ผู้ครองนครศรีธรรมราช ไทรบุรี ตรังกานู เปหังระ เป็นราชโอรสของพระเจ้าตากสิน (การเรียกนามในบัญชีลำดับสกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี, ครั้งที่ 2, 2481: 78)

เจ้าหญิงปราง (เจ้าหญิงเล็ก) ถวายทำราชการในสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงครุภักดิ์ 2 เดือน ขณะนั้นพระมหากษัตริย์ (พัฒน์) แห่งนครศรีธรรมราชไปราชการทัพศึกมีความชอบมาก บังเอิญ เจ้าหญิงนวล ชายาของท่านสิ้นชีพลง สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงพระราชทานเจ้าหญิงปรางให้เป็น ภรรยา แต่พระมหากษัตริย์ (พัฒน์) รับพระราชทานไปอยู่เป็นแม่เลี้ยง มิได้ถือเป็นชายา เพราะมีความเคารพในองค์ของพระประมุขมาก (พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวง นรินทรเทวีในรัชกาลที่... พิมพ์ครั้งที่ 2: 79) และครุภักดิ์ที่เจ้าหญิงปรางมีไปนั้น ประสูติเป็นเจ้าชาย ดำรงพระยศเป็นเจ้าราชบุตรพระมหากษัตริย์ (พัฒน์) ปราบกษัตริย์พระนามว่า เจ้าน้อย (พระนามในบัญชี ลำดับสกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรีครั้งที่ 2, 2481: 67)

หนังสือเชื้อสายเจ้าพระยานคร พิมพ์ พ.ศ.2539 มีการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ผู้เป็นบิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) แต่มีข้อความระบุว่าเจ้าพระยานครน้อยแท้จริงแล้วเป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คุณหนูเล็ก หรือ ปราง ธิดาเจ้านคร (หนู) เป็นมารดา

...เจ้าพระยานครน้อยนั้น ตามทางราชการลงทะเบียนว่า เป็นบุตรเจ้าพระยานครพัฒน์ แต่โดยทางที่จริง ทราบและเชื่อกัน ไปว่า เป็นลูกของเจ้าขุนหลวงตาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ เรื่องที่จริงเล่ากัน มาดังนี้คือ คุณหนูเล็กเข้าไปอยู่ในวังกับเจ้าจอมมารดาฉิมพีสาว เจ้าพระยาพิชัยราชาให้ เค้าแก่ไปขอ ขุนหลวงตากกริ้ว ว่าบังอาจจะมาเป็นขี้เล็กขี้ใหญ่กับพระองค์ให้ประหาร ชีวิตเจ้าพระยาพิชัยราชาเสีย (เรื่องนี้มีในหนังสือพระราชพงศาวดาร) เจ้าจอมมารดาฉิม เข้าว่าต้องพระราชประสงค์ จึงนำคุณหนูเล็กถวายตัว ทรงพระกรุณานำไปชุบเลี้ยงเป็น เจ้าจอม อยู่มาเจ้าพัฒน์อุปราชเมืองนคร ซึ่งได้คุณนวลธิดาคนใหญ่ของเจ้านครฯ เป็นภรรยา ไปราชการสงคราม คุณนวลภรรยาอยู่ข้างหลังถึงแก่กรรม ครั้นเสร็จการสงคราม สงครามเจ้าพัฒน์มีความชอบเข้ามาเฝ้า ขุนหลวงตากรับสั่งว่าอย่าเสียใจเลย จะให้น้องสาว ไปแทนตัวจะได้เลี้ยงลูก เสด็จขึ้นจึงดำรัสสั่งท้าวนางให้ส่งเจ้าจอมหนูเล็กไปพระราชทาน เจ้าพัฒน์อุปราช ท้าวนางกระซิบพูดว่าทราบข่าวครุมาได้ 2 เดือน รับสั่งว่าได้ลั่นวาจา เสียแล้วให้ไปเถิด ครั้นส่งตัวไปเจ้าพัฒน์ก็ไม่กล้าเอาเป็นภรรยา เป็นแต่เลี้ยงไว้ เป็นท่านผู้หญิงให้เลี้ยงธิดา 2 คนตามรับสั่ง คุณหนูเล็กจึงมิได้มีบุตรธิดานอกจาก เจ้าพระยานครฯ....

(ประวิณ, 2539: 4-5)

เอกสารที่นำมากล่าวอ้างกันแพร่หลายมากในยุคหลัง ๆ เรื่องประวัติเจ้าพระยานคร (น้อย) คือ “พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี” ในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้แสดงทัศนะเรื่องชาติกำเนิดของเจ้าพระยานคร (น้อย) เกี่ยวพันว่าเป็นโอรสลับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในพระราชวิจารณ์ฉบับนี้ทรงยังให้ทัศนะมุมมองต่อเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยกรุงธนบุรีว่า การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้พระราชทานเจ้าจอมปรางที่มีครรภ์กับพระองค์แล้วสองเดือนไปให้เจ้าอุปราชเมืองนครศรีธรรมราชไว้เป็นภรรยา นั้น อาจเข้าข่ายเป็นสองเหตุผล เหตุผลแรกคือเป็นเพราะว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดพวกราชเมืองนครศรีธรรมราชมากเป็นพิเศษ หรือต่อมาคือเหตุผลเป็นเรื่องกุศโลบายทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทรงต้องการวางอำนาจทางการเมืองไว้ในอนาคตเพื่อ การที่จะส่งโอรสเลือดเนื้อเชื้อไขของพระองค์ออกไปครองเมืองสำคัญ โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองเอกของภาคใต้ มีความสำคัญทั้งทางการเมือง การปกครองและทางด้านเศรษฐกิจ ดังปรากฏความตอนหนึ่งในบทพระราชนิพนธ์นี้ว่า

...อยู่มาเมื่อปลายแผ่นดินตาก ชาติเจ้าอุปราชเจ้าเมืองนครตาย ด้วยความโปรดปรานตั้งตั้งอย่างไร หรือเพราะความคิดของเจ้ากรุงธนบุรี ที่จะคิดปลูกฝังลูกให้ไปครองเมืองอื่น ๆ กว้างขวางออกไป แนวเดียวกันกับให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ออกไปครองเมืองเขมรนั้น จึงพระราชทานบุตรเจ้าหญิงนคร ซึ่งเป็นน้องเจ้าจอมมารดาฉิม มารดาพระพงษ์นรินทร์ให้ออกไปเป็นชายา บุตรีเจ้านครคนเล็กนี้ ที่เจ้าพระยาพิชัยราชามาขอ กริ้วว่าบังอาจจะมาเป็นเขยน้อยเขยใหญ่ ให้ประหารชีวิตพระชัยราชาเสียนั้น กล่าวกันว่า เมื่อเวลาพระราชทานมีครรภ์ 2 เดือน เจ้าพี่จะไม่รับก็ไม่ได้ เมื่อรับไปแล้วก็ต้องไปตั้งไว้เป็นนางเมือง ไม่ได้เป็นภรรยา บุตรีที่มีครรภ์ไปนั้นเป็นชายชื่อน้อย ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครผู้นี้มีอำนาจวาสนากว่าเจ้าพระยานครทุกคน เป็นเรื่องที่เขากระซิบกระซาบกันเป็นการเปิดเผย....

(ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 372)

แนวคิดเรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชส่งพระโอรสไปครองเมืองนครศรีธรรมราชมีความเป็นไปได้สูงสุด เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ตามมาภายหลังการถือกำเนิดของเจ้าพระยานคร (น้อย) ส่วนการโปรดปรานพวกราชเมืองนครศรีธรรมราชอย่างตั้งตั้ง ก็มีส่วนในการสนับสนุนการกระทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเลือกเมืองนครศรีธรรมราชในการวางนโยบายนี้ด้วยเช่นกัน ปรากฏว่าเมื่อคราวพระองค์ได้ยกทัพไปปราบปรามการแข็งเมืองของ

เจ้าเมืองนครในปี พ.ศ. 2312 การสงครามที่เมืองเมืองนครศรธรรมราชครั้งนั้นจบลงด้วยสันติวิธี ต่างฝ่ายต่างก็มีใจยอมรับต่อความพ่ายแพ้และชัยชนะกัน จะเห็นว่าหลังเหตุการณ์นี้แล้วกรุงธนบุรี กับเมืองนครศรธรรมราชได้กลายเป็นมิตรที่ดีต่อกันตลอดไป สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรง น่าจะเล็งเห็นถึงความสำคัญของหัวเมืองเอกทางภาคใต้แห่งนี้ได้แห่งนี้ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา ครั้งเมื่อทรงได้เมืองนครศรธรรมราชมาอยู่ใต้อาณัติของพระองค์แล้ว จะเห็นว่าทรงโปรดให้พระเจ้า หลานเธอเจ้าหนาราศูริวงศ์ ไปทำหน้าที่ปกครองเมืองนครศรธรรมราชก่อนเพื่อทำหน้าที่ดูแล จัดการเป็นพระเนตร พระกรรณให้กับพระองค์ทางหัวเมืองภาคใต้ ต่อมาเมื่อได้เรียนรู้นิสัยใจคอ ของทั้งสองฝ่ายดีแล้ว เกิดต้องอภัยสยกัน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเปลี่ยนนโยบายการจัดการเมืองนี้ไปเป็นแบบพิเศษกว่าเมืองอื่น ๆ ในเวลาต่อมา

...เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองนครได้ พร้อมทั้งได้ตัวพวกของเจ้านครมาแล้ว ก็เสด็จประทับ จัดราชการที่เมืองนครศรธรรมราช แต่ก็ประทับอยู่ไม่นานนัก ทั้งนี้เพราะการจัดราชการ ของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นกระทำอย่างรวบรัดด้วยความจำเป็นทางการเมืองขณะนั้น ได้โปรดแต่งตั้งบุคคลที่วางพระทัยขึ้นปกครองหัวเมืองทั้งสามที่นครศรธรรมราช โปรดให้ พระเจ้าหลานเธอเจ้าหนาราศูริวงศ์ “ครอง” เมืองนคร แต่ก็มีข้าราชการจากส่วนกลางคอย ช่วยเหลืออยู่ด้วยตามที่ระบุชื่อไว้ คือ พระยาสุภาวดี พระศรีไกรลาส และไชยนาท เรียกว่า เสนาบดีข้าหลวง ส่วนตัวเจ้านครและพรรคพวกนั้น โปรดให้นำกลับมาธนบุรี แต่ก็มีได้ ลงโทษอย่างไรมากกว่านั้น ตัวเจ้านครเองมารับราชการอยู่ในส่วนกลาง เจ้าพัศบุตรเขย เจ้านครติดตามพ่อตามาอยู่เมืองธนบุรี...

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 183-184)

เกิดเหตุการณ์หลังจากพระเจ้าหลานเธอเจ้าหนาราศูริวงศ์ ผู้ครองเมืองนครศรธรรมราชสิ้น พินาศไปแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดฯ ให้เจ้านครกลับคืนเมือง ได้ครองเมือง นครศรธรรมราชในฐานะเมืองประเทศราช ส่วนของเจ้าพัศบุตรเขยเจ้านครก็ได้กลับไปดำรงตำแหน่ง พระอุปราชเมืองนครศรธรรมราชในการนี้ด้วย ซึ่งนับว่าการตัดสินใจครั้งหนึ่งของสมเด็จพระ เจ้าตากสิน ได้ล้มล้างธรรมเนียมการปฏิบัติในรูปแบบการปกครองแบบเก่าลง การเปลี่ยนแปลง กฎเดิมของบ้านเมืองเช่นนี้ แม้พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีต่อจากพระองค์ พระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกก็ยังทรงแคลงพระทัย ทรงถือครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคิดประเพณีแต่เดิมและ กระทำด้วยอคติ ซึ่งตอนหลังทรงครองราชย์แล้วเป็นสาเหตุให้ทรงจัดการลดทอนบทบาทและฐานะ เมืองนครศรธรรมราช

...ในพุทธศักราช 2319 เจ้านราสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งผู้ครองนครศรีธรรมราชว่างลง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระราชดำริว่า เจ้านครมีความชอบทั้งในทางราชการแผ่นดินและส่วนพระองค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กลับไปครองนครศรีธรรมราชตามเดิม การตั้งเจ้านครครั้งนั้น พิธีการเป็นทำนองกษัตริย์พระองค์หนึ่ง มอบเมืองให้แก่กษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งตั้งเป็นพระเจ้าขัณฑสีมา เรียกกันว่า ขัณฑนิคม สมมติมหิศววรรษเจ้านครศรีธรรมราช พระราชทานยศอย่างเจ้าทุกอย่าง กำหนดไปในกฎซึ่งแต่งตั้งอย่างชัดเจนว่า ให้พระเจ้าขัณฑสีมาบำรุงฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ให้สรรพไปด้วยครุรงค์นางปรางพระสาทเรือนหลวงน้อยใหญ่ นอกพระนครขอบขัณฑสีมา ให้ตั้งเสนาจตุสดมภ์ได้อย่างเดียวกับกรุงธนบุรี...

(ชายน้อย โภมารกุล, 2505)

ทั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงได้ชื่อว่า เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีได้วางพระองค์เป็นสมมุติเทพอย่างพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงอยุธยา วิธีการคิดที่ทรงจัดการมอบอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นแก่เมืองนครศรีธรรมราชให้เจ้านครเป็นเจ้าขัณฑสีมา นั้นหมายความว่าทรงเชื่อมั่นในพระองค์ ที่จะเปลี่ยนนโยบายจากการปกครองจากพระราชอาณาจักรอยุธยา ไม่ได้ยึดติดประเพณีปฏิบัติเก่า ๆ ในส่งนางชั้นผู้ใหญ่ หรือเชื้อพระวงศ์จากส่วนกลางมาเป็นประธานเหนือกลุ่มอำนาจท้องถิ่นต่าง ๆ ทรงต้องการจะปูนบำเหน็จความดีความชอบให้เจ้านคร ซึ่งถือเป็นทั้งพันธมิตรทางการเมืองที่ทรงไว้วางพระทัยได้ และยังลูกน้องที่ซื่อสัตย์ต่อพระองค์อีกด้วย ทรงอาจจะหมายตาจะใช้เจ้านครเป็นผู้กระจายอำนาจให้พระองค์ ทั้งนี้เป็นได้ว่าทรงรอคอยจังหวะในการเติบโตใหญ่ของพระโอรสของพระองค์ไปครอบครองเมืองนครศรีธรรมราชในวันข้างหน้า แม้ในนโยบายทางการเมืองการจัดการให้โอรสไปครองเมืองนครศรีธรรมราชในอนาคตของพระเจ้าตากสินไม่ปรากฏสู่สาธารณะอย่างชัดเจนนัก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงพระราชอำนาจไปเป็นของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีต่อมา แต่ในนโยบายของสมเด็จพระเจ้าตากสินก็ยังดำเนินการต่อแบบเจียบๆ โดยมีเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นผู้จัดการเรื่องการส่งเสริมความก้าวหน้าให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ต่อเนื่องไป โดยมีท่านผู้หญิงปรางสนับสนุนอยู่ด้วยนั่นเอง เรื่องของความผูกพันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับทางพวกนครศรีธรรมราชนี้มีเรื่องที่น่าสนใจมากมาย อันกลายมาเป็นตำนานการสืบสานของคนกลุ่มตำนานหนึ่งที่เรียกว่า “สายสัมพันธ์กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” ที่มีความกลมเกลียวเป็นอย่างมาก

เมื่อมีการจัดการบริหารในรูปแบบนโยบายใหม่ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่มีการแต่งตั้งคนจากส่วนกลางไปปกครองการบริหารจัดการเมืองนครศรีธรรมราช ได้เพิ่มความโดดเด่นจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะเมืองนี้อาจจะเรียกว่าเป็นเมืองที่มีรูปแบบการปกครองพิเศษในสมัยกรุงธนบุรีก็ว่าได้ ทั้งการยกระดับฐานะเมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นเมืองประเทศราช การส่งพระเจ้าแผ่นดินคนเก่าในระบอบการเมืองแบบชุมนุมให้ได้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเดิมอีกครั้ง และที่สำคัญมีการยกเลิกคนของกษัตริย์ไปปกครองเมืองนี้เสีย นั่น น่าจะเป็นได้ว่าการเตรียมการจัดการไว้เพื่อรองรับโอรสลับที่อยู่ในครรภ์ของเจ้าจอมปราง ต่อมาคือเจ้าพระยานคร (น้อย) นั่นเอง เหตุการณ์เป็นเช่นนี้จึงเป็นไปตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องที่ทรงได้พระนิพนธ์แสดงทัศนะไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีแนวคิดที่จะส่งโอรสไปครองเมืองสำคัญ แม้แต่สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้ดำเนินพระราชโบายนี้ ด้วยการส่งพระราชโอรสไปดูแลพื้นที่ที่ห่างไกลพระเนตร พระกรรม ทั้งนี้แล้วการส่งพระโอรสของไปครองเมืองอื่นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเลือกใช้ทางการแบบลับ ๆ เนื่องจากการครองราชย์สมบัติของพระองค์เป็นต้นของราชวงศ์ธนบุรี ทรงอาจไม่มีความมั่งพอ พระองค์จึงทรงเลือกวิธีการนี้ โดยการเลือกใช้กับกลุ่มคนที่ทรงรู้สึกไว้นั่นคือใจอย่างกลุ่มของเจ้านครก็เป็นได้ จากอุปนิสัยการแสดงสถานะตัวตนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ชื่อว่า ทรงมิได้วางพระองค์เป็นสมมุติเทพ วิธีการจัดการมอบอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราชให้แก่เจ้านครเป็นเจ้าขันอาสาจึงเป็นไปในรูปแบบของพระองค์เอง เป็นที่รู้กันทั่วว่าทรงมีความเป็นกันเองกับลูกน้องถึงขนาดเรียกว่า “ลูก” ฉะนั้นด้วยพระอุปนิสัยใกล้ชิดกับลูกน้อง อาจเป็นเหตุผลให้พระองค์ไม่ทรงหวงอำนาจ

...การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีกลับทรงตั้งเจ้าพระยานครให้คืนเมือง หมายความว่าทรงเปลี่ยนนโยบายจากปลายอยุธยา นางชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลางมาเป็นประธานเหนือกลุ่มอำนาจท้องถิ่นย่อย ๆ ทั้งหมด มาเป็นการอุดหนุนให้กลุ่มอำนาจท้องถิ่นย่อยอันหนึ่งได้สร้างบารมีของตนขึ้นเองเหนือกลุ่มอื่น ๆ โดยการให้ยศศักดิ์แก่กลุ่มนั้นให้ยิ่งใหญ่กว่ากลุ่มอื่น ๆ ทั้งหมด จนเห็นได้ชัดคือยกให้เป็นเจ้าขันอาสา ด้วยเหตุนี้จึงเท่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งใจอุดหนุนอำนาจท้องถิ่นในที่ต่าง ๆ ที่ทรงไว้วางพระทัยให้ขึ้นมาเป็นใหญ่ ทรงรอเวลาให้พวกคนเหล่านี้ได้เสริมสร้างอำนาจของตนเองเหนือกลุ่มอำนาจอื่นแล้ว เพื่อจะได้ใช้บุคคลเหล่านี้มาคานอำนาจทางการเมืองให้กับฝ่ายอริของพระองค์

...พระบรมราชโบายของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เกี่ยวกับเมืองนครนั้นทั้งสำเร็จและล้มเหลว สำเร็จในแง่ที่ว่าต่อมาอีก 5 ปีจนสิ้นรัชกาล ไม่มีเหตุที่พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องส่งทัพไปปราบปรามหรือระงับเหตุวุ่นวายในเมืองนครเลย แสดงว่าการประนีประนอมของกลุ่ม

อำนาจย่อย ๆ ในเมืองนครโดยมีเจ้าเมืองเป็นผู้นำนั้นใช้ได้ผล และแม้เมื่อมีการรัฐประหารในเวลาถัดแผ่นดิน ผู้ที่ได้อำนาจใหม่ในราชธานีก็ไม่สามารถแผ่พระราชอำนาจเข้ามาเมืองนครได้อย่างน้อยอีก 2 ปีต่อมา ดังปรากฏทั้งในพระราชพงศาวดารและคำปรึกษาตั้งข้าราชการแผ่นดินรัฐบาลใหม่ไม่สามารถเปลี่ยนเจ้าเมืองของภาคใต้ได้สักคนเดียว ในขณะที่เจ้าเมืองของภาคกลางและหัวเมืองเหนือถูกเปลี่ยนไปเกือบหมด แต่พระบรมราชาไชยพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ประสบความสำเร็จ เพราะเมื่อขาดอำนาจจากส่วนกลางมาค้ำจุนอำนาจท้องถิ่นกลุ่มเจ้าพระยานครอำนาจท้องถิ่นกลุ่มอื่นก็แสวงหาความสนับสนุนจากรัฐบาลซึ่งเป็นอริกับเจ้านคร ผลักดันให้อำนาจท้องถิ่นเจ้านครหมดอำนาจลง...

(ปรีชา นุ่นสุข, 2529: 29-30)

เมื่อถึงคราวกรุงธนบุรีสิ้นสุดการเป็นราชธานีของไทย มีการสถาปนาพระราชวงศ์จักรีขึ้นมาใหม่ในพระราชอาณาจักร กลุ่มการเมืองนครศรีธรรมราชที่เคยโดดเด่นในสมัยกรุงธนบุรีบัดนี้ได้กลายเป็นอริทางการเมืองที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฉะนั้นสถานะของเจ้าเมืองเมืองก็เริ่มสั่นคลอน เมืองนครศรีธรรมราชเข้าสู่ยุคตกต่ำเรื่อยมา ถูกกดทับบดขยี้ ในสมัยของเจ้าพระยาฯ (พัฒน์) ก็ไม่ช่วยให้เมืองมีความสำคัญขึ้นมาแต่อย่างใด กลับเกิดมีเรื่องราวบาดหมางขึ้นกับเจ้าเมืองสงขลาที่กำลังรุ่งโรจน์ในหัวเมืองภาคใต้ขึ้นมาอีก ในภายหลัง นับเป็นการซ้ำเติมเมืองนครศรีธรรมราชลงไปได้อีกทาง ความบาดหมางของสองเมืองใหญ่นี้มีต่อให้อ่อนชนรุ่นหลังได้สะสางกันต่อมา

...เจ้านครหนุครองนครศรีธรรมราชมาแต่ พ.ศ. 2319 ครั้นถึง พ.ศ. 2525 ทางกรุงธนบุรีเกิดการจลาจล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชเสียดพระชนม์ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า และเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกย่องเจ้านครขึ้นเสมออภัยสิทธิ์พระองค์หนึ่งนั้น เป็นการกระทำด้วยอคติ จึงมีพระบรมราชโองการให้ลดบรรดาศักดิ์พระเจ้าขัติยราชลงเป็นเจ้าพระยาฯดังเดิม ลดตำแหน่งเสนาบดีลงเป็นกรมการเมืองเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ และยกสงขลาซึ่งขึ้นกับนครศรีธรรมราชมาขึ้นกับกรุงเทพฯ...

(ชายน้อย โกมารกุล ฌ นคร, 2505: 14)

เมืองนครศรีธรรมราชได้มาถึงจุดเปลี่ยนแปลงอีกครั้งเมื่อเกิดราชธานีใหม่ นอกจากพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ไม่เห็นความสำคัญของเมือง กลับถูกเพ่งเล็งในทางการเมืองมากขึ้น

...ใน พ.ศ. 2327 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งราชวงศ์จักรี โปรดฯ ให้ลดฐานะเมืองนครศรีธรรมราชลงเป็นเมืองเอก เพราะทรงเห็นว่าการที่พระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดฯ ให้เจ้านคร (หนู) เป็นพระเจ้านครศรีธรรมราช ครองเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเมืองประเทศราช และมีอัครเสนาบดีจตุสดมภ์มหาดเล็กนั้นเป็นการผิดประเพณีแต่เดิม นอกจากนี้อาจจะทรงเห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชมีอิสระมากเกินไป จึงมีพระราชประสงค์จะควบคุมให้อยู่ในการปกครองโดยตรง...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2320: 23)

อุปสรรคทางการเมืองในครั้งอดีตไม่เป็นใจให้เมืองนครศรีธรรมราชได้ดิบได้ดีในรัชกาลที่ 1 ความเป็นผู้นำที่เข้มแข็งของเจ้าเมืองสงขลา (บุญสุข) ก็ได้จรัสขึ้นมาแทนที่ แต่การแข่งขันทางอำนาจ วาสนาทางการเมืองระหว่างเมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราชยังคงดำเนินอยู่ต่อไป

ใน พ.ศ. 2327 เจ้าพระยานคร (พัฒน์) มีเรื่องวิวาทกับเจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) จึงโปรดฯ ให้เมืองสงขลาตั้งขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ดังเดิม ฉะนั้นหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้นจึงไม่มีเจ้าเมืองใหญ่ขึ้นเหมือนแต่ก่อน เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก็ได้กลายเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีชื่อเสียงว่าอ่อนแอ จึงเป็นช่วงเวลาที่ไม่ดีของเมืองนครศรีธรรมราชเลย จนกระทั่งเจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) เสียชีวิตไปปี พ.ศ. 2354 เมื่อเจ้าเมืองสงขลา (บุญสุข) ผู้มีอำนาจมากที่สุดในหัวเมืองปักษ์ใต้เวลานั้นได้ถึงแก่กรรมลง ปีเดียวกันเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ในเป็นปีเดียวกันนี้ เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยานครศรีธรรมราชคนใหม่ด้วย พระยานครน้อยไม่มีคู่แข่งที่เข้มแข็งและมีสามารถในหัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น เจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะโปรดฯ ให้หลานเจ้าพระยาสงขลาบุญสุข คือ เจ้าพระยาสงขลา (จ้อง) พระวิเศษสุนทร (บุตรพระอนันต์ (บุญเอียด)) ซึ่งรับราชการในกรุงเทพฯ ได้มาเป็นพระยาวิเศษภักดีศรีสุรสงคราม พระยาสงขลาคนใหม่ แต่อำนาจของเจ้าพระยาสงขลาคนใหม่ก็ไม่เทียบได้กับความสามารถของพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คนใหม่ได้เลย (143)

การเข้ารับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงคิดระแวงเป็นการส่วนพระองค์ เรื่องเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นโอรสลับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแต่อย่างใด เมื่อทรงให้โอกาสกับเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้แสดงความจงรักภักดี ฐานะของพระยานคร (น้อย) ผู้เป็นบุตรจึงควรได้รับราชการตามธรรมเนียมที่พวกเจ้าเมืองมักจะนำบุตรหลานมาถวายตัวเป็นมหาดเล็กทำราชการในกรุงเทพฯ ก่อนกลับไปเป็นเจ้าเมืองเดิมของตน

เรื่องแปลกที่การนับบรรพบุรุษการสืบเชื้อสายของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในสายสกุล ณ นคร ได้ยกเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ให้เป็นบุคคลแห่งต้นตระกูล มีเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นบรรพบุรุษในลำดับชั้นที่ 2 ของต้นสกุลที่สืบต่อกันมา เหมือนจงใจจะหลงลืมบุคคลสำคัญมากท่านหนึ่งคือ เจ้านคร (หนู) ไปเสีย เริ่มจากหลังการล่มสลายของราชธานีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 เจ้าพระยานคร (หนู) ผู้นี้ได้เคยสร้างประวัติศาสตร์หน้าใหม่ให้กับเมืองนครศรีธรรมราชมาแล้ว โดยการประกาศตั้งพระราชอาณาจักรกรุงนครศรีธรรมราชขึ้นปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด ในระบอบการเมืองแบบชุมนุมมาแล้ว จะด้วยเหตุมิความจำเป็นทางการเมืองที่ไม่ต้องการตอกย้ำความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชหรือไม่เห็นความสำคัญของพระเจ้าานครผู้เป็นบุคคลที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดปราน จึงไม่มีชื่อปรากฏของการสืบเชื้อสายทางต้นสกุลของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแต่อย่างใด และเจ้านคร (หนู) นับเป็นบุคคลแรกของการเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชที่เชื่อมตรงกับพระราชสกุลกรุงธนบุรี อันเป็นที่มาของกลุ่มการเมือง “สายสัมพันธ์ กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” ที่เกิดการเกาะกลุ่มทางการเมืองขึ้นในภายหลังแบบเงียบ ๆ ซึ่งได้แสดงผลให้เห็นชัดเจนในสมัยของเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นที่น่าเสียดายที่ประวัติศาสตร์ของเมืองท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราชกลับละเลยการเชิดชูพระเกียรติเจ้านคร (หนู) น้อยกว่าที่ควรได้รับ

จากหนังสือสกุลเชื้อสายเจ้าพระยานคร ได้มีเรียบเรียงลำดับชั้นบุคคลไว้ดังนี้

ชั้น 1

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ศรี โศกราชวงศ์เชษฐพงศ์ภักชัย อนุไทยธิปไตยกษัตริย์บริวารกรมพาดูจางวางเมืองนครศรีธรรมราช คือเจ้าพระยานครพัฒน์ เป็นต้นสกุล ณ นคร

ชั้น 2

บุตรธิดาเจ้าพระยานครพัฒน์

1. เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ 1
2. เจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ 1
3. เจ้าพระยานครน้อย คุณหนูเล็กหรือปราง ธิดาเจ้านครเป็นมารดา ภรรยาคือ คุณหญิงอิน ซึ่งเป็นพี่พระยาอภัยสงคราม ที่ได้ไปเป็นพระยากลาง และเป็นธิดาพระยาพินาศอัครี ตรีภูทบางช้าง
4. พระยาภักดีภูธร (ฉิม)
5. ท่านผู้หญิงหนู ภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ)
6. นายจ่าง (จัน)
7. พระราชภักดี (ร้าย)
8. ช. คุณใจ
9. ช. คุณเริก
10. ช. คุณกุน

(ประวีณ, 2539: 15-16)

เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นบุตรทางการของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ชีวิตในวัยเด็กของเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้รับการเลี้ยงดูและเติบโตในครอบครัวตระกูลเจ้าเมืองใหญ่ มารดาของเจ้าพระยานคร (น้อย) คือ เจ้าหญิงปรางเป็นพระธิดาของพระเจ้านคร (หนู) และยังมีอีกสถานะสถานะหนึ่งเป็นน้องสาวของภรรยาเก่าผู้วายชนม์ของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) อีกด้วย

หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินได้พระราชทานเจ้าหญิงปรางกับพระโอรสในครรภ์สองเดือนไปอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้น เท่ากับเป็นการส่งให้เจ้าหญิงปรางได้กลับบ้านเดิมของตนเอง ได้กลับมาใช้ชีวิตในสถานที่ที่เคยคุ้นมาแต่ครั้งก่อนเก่าในวัยเยาว์ ย่อมทำให้เจ้าหญิงปรางและเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้รับความเป็นอยู่มีชีวิตที่ดี มีความสะดวกสบายที่เมืองนครศรีธรรมราช แม้ว่าเจ้าพระยานคร (น้อย) จะไม่มีสายเลือดของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) อยู่เลย แต่เจ้าพระยานคร (น้อย) ก็มีสืบสายเลือดเจ้านคร (หนู) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก่อน ผ่านทางเจ้าหญิงมารดา แต่ความสำคัญของเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่ปฏิเสธกันไม่ได้คือเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของกษัตริย์พระองค์พระองค์ก่อน เจ้าพระยานคร (น้อย) จึงน่าจะเป็นผู้ที่ได้รับการเล็งดูและใส่ใจมากเป็นพิเศษของเจ้าพระยานคร ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองเจ้าพระยานคร (น้อย) มาตั้งแต่วัยเยาว์

เจ้าพระยานคร (พัฒน์) หรือเจ้าพิศบาผู้อุปการะเลี้ยงดูเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญมาตั้งแต่ครั้งเป็นราชบุตรเขยที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาของเจ้าพระยานคร (หนู) เมื่อได้รับการส่งเสริมจากพ่อตาให้เจ้าพิศได้ตำแหน่งอุปราชของเมืองนครศรีธรรมราช และต่อมาภายหลังก็ได้รับการโปรดฯ ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสืบต่อจากเจ้าพระยานคร (หนู) ในรัชกาลที่ 1

เจ้าพระยานคร (น้อย) มีชื่อทางการว่าเป็นบุตรเจ้าพระยานคร (พัฒน์) จึงไม่ได้มีการขนานพระนามเหมือนกับพระราชโอรสองค์อื่นๆของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ธนบุรี ทำให้เจ้าน้อยหรือคุณชายน้อย คงสถานะทางสังคมเป็นลูกหลานของเมืองนครศรีธรรมราช ไม่มีสถานะทางสังคมเป็นโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแต่อย่างใด แต่การรับรู้ของคนทั่วไปทราบกันอย่างเปิดเผยว่าเป็นเชื้อสายพระโลหิตของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี เจ้าพระยานคร (น้อย) มีหลักฐานกล่าวว่าบรรดาพระโอรส ธิดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ยังไม่ให้การนับถือเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นพี่น้อง เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้เติบโตใหญ่ขึ้นมากได้ล่วงรู้ความลับนี้เหมือนกับบุคคลทั่วไป แต่คงไม่มีปัญหาในการเป็นบุตรของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) กาลต่อมาเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก็ให้การอุดหนุนเจ้าพระยานคร (น้อย) ในฐานะทายาทให้ได้เข้ารับราชการในวังหลวงก่อนจะมาดำรงตำแหน่งสำคัญเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสืบต่อจากบิดา เจ้าพระยานคร (น้อย) มีความเก่งกล้าสามารถ มีความก้าวหน้าในตำแหน่งการงาน มีบทบาทและอำนาจมากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ในหัวเมืองปักษ์ใต้ สร้างเกียรติประวัติให้กับตนเองเป็นอย่างมาก

แสดงให้เห็นว่า การเป็นพระโอรสลับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิได้เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตปกติของเจ้าพระยานคร (น้อย) แต่อย่างประการใด ในทางกลับกันน่าจะส่งผลดีต่อชีวิตของเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้บ้าง ถ้ากล่าวถึงเจ้าพระยานคร (น้อย) ในแง่การโอรสลับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็มีเรื่องเลื่องลือว่าเป็นผู้ฝีมือเก่งกาจในทุกด้านเหมือนพระราชบิดา

...ความลับของเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่ว่าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากรุงบุรีนั้นภายหลังก็เป็นที่รู้ ๆ กันไปทั่ว แม้แต่ฝรั่งทางเมืองเกาะหมากก็รู้ นายพันโทเจมส์ โลว์ ชาวอังกฤษได้แต่งหนังสือเอาไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นห้วงเวลาที่เจ้าพระยานคร (น้อย) กำลักรุ่งโรจน์ เจมส์ โลว์ ผู้นี้เมื่อครั้งมียศเป็นนายร้อยเอกก็เคยเข้าพบกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่เมืองตรังแล้วอย่างน้อยหนึ่งครั้งในฐานะผู้แทนเจ้าเมืองเกาะหมาก จึงเป็นไปได้ว่าอาจจะรู้ความลับเรื่องนี้จากเจ้าพระยานคร (น้อย) โดยตรงก็เป็นได้...

(ยื่นหยัด ใจสมุทร, 2540: 2)

บุตรธิดาเจ้าพระยานคร (น้อย)

1. เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ 3 ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา เป็นเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์
2. เจ้าจอมน้อยเล็ก ในรัชกาลที่ 3 ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา
3. เจ้าพระยามหาศิริธรรม ผู้รักษากรุงเก่า นามเดิม้อยใหญ่ ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา เป็นต้นสกุล โกมารกุล ณ นคร
4. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช นามเดิม้อยกลางท่าน ผู้หญิงอินเป็นมารดา
5. พระยาแสนหามนตรี (น้อยเอียด) ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา เป็นต้นสกุล จาตุรงค์กุล
6. ญ. คุณน้อยหญิง
7. พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้รักษาเมืองพังงา เดิมเป็นพระยาไทรบุรี

8. พระยาเสนาสุจิต (นุช) ผู้รักษาเมืองตะกั่วป่า
9. พระยาวิชิตสรไกร (กล่อม) ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช
10. พระยากาญจนดิษฐ์ (พุ่ม) รักษาเมืองกาญจนดิษฐ์
11. พระอุไทยธานี (ม่วง) ผู้รักษาเมืองตรัง
12. พระวิชิตสรไกร (หงส์) ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช
13. พระเจริญราชภักดี (ฉิม) ผู้รักษาเกาะสมุย
14. พระราชานุรักษ์ (พู่) ผู้รักษาเมืองท่าทอง
15. พระศรีสุพรรณดิษฐ์ (เสม) ปลัดเมืองกาญจนดิษฐ์
16. ท้าวศรีสังจา (กลั่น)
17. ช. คุณเถื่อน
18. พระนิกรบริบาล (จันทร์) ผู้ช่วยราชการการเมืองพังงา
19. ช. คุณเดช
20. ฉ. คุณเหม
21. เจ้าจอมแหม่ม ในรัชกาลที่ 3
22. เจ้าจอมพัน ในรัชกาลที่ 3

23. เจ้าจอมพุ่ม ในรัชกาลที่ 3
24. เจ้าจอมปราง ในรัชกาลที่ 3
25. เจ้าจอมตลับ รัชกาลที่ 3
26. เจ้าจอมปรัก ในรัชกาลที่ 3
27. เจ้าจอมทับทิม ในรัชกาลที่ 3
28. เจ้าจอมอิมในรัชกาลที่ 3
29. เจ้าจอมจับ ในรัชกาลที่ 4 เป็นคุณท้าว ในรัชกาลที่ 5
30. เจ้าจอมคล้าย ในกรมพระราชวังบวรฯรัชกาลที่ 4
31. เจ้าจอมมารดาบัว ในรัชกาลที่ 4
32. ญ. คุณเอม
33. ช. คุณนุ่น
34. ญ. คุณเสม
35. ญ. คุณเอี้ยค
37. พระวิเศษฤทธิสังคราม (นุ้ม)

(ประวิณ, 2539: 16-18)

เมื่อมองย้อนไปถึงการสืบเชื้อสายทางมารดาของเจ้าพระยานคร (น้อย) มีจุดตั้งต้นมาตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรี เริ่มแรกของสายสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากรุงธนบุรีกับเจ้าพระยานคร (หนู) ซึ่งเป็นผู้นำทางการของเมืองนครศรีธรรมราช นับจากหลังเหตุการณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ยกทัพไปปราบปรามเมืองนครศรีธรรมราชได้แล้ว ก็ได้มีพวกธิดาบุตรหลานเชื้อสายของเจ้านคร (หนู) เดินทางติดตามบิดาเข้ามารับราชการในวังหลวงธนบุรี นับแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมากลายเป็นธรรมเนียมของเมืองนี้ที่บุตรหลานของเจ้าเมืองนี้ต้องพากันเข้ามารับราชการในราชสำนัก

ครอบครัวของเจ้านคร เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรีนั้น ไม่ปรากฏว่ามีบุตรธิดามาด้วยก็คนมีผู้รู้แต่ว่าเมื่อยังอยู่นครศรีธรรมราช เจ้านครมีธิดา 5 คน ชื่อ ชุ่ม นิม ปราง ทองอยู่ สามคนนี้เกิดด้วยภรรยาหลวงคือหม่อมทองเหนี่ยว ธิดาจีนปาด เศรษฐีของเมืองนครศรีธรรมราช ธิดาคณใหญ่ซึ่งทางนครศรีธรรมราชว่าชื่อ ชุ่ม นั้น ทางธนบุรีรู้จักกันว่าชื่อนวล ธิดาคณนี้ออกเรือนไปก่อนแล้ว สามิของคุณชุ่มหรือนวล คือเจ้าพัฒน์ ซึ่งเป็นบุตรปลัดเมืองคนก่อน มารดาชื่อหญิง ผู้สร้างวัดประดู่ นครศรีธรรมราช เมื่อเจ้านครตั้งตัวเป็นใหญ่ เจ้าพัฒน์เป็นอุปราช คราวเจ้านครเข้ามาอยู่ธนบุรี เจ้าพัฒน์ก็ยังคงดำรงตำแหน่งอุปราชได้พระเจ้าหลานเธอธิดาสุริยวงศ์

...คุณนิมและคุณปรางนั้น เจ้านครถวายให้รับราชการฝ่ายในทั้ง 2 คน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าให้คุณจอมมารดาภิรมเป็นพระสนมเอกที่กรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์ มีโอรสธิดาคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าทศพงษ์ (พระพงศ์อัมรินทร์ หรือพระพงส์นรินทร์) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทศไทย (พระอินทร์อำไพ หรือพระอินทร์อภัย) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายเรนทรราชกุมาร (พระนเรนราชา) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงปัทมาปวี (พระชายาเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีนันทราช)

(ชายน้อย โทมาร์กุล ณ อยุธยา, 2505: 10-11)

การส่งบุตรหลานของเจ้าเมืองต่างๆเพื่อไปเข้ารับราชการทั่วไปหรือเข้าเป็นฝ่ายในของบรรดาพวกเจ้านายในวังหลวงนับเป็นความจำเป็นมากในการแสดงความจงรักภักดีและเป็นอีกหนทางหนึ่งในการแสดงความใกล้ชิดผูกพันต่อราชสำนัก การจะก้าวขึ้นมาแสวงหาอำนาจทางการเมืองของพวกเจ้าเมืองชั้นมหาศักดินาเป็นเรื่องที่กระทำกัน จึงไม่ใช่เรื่องแปลกเมื่อถนัดทุกสายเต็มไปด้วยลูกหลานของชนชั้นนำท้องถิ่นมุ่งหน้าสู่เมืองหลวง เพื่อหาความก้าวหน้าและเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยของบ้านเกิดตน

...เมื่ออำนาจปกครองของอำนาจท้องถิ่นตกลงไปอยู่ในมือของตระกูลท้องถิ่น พัทลุง สงขลา ถลาง และสามารถสืบทอดอำนาจในตระกูลได้นาน ๆ เท่ากับตระกูล ณ นคร เช่นกัน ศักดิ์ศรีของเจ้าเมืองนครซึ่งเคยมีหัวเมืองอื่น ๆ ในภาคใต้ตกลง เป็นหนึ่งในบรรดาอำนาจท้องถิ่นซึ่งรัฐบาลท้องถิ่นได้ประนีประนอมด้วยเป็นรายๆ ไป เท่าเทียมกับอำนาจท้องถิ่นที่เมืองอื่น ๆ การประนีประนอมนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยความไว้วางใจของรัฐบาลกลางด้วย เพราะฉะนั้นการผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นสิ่งจำเป็น และได้ถวายบุตรหลานเข้ารับราชการฝ่ายในมาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามการถวายบุตรหลานเช่นนี้ ก็ไม่ใช่อภิสิทธิ์ของตระกูล ณ นครเท่านั้นที่พึงทำได้ ตระกูลที่เป็นอำนาจท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น ณ สงขลา ณ ถลาง จันทโรจวงศ์ ฯลฯ ก็ได้ทำเช่นเดียวกัน

(ปรีชา นุ่นสุข, 2529: 31)

การเมืองท้องถิ่นในรัชกาลที่ 1 จะเห็นความสำคัญในเรื่องการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้ นอกจากต้องการอาศัยความเหมาะสมภายในด้วย เห็นชอบของเจ้าเมืองคนเก่าแล้วต้องอาศัยความเห็นชอบของรัฐบาลกลางเป็นหลักสำคัญกว่า หลังเปลี่ยนแปลงดินแดนมาเป็นรัชกาลที่ 1 แล้วโปรดให้ปลดเจ้าหนุออกจากตำแหน่งเมืองนครศรีธรรมราช แล้วตั้งอุปราช (พัฒน์) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองคนใหม่แทน อันเนื่องจากเจ้าพระยานคร (หนุ) ไม่แสดงออกว่าเป็นผู้จงรักภักดีต่อพระราชวงศ์ใหม่เท่าที่ควรจะเป็น แต่ก็ทรงโปรดให้โอกาสทางการเมืองแก่เจ้าพระนคร (พัฒน์) ขึ้นมาทำหน้าที่ในการแสดงความจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์จักรี และเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก็ทำได้ดี ทั้งการอ่อนน้อมยอมจำนนและด้วยการส่งบุตรและธิดาเข้าไปรับราชการทุกคนรวมถึงเจ้าพระนายานคร (น้อย) ก็ได้ถูกนำตัวฝากเข้าทำราชการในวังหลวงด้วยอีกคน

...เมื่อเจ้าพระยานครพัฒน์สืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนต่อมา ทางบุตรธิดาฝ่ายเชื้อสายของเจ้าพระยานคร(พัฒน์) ล้วนเจริญรอยตามกันเข้าไปรับราชการในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีบุตรของเจ้าพระยานคร(พัฒน์) ที่ได้เข้ารับเป็นฝ่ายในคือ บุตรีที่มีกับคุณหญิงชุ่มหรือนวลมี 2 คน ชาวนครศรีธรรมราชเรียกว่า คุณหญิงใหญ่คนหนึ่ง คุณหญิงเล็กคนหนึ่ง แต่ในกรุงเทพฯเรียกคุณนุ้ยใหญ่ คุณนุ้ยเล็ก บิดาถวายคุณหญิงใหญ่หรือนุ้ยใหญ่ ให้ทำราชการในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า มีลูกเธอหนึ่งองค์ คือ พระองค์เจ้าอรุณ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสุรมหาศักดิ์พลเสพในรัชกาลที่ 3 คุณหญิงเล็กหรือนุ้ยเล็กนั้น บิดาถวายกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท มีลูกเธอองค์หนึ่งคือ พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าเกล้าทรงเรียกว่า เจ้าอาว เจ้าน้ำ บุตรีธิดา

ซึ่งเกิดด้วยภริยาอื่น คือจ่าง (ขัน) พระราชภักดี (ร้าย) ท่านผู้หญิงหนู ภรรยาเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ (ข้า บัญญา) คุณพนักงานทิม พระยาภักดีภูธร (ฉิม) คุณใจมหาดเล็ก คุณภุช
มหาดเล็ก และคุณกุล บุตรทั้งหมด 9 คนของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ล้วนได้เข้ารับราชการ
หมดทุกคน....

(ชายน้อย โภมารกุล ฅ นคร, 2505: 17)

เมื่อถึงยุคของเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ก็มีได้ละเลยธรรมเนียม
การปฏิบัตินี้ เรื่องบุตรหลานเข้าถวายตัวขอรับราชการอยู่วังหลวงของเจ้าพระยานคร (น้อย)
เป็นเรื่องที่เจ้าพระยานคร (น้อย) ความสำคัญทางการเมืองมาก เพราะนอกจากคุณสมบัติที่เก่งกล้า
สามารถแล้ว ความใกล้ชิดทางราชสำนักก็เป็นหนึ่งของฐานอำนาจในส่วนราชการของเจ้าพระยานคร
(น้อย) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสนาบดีผู้ยิ่งใหญ่ของกระทรวงมหาดไทย ทรงกล่าว
ยกย่องคุณงาม ความดีของเจ้าพระยานคร (น้อย) แล้วได้ทรงยกความสัมพันธ์ใกล้ชิดพระราชวงศ์
จักรีกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้ในหนังสือจดหมายเหตุหลวงสมบัติ ความว่า

...เจ้าพระยานครผู้นี้ชื่อน้อย เป็นผู้มือำนาจมากกว่าเจ้าพระยานครฯ ทั้งปาง ได้บังคับบัญชา
ตลอดขึ้นมาจนถึงเมืองไชยา ข้างฝั่งตะวันตกก็มีอำนาจแผ่เชื่อมไปจนถึงกลาง นำทัพศึก
ที่เป็นสำคัญก็คือ ตีเมืองไทรบุรีมีอำนาจในเมืองแขกมาก นับถือเป็นพระเจ้าแผ่นดินรอง
เป็นผู้ได้รับอำนาจทำหนังสือสัญญากับอังกฤษ เจ้าของพระขรรค์เนา โลหะ พระแท่นทม
พระราชนคร พระแสงง้าว พระแสงทวนถม แลอื่นๆเป็นตาของพระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าเฉลิมวงศ์ในครั้งนั้น แลเป็นตากรมขุนศิริราช กรมหมื่นมรุพงศ์...

(เย็นหยัด ใจสมุทร, 2540: 9)

ผลดีของการมีบุตรหลานเข้าไปรับราชการฝ่ายในของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช นับมา
ตั้งแต่เจ้านคร(หนู) เจ้าพระยานคร (พัฒน์) มาถึงเจ้าพระยานคร (น้อย) การดำเนินตามกันมาด้วย
วิธีการแบบนี้ เป็นพื้นฐานของการสร้างฐานอำนาจที่เรียกว่า “สายสัมพันธ์ กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช-
กรุงเทพฯ” ที่เห็นได้ว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทุกคนได้เป็นเจ้าคุณตาของเหล่าบรรดาพระโอรส
ของพระมหากษัตริย์นับจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในสมัยธนบุรีต่อมาจนถึงราชธานี
กรุงรัตน โกสินทร์เรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 5 ต่างมีจำนวนเจ้าจอมจำนวนมากจากนครศรีธรรมราช
ได้มาถวายตัวทำราชการอยู่ในวัง

การนำบุตรธิดาเข้าถวายตัวเพื่อขอรับราชการเป็นฝ่ายในของวังหลวงและวังหน้านี้เอง นอกจากจะทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับพระราชวงศ์จักรีแล้ว ยังเป็นการเพิ่มปริมาณคนที่จะเป็นหูเป็นตาให้กับเมืองนครศรีธรรมราชด้วยไปในตัว นับว่าตัวบุคคลไว้รับข่าวสารบ้านเมืองให้กับเมืองนครศรีธรรมราชไปด้วยอีกทาง เรื่องนี้ได้กลายเป็นผลดีอย่างยิ่งต่อการเข้ารับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) เพราะนอกจากจะมีบุตรหลานที่สามารถไปใช้ เป็นเครื่องมือทางการเมืองที่สำคัญแล้วยังเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการสร้างฐานอำนาจทางการเมือง เพื่อไว้แข่งขันกับเจ้าเมืองคนอื่น ๆ ได้อย่างมีคุณภาพ พวกฝ่ายในจึงกลายเป็นแหล่งการแข่งขัน ข่าวสารทางการเมืองชั้นเลิศ ด้วยข้อมูลที่เชื่อถือได้ส่งกลับมารับใช้บ้านเกิดเมืองนอนของพวกตน ถือว่าพวกผู้หญิงฝ่ายในของเมืองนครศรีธรรมราชต่างทำหน้าที่กันทนายอยู่ดี ซึ่งต่อมาเจ้าพระยานคร (น้อย) ประสบความสำเร็จในการใช้เรื่องพวกนี้ให้เป็นประโยชน์ นอกจากความสามารถเฉพาะตัว ที่เยี่ยมล้ำของตนแล้ว

ใน พ.ศ. 2364 พระยานครศรีธรรมราชมีจดหมายถึง “แม่น้อยใหญ่” (เป็นเจ้าจอมมารดาใน รัชกาลที่ 3 เป็นธิดาเจ้านครกับท่านผู้หญิงอิน) กับถึง “แม่น้อยกลาง” (เป็นหลานเจ้าพระยานครน้อย และเป็นเจ้าจอมมารดาใน ร.3 เช่นกันว่า

...ให้แม่น้อยทั้งสองคู่ซึ่งส่งผ้าเข้ามาครั้งนี้ ล้นเกล้าล้นกระหม่อมจะตรัสข้างไหนประการใด คุณวังหลวง คุณวังหน้า จะว่าอย่างไรให้บอกออกไปแก่หมื่นไกร ให้แจ้ง ถ้าคุณวังหลวง คุณวังหน้าจะถามด้วยเรื่องถมให้บอกท่านช้อยด้วยข้างนั้นป่วย ให้เร่งทำอยู่ จะส่งเข้ามา ครั้งหลัง และจะให้เอาหนังสือนี้บอกแก่พี่น้องให้รู้ด้วย ให้ช่วยฟังการตามมีหนังสือ เข้ามาแล้วให้บอกออกไป หมื่นไกรตามมีหนังสือเข้ามานี้ หนังสือมา ณ วันจันทร์ เดือน 5 แรม 4 ค่ำ จ.ศ. 1183...

(สุภาพรณี ตันศลารักษ์, 2520: 150)

การวางกำลังสายข่าวทางวังหลวงของเจ้าพระยานคร(น้อย) นับเป็นกลไกทางการเมืองที่มี ไว้เพื่อการชิงดี ชิงเด่นกันเองของพวกเจ้าเมืองทางหัวเมืองปักษ์ใต้ ที่เห็นชัดเจนที่สุด คือ ความขัดแย้ง ของเจ้าเมืองสงขลา กับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ที่มีการขับเคี่ยวชิงการนำมาตั้งแต่ในอดีตครั้ง เจ้านคร (หนู) และลูกหลานมาฝังอยู่ในความคิดของผู้นำรุ่นต่อมาของทั้งสองเมือง ไม่ว่าจะในสมัย เจ้าพระยานคร (พัฒน์) จนถึงเจ้าพระยานคร (น้อย) กับรุ่นของเจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) เจ้าพระยา สงขลา (จ้อง) และเจ้าพระยาสงขลา (เซ่ง) สองฝ่ายต่างก็นำวิธีการต่าง ๆ เพื่อการช่วงชิง

ความได้เปรียบในการสร้างความดีความชอบให้เป็นที่โปรดปรานของรัฐบาลกรุงเทพฯ และให้ได้มาซึ่งอำนาจและอิทธิพลที่เหนือกว่ากัน อันเป็นวิถีทางหนึ่งในการต่อสู้ทางราชการของเจ้าเมืองใหญ่ในท้องถิ่นภาคใต้

ความสัมพันธ์แตกแยกระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลาเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยธนบุรี เริ่มจากเจ้าราชสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2319 พระเจ้าตากสินมหาราชโปรดฯ ตั้งเจ้านคร (หนู) ออกมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราชดั้งเดิมในฐานะประเทศราชและมีอิทธิพลเหนือเมืองสงขลา (138)

ความเป็นอริของทั้งสองเมืองเอกในหัวเมืองปักษ์ใต้นี้ ดังปรากฏอยู่ในบันทึกของนายเฮนรี เบอร์นี่ ชาวอังกฤษที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษส่งมาเป็นตัวแทนเจรจากับฝ่ายไทยในสมัยนั้นว่า

...เจ้าพระยานครกับพระยาสงขลาเป็นศัตรูกัน โดยส่วนตัวอย่างมาก เจ้าพระยานครได้จับพระยาสงขลาใส่ตรวนและเพิ่งปล่อยออกมาในเร็ว ๆ นี้ เนื่องจากในโอกาสที่พระเจ้าอยู่หัวองค์ที่แล้วสวรรคต...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 152)

การเข้ารับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย)

เมื่อเจ้าพระยานคร(น้อย)อยู่ในวัยที่สมควรแล้ว เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้นำตัวมาเข้ารับราชการครั้งแรกกับทางกรุงเทพ ตรงกับในรัชสมัยของรัชกาลที่ 1 การได้เข้ารับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) ครั้งแรกในรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเป็นผู้นำทางการเมืองในขณะนั้น ย่อมแสดงถึงทัศนคติที่ดีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่มีต่อโอรสลับคนนี้ และรวมถึงเจ้านายของค้ออื่น ๆ ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอีกจำนวนหนึ่งที่ได้อยู่ในราชการ ทรงมิได้คิดจ้องทำลายทั้งหมด ตามคำแนะนำของเจ้านายบางพระองค์ ในช่วงเวลาเปลี่ยนแปลงพระราชวงศ์ใหม่ใน พ.ศ. 2325 เจ้าพระยานครน้อยจึงได้เข้ารับราชการในฐานะเป็นบุตรของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้อย่างปกติ จากการส่งเสริมและขัดเกลาโดยของเจ้าพระนครศรีธรรมราช (พัฒน์) ผู้เป็นบิดา เจ้าพระยานคร (น้อย) ก็ได้เริ่มงานแรกในวังหลวง ได้รับใช้ใกล้ชิดและมีความเจริญก้าวหน้าจากการอุดหนุนของหลาย ๆ ฝ่าย ในฐานะผู้สืบเชื้อสาย

จากเจ้าพระยานคร (พัฒน์) จนสิ้นสุดสมัยของพระพุทธรอดฟ้าจุฬาโลก ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. 2354-2367 ล่วงเลยมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก 15 ปีใน พ.ศ. 2367-2381

...เจ้าพระยานครพัฒน์ได้ถวายเจ้าพระยานครน้อย ซึ่งเรียกกันว่า “คุณชายน้อย” เป็นมหาดเล็กรัชกาลที่ 1 ได้เป็นที่ นายคลังวิไชยมหาดเล็กหุ้มแพร ทรงรับใช้สอยใกล้ชิดพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธรอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นที่พระอนุรักษภูเบศร์ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช พระอนุรักษภูเบศร์ได้ปฏิบัติหน้าที่ตามตำแหน่งผู้ช่วยราชการบ้านเมืองเป็นอย่างดี ด้วยความสามารถปรากฏเกียรติคุณแก่คนทั้งปวงในสมัยนั้น...

(ณัฐวดี สุทธิสงคราม, 2509: 17-18)

...ตระกูลของเจ้าพัฒน์ได้ครองเมืองนครศรีธรรมราชสืบต่อมา จนเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 นับเป็นการสืบเชื้อสายของตระกูลเจ้าเมืองที่ยาวนานที่สุดกรณีหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย แต่การสืบเชื้อสายในลักษณะนี้ ไม่เหมือนกับการสืบเชื้อสายของเจ้าเมืองนครเมื่อก่อนพุทธศตวรรษที่ 21-22 นึก เพราะก่อนหน้าที่เมืองนครศรีธรรมราชจะอ่อนแอลงนั้น การสืบเชื้อสายของเจ้านครเป็นสิ่งที่กรุงอโยธยาและกรุงศรีอยุธยาไม่มีทางเลือกอื่น เนื่องจากไม่มีอำนาจในการควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชอย่างจริงจัง แต่การสืบทอดอำนาจในตระกูล ณ นคร ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เป็นสิ่งที่รัฐบาลกลางเลือกกระทำ เพราะเห็นว่าจะก่อให้เกิดผลดีแก่ราชอาณาจักรที่สุด นโยบายของปลายอยุธยาที่จะส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่จากกรุงลงมาเป็นเจ้าเมืองได้ยุติไปโดยสิ้นเชิง ปล่อยให้ตำแหน่งเจ้านครเป็นสมบัติของตระกูลที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าพัฒน์และเจ้าพระยานคร (น้อย) โดยตลอด...

(ปริชา นุ่นสุข, 2529: 31)

ได้เป็นผู้ช่วยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเพียง 2 ปี ก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการยกกองทัพเรือเมืองนครศรีธรรมราชไปขับไล่พม่าที่ยึดเมืองกลาง ผลงานครั้งนี้เป็นความดีความชอบพิเศษในอีกสามปีต่อมา คือ เมื่อ พ.ศ. 2354 ก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยานครศรีธรรมราช (ยีนหยัด ใจสมุทร, 2540: 5)

เมื่อพระยานคร (น้อย) ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญสูงสุดสืบทอดต่อมาจากเจ้าพระยานคร (พัฒน์) บิดาผู้ซราภาพ ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชตรงตามขั้นตอนและสายงานที่ได้วางตัวบุคคลผู้นี้เอาไว้ความเหมาะสมทุกประการต้องได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายราชสำนักเป็นหลักสำคัญประกันด้วย

...ตามพระราชกำหนดเก่า มาตรา 50 ในกฎหมายตราสามดวง กำหนดไว้ว่าผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองประกอบด้วยวุฒิ 4 ประการ คือชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิ ปัญญาวุฒิ ซึ่งหมายถึงชาติตระกูล อายุ ความรู้ และความเฉลียวฉลาด พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นับเป็นผู้มีคุณสมบัติครบถ้วน มีชาติตระกูลดี แม้ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นโอรสลับของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เกิดกับเจ้าหญิงปรังธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) ดังปรากฏในพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม แต่อย่างน้อยโดยทั่วไปแล้วมองเห็นว่าพระยาศรีธรรมราช (น้อย) เป็นบุตรของเจ้าพระยานคร (พัฒน์)...

(สุภาภรณ์ คันตลารักษ์, 2520: 53-54)

เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงเวลาที่เหมาะสม คือ มีอายุประมาณ 35 ปี เป็นวัยวุฒิภาวะ ตลอดจนเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์จรรยาบรรณนิยมในการปฏิบัติราชการอย่างดี ความเฉลียวฉลาดของพระยานคร (น้อย) ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในขณะรับราชการเป็นผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยการเป็นกำลังสำคัญของรัฐบาลกลางในการบริหารงานราชการภาคใต้ได้ประสบผลสำเร็จ

เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้เข้ากุมอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ได้เริ่มบทบาทสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินตั้งแต่ปี พ.ศ. 2354 เป็นต้นมาได้สร้างผลงานต่าง ๆ ไว้มากมาย จนทำให้ชื่อเสียงของเมืองนครศรีธรรมราชมีความโดดเด่นขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง เป็นที่โปรดปรานของทางรัฐบาลกรุงเทพฯอย่างมาก ทั้งนี้นอกจากความสามารถเฉพาะตัวแล้ว เจ้าพระยานครน้อยยังมีพื้นฐานของอำนาจเก่า ๆ ที่ยังหลงเหลือได้เข้ามาช่วยเหลือผ่านทางเครือข่าย “กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราชคอนเน็คชั่น” ที่มีอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ในทางราชการ และในราชสำนักเมืองหลวง มรดกทางโครงสร้างอำนาจทางการเมืองเก่า ๆ ที่ยึดโยงสายภายในมาครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งในส่วนนี้ต่อมาได้เข้ามามีอิทธิพลมากที่สุด คือ โดยเฉพาะพวกฝ่ายในสำนักของรัฐบาลกลางนั่นเอง

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พิมพ์ พ.ศ. 2511) ได้ปรากฏความสำคัญของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้ในฐานะเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ผ่านทางสายเชื้อพระวงศ์กับทางรัฐบาลกรุงเทพ โดยเฉพาะกรมหมื่นศักดิ์พลเสพซึ่งกำกับดูแลกระทรวงกลาโหม ทรงเป็นพระน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีเจ้าคุณตา คือ เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่เพิ่งถึงแก่สัญกรรมไปจึงต้องเสด็จลงไปปลงศพเจ้าคุณตา ณ เมืองนครศรีธรรมราชด้วยพระองค์เอง จึงเป็นกรณีที่ได้เห็นถึงความสำคัญผ่านทางบุคคลได้ชัดเจนขึ้น ว่ามีความเชื่อมโยงระหว่างทางราชสำนักกับสายสัมพันธ์ทางการเมืองท้องถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราช

...ตามเนื้อความในหนังสือเก่าซึ่งพบที่เมืองนครศรีธรรมราชเข้าใจว่าเห็นจะเป็นในราวปีจอ ฉกศ จุลศักราช 1176 พ.ศ. 2357 เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) จางวางเมืองนครศรีธรรมราช ถึงอสัญกรรม เป็นบิดาเจ้าจอมมารดา (นุ้ย) ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดากรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เมื่อปลงศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช ในการปลงศพเจ้าคุณตา แต่การที่เจ้านายเสด็จออกไปถึงหัวเมืองทางไกล เช่นเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยนั้นมีแต่เสด็จไปในราชการทัพศึกหรือราชการที่สำคัญ ไม่มีประเพณีที่เสด็จลงไปในการส่วนพระองค์ทุกวันนี้ การที่กรมหมื่นทรงกำกับกระทรวงกลาโหม ซึ่งบัญชาการหัวเมืองปักษ์ใต้ เชื่อได้ว่าคงโปรดเสด็จไปราชการอื่นด้วย ข้อนี้สมกับคำกล่าวกันว่ามาในเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนั้น ได้จัดระเบียบการปกครองตลอดจนจัดกำหนดเขตแขวงสำหรับการปกครองท้องถิ่น ยังมีแผนที่และทำเนียบตำแหน่งกรมการปรากฏ อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชเนื้อความในหนังสือทำเนียบนั้นว่า เมื่อจุลศักราช 1173 ปีมะแม เดือน 11 ขึ้น 10 ค่ำ วันศุกร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี และทรงตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ เป็นพระยานครศรีธรรมราช..

(สุภาพรณี ตันศลารักษ์, 2520: 169-170)

สมเด็จพระยาดำรงทรงเชื่อว่าคงการจัดการปรับปรุงการปกครองเมืองนครขึ้นจริงจึงในครั้งที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสphy้ออกไปปลงพระศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) นั้นเป็นการส่งเสริมการให้อำนาจแก่พระยานครศรีธรรมราช (นุ้ย) ได้ทำการปรับปรุงและแบ่งเขตการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราชครั้งใหญ่ได้ด้วยดี อันเนื่องจากความสัมพันธ์พวกเครือญาติของกลุ่ม “สายสัมพันธ์ กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” ในมุมมองนี้ว่ามาจากการเอื้อประโยชน์

จาก “พระญาติ” อันหมายถึงกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ ซึ่งทรงทำหน้าที่กำกับดูแลกระทรวงกลาโหม อยู่ในเวลานั้น

...พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพลเสพกกราบบังทูลว่า กรมการนครฯ ขาดไม่ครบตำแหน่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดแจงขึ้นให้ครบ ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน 12 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมะแม ตรีศก (พระยานครฯ กลับออกไปถึงเมือง) จึงเชิญให้พระอัยการตำแหน่งซึ่งในพระบรมโกศทรงชำระใหม่ กับสมุคทำเนียบ ตำแหน่งกรมการเมืองนครฯ ครั้งพระยาสุโขทัยมีออกไปเป็นเจ้าเมืองนครฯ มาสอบกัน ในพระอัยการที่ทรงชำระใหม่ มีแต่ตำแหน่งกรมการผู้ใหญ่ แต่ทำเนียบครั้งพระยาสุโขทัยมีตำแหน่งกรมการผู้น้อยด้วย จึงเอาทำเนียบทั้งสองตำรา นั้นมารวมบรรจบกันเป็นทำเนียบใหม่ สำหรับเมืองต่อไป...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 170)

เมืองนครศรีธรรมราชได้ซบเซาจากพิษทางการเมืองมาตลอดสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื่องจากความที่ไม่โปรดปรานเมืองนครศรีธรรมราชเท่ากับเมืองสงขลา แต่เมื่อมาถึงยุครัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยผู้ทรงมีมุมมองทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชแตกต่างไปจากยุคของพระราชบิดาโดยสิ้นเชิง ทรงเริ่มเห็นความสำคัญการค้าและทางการเมืองทางหัวเมืองภาคใต้ และการรุกรานของทัพพม่าทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ผสมกับเหตุการณ์รัฐบาลอังกฤษเริ่มบทบาทมหาอำนาจหัวเมืองภาคใต้ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลไทย ประกอบกับบุคคลสำคัญที่กำกับดูแลกระทรวงกลาโหมคือพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ และเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีผู้ว่าราชการมณฑลไทย ต่างก็มีสายสัมพันธ์อันดีกับเจ้าพระยามนตรีฯ (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่ ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชก้าวขึ้นมามีอิทธิพลเหนือเมืองอื่น ๆ โดยการนำของเจ้าพระยามนตรีฯ (น้อย)

...สาเหตุในการปรับปรุงการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนี้ที่สำคัญ คงมิใช่เพราะกรมการเมืองนครมีไม่ครบตามตำแหน่งเดิมเท่านั้น สาเหตุที่สำคัญคงเป็นเพราะในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ ทางราชธานีได้เล็งเห็นความสำคัญของหัวเมืองปักษ์ใต้มากขึ้น เนื่องจากภาคใต้อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเมืองท่าค้าขายทั้งภายในภายนอกประเทศ เป็นส่วนที่น่าห่วงใยเพราะพม่าเคยยกทัพลงไปโจมตีใน พ.ศ. 2354 นอกจากนี้ทางปลายเขตทางใต้ของไทย คือ หัวเมืองประเทศมลายูไทยบุรีไม่เป็นที่น่าไว้วางใจเพราะเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) มักเอาใจออกห่างไปเข้ากับฝ่ายพม่าบ้างและ

อังกฤษบ้าง อังกฤษนั้นเริ่มมีบทบาทในตอนล่างของแหลมมลายูมากขึ้น โดยบริษัทอินเดียตะวันออกมาตั้งมั่นอยู่ที่เกาะปีนังซึ่งเช่าจากเจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกุลิมชะ) ตั้งแต่ พ.ศ. 2329 และในปี พ.ศ. 2345 ก็เช่าดินแดน โปรวินส์ เวสเลสส์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเกาะปีนัง และติดกับเมืองไทรบุรี มาในต้นรัชกาลที่ 2 นี้ เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ก็มีความสัมพันธ์อันดีกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เกาะปีนัง ฉะนั้นทางราชการคงจะไม่ไว้วางใจสถานการณ์ทางหัวเมืองปักษ์ใต้สัก เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับหัวเมืองปักษ์ใต้จึงต้องมีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชให้รัดกุมและมีประสิทธิภาพ...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 59-60)

เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่อยู่ในตำแหน่งงานราชการที่สำคัญ ได้ทรงตกเป็นผู้ต้องสงสัยในการเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงใหญ่ให้การสนับสนุนเจ้าพระยานคร (น้อย) ทำราชการบริหารบ้านเมืองน่าจะด้วยเหตุผลที่ว่าทรงเป็นหนึ่งในบุคคลที่สำคัญของกลุ่ม “กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราชคอนเนกชั่น” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ซึ่งว่าราชการกลาโหมทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้นั้นได้พยายามให้การสนับสนุนและส่งเสริมหัวเมืองนครศรีธรรมราชมากกว่าหัวเมืองปักษ์ใต้อื่นตลอดมาอยู่เสมอ เพราะทรงสนิทสนมกับเมืองนครศรีธรรมราชมากเป็นพิเศษ ทรงเป็นโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและเจ้าจอมมารดา (นุ้ยใหญ่) ธิดาเจ้านคร (พัฒน์) นอกจากนี้ยังทรงได้เจ้าจอมมารดาน้อยน้องสาวท่านผู้หญิงอินภรรยาของเจ้าพระยานครน้อย เป็นพระชายา กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์จึงมีส่วนอย่างมากในการส่งเสริมให้เจ้าพระยานครน้อย มีบทบาทและอำนาจมากในหัวเมืองปักษ์ใต้ (สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 130)

กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 17 ในรัชกาลที่ 1 กับเจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่ ซึ่งเป็นธิดาของเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี (พัฒน์) พระนามเดิม พระองค์เจ้าอรุโณทัย หรือพระองค์ช้าง ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ เมื่อ พ.ศ. 2350 ครั้นในรัชกาลที่ 2 โปรดให้กำกับราชการกรมพระกลาโหม ต่อมาในรัชกาลที่ 3 พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2367 เสด็จอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราช 8 ปี ก็เสด็จสวรรคต...” (ยีนหยัด ใจสมุทร, 2540: 135)

นอกจากกรมหมื่นศักดิ์พลเสพเป็นพลังผลักดันเจ้าพระยานคร (น้อย) แล้ว ข้าราชการผู้ใหญ่ อย่างเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์ พระองค์เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้เข้ามามีชื่อติดกลุ่มพวก “สายสัมพันธ์ กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” ด้วย อันเนื่องมาจากว่าทรงให้การสนับสนุนช่วยเหลือเจ้าพระยานคร น้อยในทางราชการให้ได้เป็นผู้จัดตั้งเมืองกลาง โดยจะช่วยกราบทูลให้ถ้ามีพระราชโองการจะจัดตั้ง แน่ ๆ แม้ว่าการจัดตั้งเมืองกลางจะยังเป็นสิ่งไม่แน่นอน ดังเห็นได้จากหนังสือนายสัง จางวางมหาดเล็ก ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์เขียนถึงขุนนครศรีธรรมราช ลงวันจันทร์ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 5 ปี วอก จ.ศ. 1174 พ.ศ. 2355 ว่า

...ข้าได้เอาหนังสือบอกและสำเนาหมายจดหมายกราบได้ละอองธุลีพระบาท จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า แลซึ่งจะตั้งเมืองกลางนั้น ถ้ามีพระโองการจะตั้งให้เป็นแน่อยู่แล้ว ละอองธุลีพระบาทจะกราบทูลให้เมืองนครได้ทำ อย่าวิตกเลย แต่ซึ่งมีพระบัญชาให้กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ มีหนังสือออกมานั้นจะเอาเป็นแน่ยังไม่ได้ตรัสไปอย่างนั้น แลการที่ในหาเหมือนคิดไม่ และซึ่งช่วยรั้งกันนั้นเขาจะเจรจาอย่างไรก็ตามเขาเถิด ถึงจะส่งเงินให้มากกว่าประมูลขึ้นอีก ความคิดอย่างนี้คิดเสียเปล่า เห็นหาได้ไม่...

(สุภากรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 129)

เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์ (เกศ) พระราชโอรสของสมเด็จพระที่นั่งเชอเจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุดารักษ์ พระเชษฐภคินีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีเจ้าหญิงปิยจุฑาปี เป็นพระชายา เมื่อเชื่อมโยงทางเครือวงศ์ทางสายเจ้านายจะมองความสำคัญของเจ้าหญิงปิยจุฑาปี ผู้ทรงฐานะเป็น “หลานสะใภ้” ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่เป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในกรมบริจกัคดีศรีสุดารักษ์ (เจ้าหญิงฉิม หรือทูลกระหม่อมหญิงใหญ่แห่งเมืองนครศรีธรรมราช) ดังนั้นจึงเท่ากับเจ้าหญิงปิยจุฑาปี จึงเป็นที่นั่งร่วมพระราชบิดาเดียวกับเจ้าพระยานคร (น้อย) และยังมีศักดิ์เป็นลูกของป้าเจ้าพระยานคร (น้อย) อีกด้วย เนื่องจากกรมบริจกัคดีศรีสุดารักษ์เป็นพี่สาวแท้ๆของคุณหญิงปรามมารดาเจ้าพระยานคร (น้อย) เจ้าฟ้าหญิงปิยจุฑาปีจึงเป็นบุคคลสำคัญในสายสัมพันธ์กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราชด้วยอีกผู้หนึ่ง

เครือข่าย “สายสัมพันธ์กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” ทำให้เห็นภาพรวมของความสัมพันธ์อันโยงใยของผู้สืบเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับผู้เป็นเจ้านายในเชื้อสายพระราชวงศ์จักรีเชื่อมโยงไปด้วยผู้สืบเชื้อสายที่มาจากคนของเมืองนครศรีธรรมราชอีกกลุ่มหนึ่งรวมกัน

เป็นสายเลือดทางการเมืองของสามฝ่ายเข้าด้วยกัน ได้กลายเป็นโครงสร้างอำนาจที่แข็งแกร่งขึ้น เฉพาะกลุ่ม การเมืองกลุ่มนี้จึงไม่มีภัยอันตรายต่อความมั่นคงของชาติแต่อย่างใด เป็นเพียงกลุ่มก่อนความผูกพันกันทางสายเลือดตามระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทย จึงมุ่งเพียงสร้างความกลมเกลียวเกี่ยวพันกันไปมาในหมู่คณะของตนเอง จะเห็นว่าในช่วงชีวิตของการเข้ารับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) จึงเต็มไปด้วยสายสัมพันธ์ของคนเหล่านี้ได้ส่งผลคืออยู่รอบ ๆ ตัวของเจ้าพระยานคร (น้อย) เอง มีบทที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเคยมีพระราชวิจารณ์ถึงเรื่องชาติกำเนิดของเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่บรรดาลูกหลานในสายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต่างก็นับเป็นพี่น้องร่วมสายโลหิตไว้ว่า

...เมื่อเวลาพระราชทานเจ้าจอมปรางค์มีครรภ์สองเดือน เจ้าพ่อจะไม่รับก็ไม่ได้ เมื่อรับไปแล้วก็ต้องไปตั้งไว้เป็นนางเมือง ไม่ได้เป็นภรรยา ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้นี้มีอำนาจว่าเจ้าพระยานครทุกคน เป็นเรื่องที่เขากระซิบกันเป็นการเปิดเผย และพวกบุตรหลานเจ้ากรุงธนบุรีก็นับถือว่าเป็นพี่น้อง...

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2553: 372)

เรื่องความสำคัญของระบบเครือญาติในแวดวง “สายสัมพันธ์กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” นี้ น่าจะมีส่วนช่วยในการสนับสนุนการเจริญเติบโตทางราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นอย่างมากทั้งในทางตรงและทางอ้อมนั่นเอง

บทบาทและหน้าที่ทั่วไปของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองเอกของหัวเมืองปักษ์ใต้ ว่าราชการปกครองเมืองนี้มีศักดินา 10,000 มีอำนาจสูงสุดในการจัดการบริหารเมืองนครศรีธรรมราชทั้งหมด และเป็นถือเป็นหน่วยขึ้นตรงต่อเจ้าพระยาสมุทรโกมล กรมหมื่นศักดิ์พลเสพของรัฐบาลกลาง บทบาททั่วไปของเจ้าเมืองที่สำคัญ ได้แก่การปรับปรุงและแบ่งเขตการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การทำนุบำรุงทางเศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองนครศรีธรรมราช ปราบบรามโจรสลัดและโจรสลัดในทะเล หน้าที่สำคัญมากอีกอย่างของการเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช คือสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางด้านพุทธศาสนา เมืองนครศรีธรรมราชได้ชื่อเสียงมาแต่โบราณว่าเป็นเมืองพระพุทธรักษา เจ้าเมืองทุกคนต้องปฏิบัติกิจการหลักในการทำนุบำรุงพระศาสนาของชาติอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นภาระหน้าที่ของเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่ต้องการบริหารราชการภายใต้

การศาสนาให้เป็นที่ไว้วางใจต่อรัฐบาลกลาง ทั้งนี้อำนาจและบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
ที่เคยถูกลดน้อยลงไป ในสมัยเจ้าพระยานคร (พัฒน์) กลับมารุ่งเรืองมากที่สุดขึ้นมาได้ในสมัย
เจ้าพระยานคร (น้อย)

ในปลายปี พ.ศ. 2352 อันเป็นต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ได้เกิดเหตุการณ์พม่ายกทัพลงมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ทางด้านทิศตะวันตกของไทยทั้งทางบก และ
ทางเรือ แถบเมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ระนอง กระบี่ ภูเก็ต และทำการตีเมืองถลางซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านที่
สำคัญทางชายฝั่งตะวันตกของไทยแตกเสียหายยับเยินอย่างไม่เคยมีมาก่อน พร้อมทั้งกวาดต้อนผู้คน
กลับไป ศึกพม่าครั้งนี้ทำให้ทางราชธานีให้ความสนใจแก่หัวเมืองปักษ์ใต้มากขึ้นเพราะนับเป็น
ครั้งแรกที่พม่าสามารถตีเมืองถลาง สร้างความเสียหายยับเยินให้กับฝ่ายไทย ขณะนั้นพระยานครน้อย
ยังเป็นพระบริรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ได้มีโอกาสแสดงความสามารถในการต่อ
เรือรบเรือไล่ที่เมืองตรังยกกำลังไปตีเมืองถลางคืนมาได้ และมีข่าวว่าทางพม่าอาจคิดจะยกกองทัพ
มาตีเมืองถลางคืน ไปอีก รัชกาลที่ 2 จึงโปรดให้ทางเมืองนครศรีธรรมราชเตรียมการทั้งกำลังพล
อาวุธ ช้าง และเสบียงอาหารไว้ใช้ในการสู้รบ โดยให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางใน
การบัญชาการรบ

ความดีความชอบของพระบริรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ที่ได้ต่อเรือรบนำ
กำลังเข้าโจมตีเกาะถลางคืนจากพม่าใน พ.ศ. 2354 สามารถจับพวกพม่าและอาวุธส่งเข้ากรุงเทพ
เป็นจำนวนมาก จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้กลายเป็นเมืองนครศรีธรรมราช
มีบทบาทสำคัญเด่นขึ้นมา (สุภาภรณ์ ตันศลาภรักษ์, 2520: 54)

ยุทธการการรบทางทะเลได้ทำให้ชื่อเสียงของพระยานคร (น้อย) เป็นที่เลื่องลือมาตั้งแต่ครั้ง
ยังเป็นแค่ผู้ช่วยเมืองนครศรีธรรมราชของบิดา เมื่อได้อำนาจเต็มที่ในการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช
แล้ว เจ้าพระยานครได้ทำการต่อยอดยุทธวิธีการรบทางเรือให้แข็งแกร่ง เพื่อไว้รับมือกับทางพม่าที่
อาจจะมารุกรานทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยได้อีก ต่อมาเมื่อพม่าไม่ได้คิดมารุกรานไทย
ทางหัวเมืองปักษ์ใต้ได้อีกแล้ว เจ้าพระยานครน้อยจึงได้นำกองกำลังฐานทัพเรือที่เตรียมไว้เพื่อการศึกษา
พม่าไว้ที่เมืองตรัง มาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการค้าแทน โดยใช้ทำเลของเมืองตรังให้เป็นเมืองท่า

เมืองตรังได้ทำการค้าขายช้างและดีบุก เพราะเป็นสินค้ามีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เมืองตรังนั้น
มีกองเลกเลียงช้างและกองส่วยดีบุกอยู่ในเมืองนี้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 พอมาถึงรัชกาลที่ 2
ทรงโปรดฯ ให้พระยานครน้อยรับผิดชอบเมืองตรัง ประกอบกับเมืองตรังเป็นเมืองที่เริ่มจะเป็นที่

รู้จักของของพ่อค้าชาติอื่น ๆ พระยานครน้อยจึงจัดแต่งเรือกำปั่นบรรทุกสินค้าโดยเฉพาะช้างและ
 ตีบุกลงไปค้าขายยังเกาะหมาก เมืองท่าศูนย์กลางเส้นทางสำคัญของพ่อค้าที่เดินทางไปมาค้าขาย
 ระหว่างจีนและอินเดีย การค้าที่เมืองตรงเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วในระหว่างปี พ.ศ. 2355 - พ.ศ.
 2360 จนถึงปี พ.ศ. 2361 เมื่อทางการไทยได้ข่าวว่าพม่าอาจจะยกทัพลงไปตีหัวเมืองทางปักษ์ใต้
 ของไทย เมืองตรงจึงได้รับการพัฒนาเปลี่ยนสภาพจากเมืองท่าไปเป็นฐานทัพเรือ และหลังจาก
 พระยานครน้อยผนวกเมืองไทรบุรีได้ใน พ.ศ. 2365 แล้ว เมืองตรงก็พัฒนาไปใช้เป็นฐานของ
 กองทัพเรือที่สำคัญมากเมืองหนึ่งของไทย ดังปรากฏในหนังสือของเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี
 กลาโหมว่า

...เมืองตรงเป็นเมืองหน้าด่านใกล้กับไทรบุรี มีราชการมาเมืองตรงกับเมืองไทรบุรีได้
 อุดหนุนช่วยกันทันทั่วทั้งที่ ให้พระยานครตั้งเมืองตรงให้มั่นคงกว่าแต่ก่อน แล้วให้เอาลูก
 เมืองพัทลุงไปต่อเรือรบ ณ เมืองตรงสองร้อยลำ...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 84)

เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้เล็งเห็นความสำคัญในการปรับปรุงเมืองตรงขึ้นมาเร่งด่วน
 เนื่องจากเมืองตรงเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของเมืองนครศรีธรรมราชอยู่แล้ว
 และยังมีความสามารถมากเมืองหนึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน เป็นเมืองท่าทางการค้ามาตั้งแต่ครั้งอดีต
 เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ใช้ประโยชน์ของเมืองตรงไว้พัฒนาเป็นฐานทัพเรือที่สำคัญในรัชกาลที่ 2
 และต้นรัชกาลที่ 3

...นอกจากเจ้าพระยานคร (น้อย) จะเป็นแม่ทัพ ซึ่งมีกองทัพเรือยิ่งใหญ่ที่สุดของประเทศ
 แล้ว ฝีมือทางวิศวกรรมการต่อเรือก็หาคนเทียบได้ยากในสยาม นอกจากต่อเรือรบไล่ไว้ถึง
 300 ลำ ในภาคใต้แล้ว ท่านยังต่อเรือรบถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ลำ
 ซึ่งใช้เวลาต่อนานถึงเจ็ดปี ทรงพระราชทานชื่อว่า อมรแมนสวรรค์ และใช้เป็นเรือ
 พระที่นั่งรบ ภายหลังก็ได้ต่อเรือถวายอีก 1 ลำ เพื่อทรงใช้เป็นต้นแบบเรือรบของ
 กองทัพเรือหลวง...

(เย็นหยัด ใจสมุทร, 2540: 8)

ความสามารถในการต่อเรือและความชำนาญทางด้านการรบ โดยกองทัพเรือของเจ้าพระยา
 ยานคร (น้อย) เริ่มเป็นที่กล่าวขานทั่วไปได้รับการยกย่องจากราชธานีและทางการของอังกฤษก็นับถือ
 ในฝีมือการรบ กองทัพเรือภายใต้การนำของเจ้าพระยา ยานคร (น้อย) ในภาคใต้เวลานั้นนอกจากเป็น
 ฐานอำนาจทางด้านความมั่นคงของชาติแล้ว ยังเหมาะจะใช้เป็นในการรักษาผลประโยชน์ทางการค้า
 ให้แก่ราชอาณาจักรไทยที่ติดต่อกับดินแดนทางรัฐมลายูเป็นอย่างมาก มีชาติตะวันตกและในเอเชีย
 ต่างทยอยเข้ามาค้าขายในบริเวณแถบนี้มากขึ้น โดยในช่วงของรัชกาลที่ 2 ต่อมาถึงรัชกาลที่ 3
 เจ้าพระยา ยานคร (น้อย) ได้เตรียมการก่อสร้างเสริมกองกำลังกองทัพเรือไว้เต็มอัตราศึกตามข้ออ้างว่า
 มีไว้เพื่อป้องกันพม่ารุกรานและและป้องกันข้าศึกที่จะเข้ามาตีเมือง ไทรบุรี และกองทัพเรือของ
 เจ้าพระยา ยานคร (น้อย) นี้เองทำให้รัฐบาลอังกฤษที่เกาะปีนัง เริ่มไม่พอใจ มีความหวาดระแวงเกรง
 ทางการไทยว่าจะมีเป้าหมายต้องการขยายอิทธิพลเข้าไปในเขตรัฐมลายูอื่นๆที่อยู่ทางตอนล่างของ
 เมือง ไทรบุรี

...รัฐบาลอังกฤษต้องรีบขอกองกำลังจากเบงกอลมาเสริมทัพที่เกาะหมาก เพื่อเตรียมรับมือ
 กับกองทัพเรือที่เข้มแข็งของเจ้าพระยา ยานคร (น้อย) เมื่อได้รับการขัดขวางจากอังกฤษ
 ทางการไทยจึงยุติแผนการที่จะเข้าไปมีอิทธิพลในดินแดนของมลายูลงในต้นของรัชกาล
 ที่ 3 ประกอบกับอังกฤษทำการรบเอาชนะพม่าศัตรูได้หลายครั้ง ทำให้รัฐบาลของพระบาท
 ของพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องตระหนักถึงการคงกำลังกองทัพเรือไว้เป็นการทำทนายอำนาจ
 ของอังกฤษได้ ทำให้กองกำลังกองทัพเรือที่เมืองตรังและเมืองชายฝั่งตะวันตกของไทย
 ค่อย ๆ หมดความสำคัญลง....

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 95)

เจ้าพระยา ยานคร (น้อย) นับเป็นนักรบที่กล้าแกร่งที่ดำเนินการควบคู่ไปกับการเป็นนักปกครอง
 ที่ยอดเยี่ยมคนหนึ่งไปด้วย ทั้งในเรื่องการบริหารจัดการอำนาจที่ทำให้เกิดความสมดุลทั้งของตนเอง
 และการให้ความสำคัญแก่ศูนย์อำนาจของส่วนกลางทางราชธานี

...นอกจากการดูแลกิจการบริหารปกครองเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองที่ขึ้นตรงแล้ว
 เป็นหลักของเมืองแล้ว ภาระหน้าที่ที่สำคัญของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช คือ การแสดง
 ความสวามิภักดิ์ต่อรัฐบาลกลาง เช่น การจัดการส่งดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ
 และช่วยอากรให้กับทางกรุงเทพฯ ตามกำหนด การจัดการค้าขายให้กับรัฐบาลกลาง จัดส่ง
 ของที่เกณฑ์ และปฏิบัติจัดทำสนองพระบรมราชโองการในสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้

อาจเป็นเรื่องปกติธรรมดาของเจ้าเมืองหัวเมืองที่ต้องทำตามความต้องการของรัฐบาลกลาง แต่ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนี้ต้องรับภาระหน้าที่ต่อรัฐบาลกลางในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวมากกว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนอื่น ๆ และมากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ในสมัยได้อย่างชัดเจน

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 106)

การเป็นผู้หน้าที่เข้มแข็งและประสบความสำเร็จในการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น นับว่ายังไม่พอสำหรับเจ้าพระยา (น้อย) นัก จึงได้ความพยายามหาจังหวะสร้างอิทธิพลทางการเมืองเหนือกลุ่มเจ้าเมืองคนอื่น ๆ ในหัวเมืองปักษ์ใต้ โดยเฉพาะการแข่งขันกับเมืองสงขลา ศัตรูถาวรของเมืองนครศรีธรรมราช พระยา (น้อย) ได้พยายามขอเป็นผู้จัดตั้งเมืองกลาง คงเพื่อหวังจะครอบครองเมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า และกรากูงซึ่งเมืองกลางทำหน้าที่ควบคุมอยู่และเมืองเหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก โดยเฉพาะแร่ดีบุก ซึ่งจะช่วยสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสร้างความมั่นคงให้กับเมืองนครศรีธรรมราชเด่นชัด แต่เมื่อคิดหวังเรื่องนี้ไม่ได้ตามต้องการพระยา (น้อย) ก็ได้หันไปปรับปรุงเมืองตรงให้เป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญทางตะวันตกเพื่อสร้างอำนาจทางการค้าต่อไป เพราะเห็นในสมัยของเจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) ได้ช่วยราชธานีค้าของหลวงจนเป็นที่โปรดปรานและมีอำนาจมากในตอนนั้น พระยา (น้อย) คงจะใช้วิธีการเช่นเดียวกันบ้าง ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จดี เพราะปรากฏว่าทางพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระราชวังบรมมหาเสนาณรงค์ทรงโปรดปรานพระยา (น้อย) ที่ช่วยทำการค้าให้เป็นอย่างดี มีผลกำไรมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าช้างและดีบุก ดังปรากฏว่าสมเด็จพระราชวังบรมฯ ตรัสชมว่า

...พระยาทำการกว้างขวางซดเอากำปั่นเข้ามารับจ้างได้ถึง 2-3 ลำ แล้วเมืองแขกทั้งปวงก็ชอบพอนับถือกันเป็นผู้ใหญ่ได้ พระยาสงขลาทำราชการคับแคบ หากกว้างขวางเหมือนเมืองนครไม่...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 146)

แสดงให้เห็นถึงความสามารถของเจ้าพระยา (น้อย) ที่กำลังสร้างความยิ่งใหญ่ให้เมืองนครศรีธรรมราชให้มีบทบาทเหนือกว่าเมืองสงขลา เจ้าพระยา (น้อย) ยังได้มีบทบาทเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหัวเมืองปัตตานีที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองสงขลา เมื่อมีเหตุการณ์ได้เกิดความวุ่นวายขึ้นจน

เจ้าเมืองสงขลาควบคุมไม่ได้ ทางราชธานีจึงให้พระยานคร (น้อย) แต่งกรมการออกไปว่าการแทน เจ้าพระยาสงขลาจึงตกต่ำในปลายรัชกาล ที่ 2 เป็นต้นมาไม่เป็นที่โปรดปราน

ต่อมาเมื่อเริ่มต้นในรัชของสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาสงขลา (เซ่ง) น้องชายพระวิเศษสุนทร (จ้อง) กลับได้รับการโปรดปรานมากขึ้น เนื่องจากเคยเป็นพระสหาย ในวัยเยาว์ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ (สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 152)

ถึงกระนั้นแล้วเจ้าพระยานคร (น้อย) ก็ยังได้รับความไว้วางใจจากรัชกาลที่ 3 ยังถือว่าเป็นผู้ทรงอิทธิพลมาก เป็นกองกำลังสำคัญในการดูแลรักษาความมั่นคงของบรรดาหัวเมืองปักษ์ใต้ และยังทำหน้าที่ได้ดีในการรักษาผลประโยชน์ทางการค้าให้กับราชธานี ฉะนั้นการขัดแย้งของเจ้าพระยานคร (น้อย) กับเจ้าเมืองสงขลาที่ยังดำเนินต่อมาในรัชกาลใหม่ ก็ไม่สามารถทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ลดความสำคัญทางบทบาทและอำนาจการเป็นผู้นำคนสำคัญลงไปได้

เรื่องความขัดแย้งของเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่ดำเนินการแข่งขันแก่งแย่งชิงอำนาจกับเมืองสงขลา มีผลเสียตามมาภายหลัง คือ การเป็นอริของทั้งสองเมืองสร้างความแตกแยกไม่สามัคคีต่อกันในบรรดาหัวเมืองอื่น ๆ ของทางภาคใต้ด้วย การเสริมสร้างอิทธิพลของเมืองทั้งสอง บางครั้งก็ทำให้เกิดปัญหาต่อตัวเจ้าพระยานคร (น้อย) ต้องจัดการความสัมพันธ์อันวุ่นวายและยุ่งยากในระยะแรก ๆ ที่ขึ้นมามีอำนาจ เพราะพื้นที่ในดินแดนภาคใต้มีความสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติเป็นดินแดนที่ทางราชธานีให้การใส่ใจทางการปกครองใกล้ชิด บรรดาเจ้าเมืองใหญ่จึงจำเป็นต้องมาลงแข่งขันเพื่อพิทักษ์รักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีให้กับบ้านเมืองของตนเองไว้ให้ได้

แต่ในบรรดาหัวเมืองที่เล็กกว่าเมืองนครศรีธรรมราช เช่นเมืองพัทลุง เจ้าพระยานคร (น้อย) กลับได้มิตรที่ดีต่อกัน เนื่องเมืองพัทลุงด้อยกว่าเมืองนครศรีธรรมราชในทุก ๆ ด้าน จึงปราศจากการเป็นอริทางการเมืองหรือขัดแย้งกันทางด้านผลประโยชน์ เจ้าเมืองพัทลุงยอมรับอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชที่เหนือกว่า และคอยทำหน้าที่ช่วยเหลือสนับสนุนกำลังของเมืองนครศรีธรรมราชตามราชธานีสั่งมาทุกประการ (สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 159)

บทบาทเจ้าพระยานครน้อยที่มีต่อหัวเมืองมลายู

พระยานครน้อยเป็นพระยานครศรีธรรมราชได้ 10 ปี ได้สร้างความยิ่งใหญ่ให้กับทางหัวเมืองภาคใต้อย่างต่อเนื่อง แล้วยังแผ่อำนาจเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่บริเวณรัฐต่างๆ ศึกใหญ่เป็นที่ยอมรับในความสามารถของเจ้าพระยานคร (น้อย) มากที่สุดคือ ศึกเมืองไทรบุรี ครั้นเมื่อได้ชัยชนะทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้กำกับหัวเมืองไทรบุรี ซึ่งมีเหตุมาจากเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงร์) คิดแข็งเมืองต่อรัฐบาลกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราออกไปว่า

...เจ้าพระยาไทรบุรีเอาใจไปเพื่อแผ่เข้าศึกแน่แล้ว จะละไว้ให้เมืองไทรบุรีเป็นไส้ศึกอีกทาง 1 ไม่ได้ ให้เจ้าพระยานครยกกองทัพเมืองปักษ์ใต้ไปตีเมืองไทรบุรีไว้ในอำนาจเสียให้สิทธิขาด จึงคุมกำลัง 70,000 คน ไปตีเมืองไทรบุรี เมื่อ พ.ศ. 2364 ผลงานดีเด่นครั้งนี้ทำให้ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาในปีต่อมา (พ.ศ. 2365)...

(เย็นหยัด ใจสมุทร, 2540: 7)

เจ้าพระยานครน้อย เข้ามาดูแลของธุลีพระบาทใน พ.ศ. 2364 กราบถวายบังคมขอยกกองทัพไปตีเมืองไทรบุรี ถ้าพิจารณาองค์กำลังทัพเรือของพระยานครฯ ที่ตั้งและสตูลใน พ.ศ. 2363 มีมากกว่า 150 ลำ ประกอบกับความสามารถและประสบการณ์ของเจ้าพระยานครฯ เกี่ยวกับเมืองไทรบุรีจึงจะเป็นที่เชื่อถือและไว้วางใจของราชธานี ราชานิจึงให้ความเห็นชอบ (สุภาพรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 190)

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเห็นชอบโปรดฯ ให้เจ้าพระยานครน้อยเตรียมกำลังไปตีเมืองไทรบุรี ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยมาไว้เป็นส่วนหนึ่งของไทยในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2364 เมื่อได้รับชัยชนะในการรบพระยานคร (น้อย) จึงจัดการการผนวกเมืองไทรบุรีในการกำกับดูแลของตนเสีย ทำให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงร์) ลี้ภัยหนีไปอยู่ที่เกาะหมากและรัฐบาลกรุงเทพฯของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเริ่มมีนโยบายที่จะขยายเขตแดนลงไป ในรัฐมลายู เช่น รัฐเปรัก และรัฐสลังงอ แต่ขณะนั้นอังกฤษก็ได้คุมเชิงอยู่ในบริเวณพื้นที่นั้นไว้ด้วย บริษัทอินเดียตะวันออกตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษที่เกาะปีนัง ได้เข้ามามีบทบาททำการขัดขวางการแผ่อิทธิพลของทางฝ่ายไทยที่เพิ่มขึ้นมาด้วยการยึดไทรบุรีและเกาะลังกาวิไปได้ ย่อมเป็นการทำทลายอำนาจของอังกฤษที่เริ่มมีอำนาจมากขึ้นมากเมื่อสามารถเข้าครอบครองพม่าและรัฐบางรัฐของมลายูได้แล้วในเวลานั้น

...นอกจากที่ได้เมืองไทรบุรีแล้ว เจ้าพระยานครน้อย ยังได้ส่งกองทัพเรือข้าม ไปยึดเกาะ
ลังกาวิ ซึ่งเป็นเกาะใหญ่แขวงเมืองไทรบุรีได้อีกแห่งหนึ่ง และตั้งหลวงต่างโจรราษฎร
ต้นสกุล ใจสมุทร เป็นผู้รักษาเกาะไว้...

(ยีนหยัด ใจสมุทร, 2540: 61)

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดในบริเวณทางแหลมมลายูติดกับภาคใต้ของไทย เกิดจากตัวแทนทาง
การเมืองในรูปแบบของบริษัททางการค้าของรัฐบาลอังกฤษ บริษัทอินเดียตะวันออกได้เข้ามาตั้ง
สถานีการค้าที่เกาะปีนังในปี พ.ศ. 2329 และเช่าดินแดนจากเจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกกรมชะ)
และในปี พ.ศ. 2345 ก็เช่าดินแดน โปรวินส์ เวสเลสต์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเกาะปีนังและติดกับเมือง
ไทรบุรี มาในต้นรัชกาลที่ 2 นี้ เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงร์) ก็มีความสัมพันธ์อันดีกับบริษัทอินเดีย
ตะวันออกของอังกฤษที่เกาะปีนังและเริ่มมีใจออกห่างไทย ฉะนั้นทางรัฐบาลของ รัชกาลที่ 2
คงจะไม่ไว้วางใจสถานการณ์ทางหัวเมืองปักษ์ใต้นัก

ความเข้มแข็งของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สร้างความมั่นคงให้ดินแดนหัวเมือง
ปักษ์ใต้ของไทยเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นผู้สานต่อด้านนโยบายการต่างประเทศ จนเป็นที่พอใจ
ของรัฐบาลกลาง ทางกรุงเทพฯคงจะเห็นถึงความสามารถเจ้าพระยานครน้อย ทำให้ต่อมาได้เป็น
ตัวแทนทางการทูตของไทยมีบทบาทในการเจรจาความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศช่วงที่รัฐบาล
อังกฤษมาเข้ามาเพื่ออิทธิพลทางการเมืองแถบดินแดนมลายู เจ้าพระยานคร (น้อย) จึงเป็นบุคคลสำคัญ
ของไทยที่ได้รับการยอมรับทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่างประตศในอดีตที่ผ่านมา

...อังกฤษคิดว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชยกทัพไปผนวกเอาเมืองไทรบุรีโดยพลการและ
ต้องการให้เจ้าพระยาไทยบุรีกลับไปครองดั้งเดิม เมื่อทางฝ่ายอังกฤษเห็นท่าของไทย
ไม่ยินยอมตามข้อเสนอดังกล่าวและคงเห็นกองกำลังของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชน้อย
โดยเฉพาะกองทัพเรือที่มีกำลังเข้มแข็งเป็นต่อฝ่ายอังกฤษที่ปีนัง ซึ่งกำลังมีกรณีพิพาทกับ
ฮอลันดาในแหลมมลายูตอนล่างอยู่ อังกฤษจึงยังไม่พร้อมที่จะเป็นศัตรูกับไทย นอกจากนี้
อังกฤษคงจะคิดว่าเจ้าพระยานครฯ จะใช้เมืองไทรบุรีเป็นที่มั่นขยายอิทธิพลไปยังรัฐ
มลายูอื่น ๆ อีก อังกฤษจึงต้องการใช้เมืองไทรบุรีเป็นรัฐกันชนป้องกันการขยายอำนาจ
ของไทย และเพื่อให้อังกฤษมีโอกาสค้าขายกับรัฐต่าง ๆ ได้สะดวก ข้าหลวงใหญ่ของ
อังกฤษที่เบงกอล คือ ลอร์ด แอมเฮิร์สต์ (Lord Amhurst) จึงมีคำสั่งให้ข้าหลวงปีนัง คือ
นายโรเบิร์ต ฟูลเลอร์ตัน(Robert Fullerton) มีให้กล่าวเรื่องไทรบุรีอีก...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 212-213)

ชัยชนะที่มีต่อหัวเมืองมลายู ทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นบุคคลสำคัญ มีบทบาทของที่ต่อกรกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ หลายครั้งที่ทางรัฐบาลข้าหลวงใหญ่ที่เบลกองได้ ส่งคนมาทำการเจรจากับเจ้าพระยานคร (น้อย) และในยามทำสงครามกับพม่า ทางอังกฤษก็เห็นความสำคัญในการติดต่อขอความช่วยเหลือจากตัวแทนของรัฐบาลไทย

...ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2366 รัฐบาลอังกฤษประกาศสงครามกับพม่า ลอร์ด แอมเฮอรัสต์ ได้คาดหวังอยากจะได้ อยากจะได้เมืองทวายและมะริดซึ่งอยู่ทางตะวันตกของไทย แต่เนื่องจากขาดเสบียงอาหารและเรือ ในการขนส่งลำเลียง จึงมีคำสั่งให้นายฟงเลอร์ตัน ข้าหลวงปีนังส่งคนไปติดต่อขอความร่วมมือและความช่วยเหลือจากเจ้าพระยานครฯ นายเจมส์ โลว์ ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนเดินทางไปเจรจาในเรื่องนี้ แต่ในเดือนกรกฎาคมปี พ.ศ. 2367 ทางกรมไทยได้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต เรื่องทั้งหมดที่ติดต่อเจรจากันจึงหยุดชะงักลง...

(สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์, 2520: 215)

เมื่อเข้าสู่ยุคของรัชกาลที่ 3 ยังคงนโยบายของราชธานีในการขยายอำนาจของไทยไปสู่แหลมมลายู หลังยึดเมืองไทรบุรีได้แล้วเจ้าพระยานคร (น้อย) ได้แสดงท่าทีไม่ได้เกรงกลัวอิทธิพลของชาติอังกฤษ มีการเตรียมพร้อมทั้งกำลังคนและกองทัพเรือไว้ตลอดเวลา จนรัฐบาลอังกฤษที่ปีนังต้องส่งคนมาเจรจา เพราะขณะนั้นรัฐบาลอังกฤษติดพันศึกอยู่ที่ประเทศพม่าจึงเกรงกลัวกองกำลังของเจ้าพระยานคร (น้อย) ว่า จะทำการบุกยึดดินแดนในรัฐอื่น ๆ ของแหลมมลายู ในขณะที่เจ้าพระยานคร (น้อย) ก็เห็นศักยภาพของกองทัพอังกฤษในการศึกเข้ายึดพม่าในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2368 ได้แล้ว ทางราชธานีคงเห็นชอบให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้มีการเจรจากับอังกฤษกับคณะของรัฐบาลอังกฤษ

ข้าหลวงใหญ่ที่อ่าวเบลกอง ได้ส่งคนมาทำการเจรจาอีกชุด ประกอบด้วย นายเฮนรี เบอร์นี่ เป็นทูต นายแม็คฟาร์เทอร์ (Macfarquhar) นายฮาร์ริส (Harris) ออกเดินทางจากกัลกัตตาไปไทยในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2368 ในที่สุด เจ้าพระยานครน้อยยอมเซ็นสัญญากับนายเบอร์นี่ในนามข้าหลวงปีนัง ในวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2368 พอสรุปใจความว่า อังกฤษไม่แทรกแซงกิจการในเมืองแปร์ค ทางอังกฤษยอมชดใช้เงินให้ไทยเป็นค่าเสียหายในคราวทางสลังอร์ปล้นเรือไทย ขอให้เจ้าไทรบุรีกลับไปครองเมืองไทรบุรีโดยจะมีการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเงินจำนวนหนึ่งให้ไทยทุกปี และอังกฤษก็จะไม่ยุ่งกิจการภายในเมืองไทรบุรี ในส่วนของเจ้าพระยานคร (น้อย) ต้องนำกองทัพเรือกลับเมืองตรังภายใน 20 วันและจะต้องไม่ส่งกองกำลังเข้าไปอยู่หรือคุกคามรัฐแปร์ค

ในสัญญาขั้ระบุให้ไทยและอังกฤษตกลงร่วมมือในการปราบปรามโจรสลัด ไทยต้องอนุญาตให้ อังกฤษซื้อเสบียงอาหารจากเมืองไทรบุรีโดยไม่ต้องเสียภาษี (สุภาภรณ์ ตัณศลารักษ์, 2520: 220)

เมืองไทรบุรีกลายเป็นรัฐกั้ชนระหว่างทางการไทยกับรัฐบาลอังกฤษที่เกาะหมากไป โดย เจ้าพระยานคร (น้อย) พยายามปกป้องรักษาผลประโยชน์ของฝ่ายไทยในพื้นที่บริเวณนี้ให้มากที่สุด แล้ว แต่พอหลังมีเหตุการณ์พม่าพ่ายแพ้ต่อกองทัพอังกฤษในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2368 เป็นต้นมา ทำให้อิทธิพลของกองทัพอังกฤษนำหวั่นเกรงขึ้นมามาก เมื่อสถานการณ์ที่อังกฤษเป็นฝ่ายได้เปรียบ ทางอำนาจ อังกฤษจึงรุกคืบมาหาช่องทางให้ฝ่ายไทยรับซื้อตกลงอีก

อังกฤษจึงขอรัฐบาลไทยทำสัญญาขึ้นอีกเป็นครั้งที่ 2 ในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369 สนธิสัญญาขั้คงยึดนโยบายเก่าเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูอยู่เป็นส่วนใหญ่ แต่ไทยได้ประโยชน์จากสัญญา คือ อังกฤษอังกฤษยอมรับการเข้าครอบครองเมืองเมืองไทรบุรีของไทย เจ้าพระยาไทรบุรีไม่พอใจ จึงยุ้งให้เกิดการจลาจลในเมืองไทรบุรีถึงสองครั้ง แต่อังกฤษก็ให้ความช่วยเหลือไทย สัญญาฉบับ ที่ 2 นี้ได้ยุติปัญหาความขัดแย้งในรัฐต่าง ๆ ของมลายูระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษลงได้ (สุภาภรณ์ ตัณศลารักษ์, 2520: 226)

การประสบผลความสำเร็จในชีวิตของเจ้าพระยานคร (น้อย) นอกจากจากคุณสมบัติลักษณะ ความเฉพาะตัวที่มีอยู่แล้ว ยังเป็นผู้ที่มีจิตใจดีงาม เหมาะสมกับการเป็นนักบริหาร นักปกครอง เจ้าพระยานคร (น้อย) ยังสร้างชื่อเสียงทางการทูตไว้ด้วย จนชาวต่างชาติที่ได้มาเข้ามาติดต่อได้ กล่าวถึงชื่อเสียงทางด้านนี้ไว้ด้วย เมื่อคราวทางการของฝ่ายอังกฤษมีเรื่องที่ต้องการให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ช่วยเหลือเป็นคนเจรจากับทางราชสำนัก เพราะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในหัวเมืองภาคใต้ ของไทย ดังได้ปรากฏความในจดหมายของ นายดับบลิว เอ. คลับลี่ ถึงเจ้าพระยานคร(น้อย) ว่า

...ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า ถ้าหากเพื่อนของข้าพเจ้าได้ช่วยเจรจาเป็นตัวกลางให้ที่กรุงเทพฯแล้ว สัมพันธภาพอันยืนยงของประเทศของเราทั้งสองก็คงจะตั้งอยู่ได้สืบไป...

(สุภาภรณ์ ตัณศลารักษ์, 2520: 222)

นายแพทย์ ดี.บี. บรัดเล ที่เคยให้การรักษาเจ้าพระยานคร (น้อย) และผู้แต่งเรื่องจดหมายเหตุ มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในประเทศไทยสยาม ได้บันทึกข้อความกล่าวถึงอุปนิสัยใจคอของเจ้าพระยานคร (น้อย) ไว้เมื่อครั้งได้รับเชิญนายแพทย์ผู้นี้กับภรรยาให้ไปพบกันเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2379 ไว้ดังนี้ มีข้อความว่า

...เป็นคนมีอัธยาศัยใจคอดีนัก แลชอบชาวประเทศที่เจริญรุ่งเรือง...

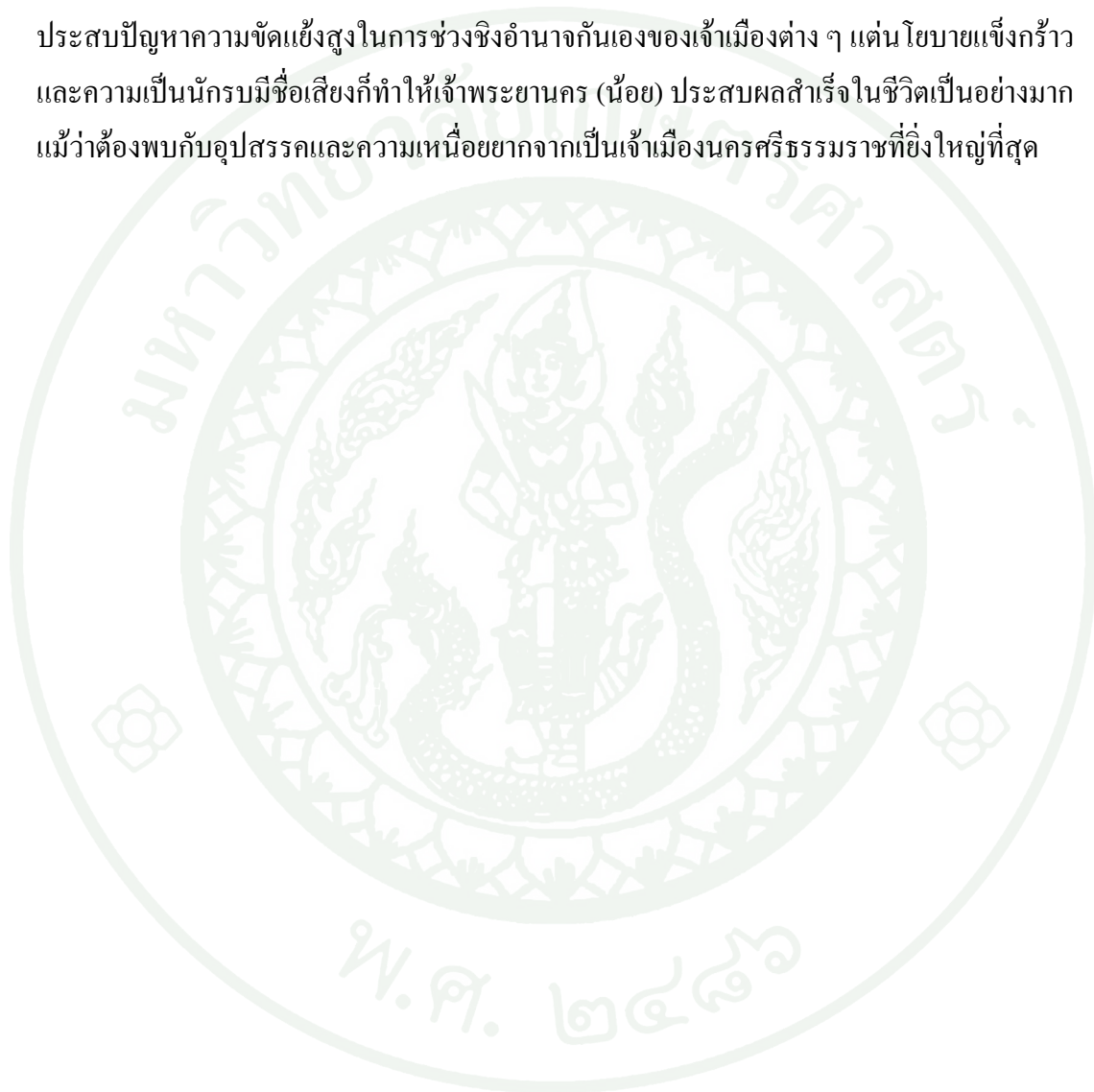
(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2509: 34)

นอกเหนือจากการกล่าวถึงประวัติและผลงานที่เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้สร้างชื่อเสียงไว้มากมายแล้ว เจ้าพระยานคร (น้อย) ยังได้รับการโปรดปรานจากพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ นับมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่นั้น เจ้าพระยานคร (น้อย) ก็ได้เข้าเฝ้าเป็นที่สนิทชิดชอบกันมาตั้งแต่ครั้งยังไม่ได้เสวยราชสมบัติ ทำให้อำนาจทางการเมืองของเจ้าพระยานคร (น้อย) มั่นคงและยิ่งใหญ่อย่างต่อเนื่องยาวนาน อันมาจากเป็นบุคคลที่ประสานงานได้ทุกอำนาจนั่นเอง

เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ชื่อว่าเป็นคนเมืองนครศรีธรรมราชได้อย่างเต็มตัว ทั้งวิธีการคิดและการกระทำที่สืบทอดการอบรมที่มีเอกลักษณ์สืบทอดมาจากบิดาคือ เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์จักรีตลอดจนมาจนสิ้นอายุขัย

เมื่อทำการศึกษาการสืบเชื้อสายและบริบททางการเมืองของเจ้าพระยานคร (น้อย) นับว่าเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นบุคคลที่โชคดีมาก มีชาติกำเนิดดีและเจริญเติบโตท่ามกลางความรักใคร่ภายในตระกูลเจ้าเมืองใหญ่เจ้าพระยานคร (พัฒน์) อีกทั้งมีคุณหญิงปรางมารดาคอยเลี้ยงดูอบรมใกล้ชิด ต่อมาได้รับการส่งเสริมจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชผู้เป็นบิดาให้เข้ารับราชการจึงได้รับการเลื่อนขั้นในตำแหน่งหน้าที่การงานจากสายสัมพันธ์ของบุคคลหลายฝ่าย จากพวกฝ่ายในราชสกุลวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สายสัมพันธ์เก่าของเจ้านคร (หนู) และสายของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับบรรดาเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีที่กรุงเทพฯ ทำให้การการผสมผสานอำนาจเหล่านี้ขยายมาส่งเสริมอำนาจในการรับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) เหมือนกับเป็นการวางแผนกันเป็นการภายในของสองครอบครัว กรุงธนบุรี-

นครศรีธรรมราช ที่ต้องมาเกี่ยวข้องในการจัดการกับชีวิตของเจ้าพระยานคร (น้อย) โดยที่ทางรัฐบาลกลางเองก็พึงพอใจ และยอมรับเจ้าพระยานคร (น้อย) ด้วยดี ประกอบกับเจ้าพระยานครน้อย มีบุคลิกลักษณะพิเศษ เป็นคนกล้าหาญมีความสามารถในการรบและการบริหารบ้านเมือง จึงทำ เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้สานต่ออำนาจที่มีเก่าให้มารวมอยู่ที่ตนเองได้ การขยายอำนาจของตนเอง ออกไปทั้งหัวเมืองภาคใต้และแถบแหลมมาลายูจนประสบผลสำเร็จก็จริง แต่ก็ทำให้พื้นแถบนั้น ประสบปัญหาความขัดแย้งสูงในการช่วงชิงอำนาจกันเองของเจ้าเมืองต่าง ๆ แค้นนโยบายแข็งกร้าว และความเป็นนักรบมีชื่อเสียงก็ทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ประสบผลสำเร็จในชีวิตเป็นอย่างมาก แม้ว่าต้องพบกับอุปสรรคและความเหนื่อยยากจากเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนระ (น้อย) เพื่อวัตถุประสงค์ต้องการหาความจริงเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองในทางรัฐศาสตร์ โดยมีการลำดับความเรียงราวได้ดังต่อไปนี้

สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนระ (น้อย) ผ่านทางเจ้านคร (หนุ)

ภายหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 กลุ่มการเมืองอิสระ 5 พวก ได้แก่ ชุมนุญที่พิษณุโลก สวางคบุรี พินาย จันทบุรี และนครศรีธรรมราช กลุ่มของพระยาตากที่จันทบุรีมีความสามารถมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ จึงได้ทำการปราบปรามบรรดาชุมนุมการเมืองอื่น ๆ ลงได้ พระยาตากได้เป็นผู้กุมอำนาจสูงสุดในพระราชอาณาจักรใหม่ กรุงธนบุรีในปี พ.ศ. 2311

เจ้าชุมนุมทางการเมือง 5 กลุ่มที่เป็นมิตรกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือ เจ้านคร (หนุ) ที่ได้พาครอบครัวเข้ามารับราชการในกรุงธนบุรีจนเป็นที่โปรดปรานเป็นอย่างมาก ต่อมาเจ้านคร (หนุ) ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้กลับไปปกครองเมืองนครศรีธรรมราชดั้งเดิม แต่งตั้งเป็นพระเจ้าชั้นทูลี ในพุทธศักราช 2319 เมื่อเจ้านครสุริยวงศ์ถึงพิราลัย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกเลิกระเบียบจารีตประเพณีเก่า ๆ ในการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ทรงหากลยุทธวิธีในการสร้างสัมพันธ์กับเจ้านคร (หนุ) ผลจากการดำเนินตามนโยบายนี้ได้รับการตอบสนองจากกลุ่มของพวกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างดี อย่างน้อยเจ้านคร (หนุ) ได้แสดงความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์

เมื่อยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นเมืองที่มีการปกครองแบบพิเศษ เป็นเหตุให้ทรงคิดกุศโลบายในการให้พระโอรสที่มีสายเลือด กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราชไปปกครองเมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นวิธีการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มการเมืองท้องถิ่นกับพระมหากษัตริย์ในอีกรูปแบบหนึ่ง จะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ให้ความสำคัญแก่ธิดาของเจ้านคร

มาก เจ้าจอมมารดาฉิมได้เป็นพระสนมเอก ส่วนเจ้าจอมปรางธิดาคนเล็กเจ้านครก็เป็นต้นเหตุให้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงกับต้องปลิดชีพนายทหาร คือ พระยาสุวรรณโลกมาแล้ว ก่อนพระองค์ได้ประทานให้แก่เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ผู้มีศักดิ์เป็นเขยของเจ้านคร (หนู) เจ้าจอมปราง จึงมีฐานะได้ไปเป็นภรรยาของพี่เขยตนเองด้วยขณะมีครรภ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ สองเดือน บุตรที่เกิดมาในภายหลังชื่อ เจ้าน้อย ในประวัติว่า เกิด ณ วันจันทร์ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10 ปีวอก อัฐศก จ.ศ.1138 ตรงกับวันวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2319 และประกอบกับมีเหตุการณ์ บังเอิญหรือเป็นการตั้งใจให้เกิดขึ้นมา ในปี พ.ศ. 2319 ที่เจ้าน้อยถือได้ถือกำเนิดก็ตรงกับปีที่ เจ้านคร (หนู) เจ้าคุณตาได้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชพอดี

วิธีการเลือกบุคคลที่ไว้วางใจมาอยู่รับใช้อำนาจทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชโดยใช้กลุ่มคนของเมืองนครศรีธรรมราชนับว่าทรงเลือกไม่ผิด ทรงได้ตั้งตัวแทนของพระองค์ ในคือโอรสในครรภ์ของเจ้าจอมปรางที่จะถือกำเนิดในฐานะของคนเมืองนครศรีธรรมราชในอนาคต ข้างหน้าและเป็นหลานตาของเจ้านครคนปัจจุบัน อีกทั้งอาจได้เป็นลูกของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช คนต่อไปคือเจ้าอุปราชพัฒน์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นนักการเมืองที่มีประสบการณ์ใน การเลือกจะใช้คน และทุกอย่างเป็นไปได้ตามที่พระองค์ตั้งพระทัยไว้

เมื่อเหตุการณ์ทางบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางอำนาจไปจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชผู้มาเป็นใหญ่ ทรงให้ความสำคัญต่อการสลายอำนาจของ กลุ่มของเมืองนครศรีธรรมราช เนื่องมาจากสาเหตุเจ้านคร (หนู) ไม่คิดจะปรับตัวรับกับอำนาจ ทางการเมืองของเจ้านายพระองค์ใหม่ได้

เมื่อถูกปลดจากราชการ ไปวิถีชีวิตของนักการเมืองผู้ผ่านร้อน ผ่านหนาว มามาก เช่น เจ้านคร (หนู) การลงจากตำแหน่งเจ้าเมืองนครแบบง่ายดายก็เพื่อการหาทางลงให้กับทางเมือง นครศรีธรรมราชมากกว่า การพูดคุยเรื่องการเปลี่ยนผ่านอำนาจจากเจ้านคร (หนู) ไปยังเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก็ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอำนาจอื่น ยังคงอำนาจเดิมของกลุ่มท้องถิ่นเดิมไว้ได้ เพียงแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงนี้เพื่อลดแรงกระแทกทางการเมืองลงไปเสียบ้าง จากการที่เมือง นครศรีธรรมราชเคยเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนลง เมื่อเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนต่อมาจากเจ้านคร (หนู) ก็ได้แสดงความจงรัก ภักดีและสวามิภักดิ์ต่อพระราชวงศ์ใหม่ด้วยดี แม้จะไม่ถึงกับเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์ พระองค์ใหม่มาก แต่เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก็ได้ทำหน้าที่ได้ดีในการนำนาวาเมืองนครศรีธรรมราช อยู่ได้อย่างปลอดภัย จนสามารถส่งให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ครองเมืองต่อจากตนได้สำเร็จ

การลงจากหลังเสื่อของเจ้านคร(หนู) ตรงตามสุภายิตไทยที่ว่า “แหวกหญ้าไม่ไหว้ดิน” ทั้งนี้เพื่อการส่งต่อไม้จากเจ้านครไปสู่ยังเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เพื่อให้การเมืองระหว่างเมือง นครศรีธรรมราชกับรัฐบาลกรุงเทพฯ อยู่ในสภาพนิ่งเสียก่อน ทั้งนี้ทั้งสองเจ้าเมืองยังคงคิดถึงภารกิจที่รับสนองพระราชองการมาในการดำเนินตามนโยบายการวางทายาททางการเมืองให้เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นใหญ่ในอนาคตข้างหน้า

สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ผ่านทางเจ้าพระยานคร (พัฒน์)

เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้ติดตามเจ้านคร (หนู) เข้ามารับราชการในกรุงธนบุรี ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งอุปราชเมืองนครศรีธรรมราช ความสำคัญของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ในฐานะเป็นพันธมิตรของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่มีส่วนสำคัญในการวางรากฐานทำให้นโยบายการส่งโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ไปครองเมืองเมืองนครศรีธรรมราชได้สำเร็จ เป็นเรื่องที่มีการวางแผนกันอย่างรัดกุมจากบุคคลที่มีส่วนร่วม เพื่อให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้ที่จะมาถือกำเนิดเป็นผู้สืบเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีเจ้าจอมปรางเป็นมารดาชวานครศรีธรรมราช มีคุณตาคือเจ้านคร (หนู) เป็นเจ้านคร และบิดาที่เลี้ยงดู เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นอุปราชเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ในขณะนั้น แม้ในเวลาต่อมาจะเกิดความวุ่นวายทางการเมืองในระดับชาติขึ้น มีผลมากมายต่อการเปลี่ยนแปลงการศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการเมืองท้องถิ่นในนครศรีธรรมราช แต่เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ก็ได้แสดงความสามารถในบทบาทของนักการเมืองที่ประสานกับอำนาจใหม่ได้ พร้อมทั้งได้รับมือกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดีในยามที่ขาดทั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้านครในเวลาที่ไม่ได้เจอกัน จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ที่จะพาเมืองนครศรีธรรมราชไปสู่ทิศทางกานำของตนเอง

เมื่อเมืองนครศรีธรรมราชคือความหมายลงไป ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงให้ความสนพระทัยเมืองเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชน้อยมากกว่าเจ้าเมืองสงขลา เมื่อเจ้าพระยานคร (พัฒน์) จึงมีเพียงหนทางเดียวในการสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับทางเมืองหลวงโดยการส่งธิดาสองคนเข้ากรุงเทพฯ เพื่อมาเข้ารับราชการเป็นฝ่ายในบุตร 2 คน เรียกว่า คุณหญิงใหญ่คนหนึ่ง คุณหญิงเล็กอีกคน แต่ในกรุงเทพฯเรียกคุณนุ้ยใหญ่ คุณนุ้ยเล็ก บิดาได้ถวายคุณหญิงใหญ่หรือนุ้ยใหญ่ ให้ทำราชการในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้ามหาหาราช มีลูกเธอหนึ่งองค์ คือ พระองค์เจ้าอรุณ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสุรมหาศักดิ์พลเสพในรัชกาลที่ 3 เป็นเจ้านายองค์หนึ่งที่ได้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนการรับราชการของเจ้าพระยานคร (น้อย) ส่วนธิดาคนเล็กของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) คุณหญิงเล็กหรือนุ้ยเล็กนั้น บิดาถวายตัวรับใช้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท มีลูกเธอองค์หนึ่ง

คือ พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช เจ้าพระยานคร (พัฒน์) จึงมีตำแหน่งใกล้ชิดทางราชสำนักในฐานะ เป็นพระสัสสุระของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และกรมพระราชวังบวร สวรรสิงหนาท

ปี พ.ศ. 2350 และเจ้าน้อยบุตรชายเจ้าพระยานครพัฒน์ เป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยเจ้า เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้ปกครองเมืองอยู่ 27 ปี ก็ลาออกจากราชการ ไปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จางวางเมืองนครศรีธรรมราช พระยานครน้อย ได้เป็นเจ้าเมืองคนต่อมาในปี พ.ศ. 2354 มีหลานตาของเจ้าพระยานคร (พัฒน์) พระองค์หนึ่ง คือ พระองค์เจ้าอรุโณทัย เป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ กำกับราชการกรมพระกลาโหม บังคับบัญชา ภาคใต้ แสดงให้เห็นว่าการที่เจ้าพระยานคร(พัฒน์) ได้ส่งเสริมเจ้าพระยานคร (น้อย) จนได้เป็น เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต่อจากตนเป็นการกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอน เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เลือกลาออกจากราชการเองเมื่อเห็นว่าเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงวัยที่จะสืบทอดอำนาจทางการเมือง ได้แล้ว ทางรัฐบาลกลางกรุงเทพฯ ก็ได้ให้อิสระแก่การเมืองเมืองท้องถิ่นในการบริหารจัดการตั้ง บุคคลที่จะสืบทอดทายาททางการเมืองของตนเองได้

เจ้าพระยานคร (พัฒน์) นับเป็นบุคคลสำคัญที่สุดที่ได้แสดงบทบาทผู้ปฏิบัติกรอยู่เบื้องหน้า ในการดำเนินนโยบายการส่งพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคือเจ้าพระยานคร (น้อย) ไปครองเมืองนครศรีธรรมราชได้สำเร็จลงด้วยดี เป็นผู้ประสานอำนาจและรักษาอำนาจท้องถิ่นของ เมืองนครศรีธรรมราชไว้ได้จนกระทั่งรอเจ้าพระยานคร (น้อย) ขึ้นมาบริหารราชการแทนตน แม้ว่า เจ้าพระยานคร (พัฒน์) จะไม่อยู่ดูความยิ่งใหญ่ของบุตรที่ตนได้เลี้ยงดูฟูมฟักมา

สายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ผ่านทางเจ้าจอมปราง

อดีตเจ้าจอมปรางในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราชโดยกำเนิด เป็นผู้ปฏิบัติกรคนสำคัญที่อยู่เบื้องหลังในการประสานงานให้เจ้าพระยานคร (น้อย) บุตรชายที่เป็น พระโอรสลับในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนต่อสืบต่อจาก เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เจ้าหญิงปรางหรือท่านผู้หญิงปรางเป็นตัวหลักในการเลี้ยงดูบุตรน้อยที่ได้ อุ้มท้องมาจากวังหลวงธนบุรี ท่านผู้หญิงยังสามารถเป็นศูนย์อำนาจของฝ่ายในให้กับพวกเหล่า เครือญาติสายนครศรีธรรมราชกับทางวังหลวงกรุงเทพฯ จากฐานะเดิมเป็นชาววังเก่าและเป็นผู้อาวุโส ที่ของชาวเมืองนครศรีธรรมราชเคารพรักในฐานะเป็น “นางแม่เมือง”

เครือข่ายกลุ่มของเมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นสายอำนาจที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง ท่านผู้หญิงปรางสามารถเชื่อมโยงไปหาสายสัมพันธ์ถึงเจ้านายและผู้สืบเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระองค์อื่น ๆ ได้อีกด้วย เนื่องจากมีการยอมรับเจ้าพระยานคร (น้อย) ในหมู่ราชสกุลวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าเป็นพี่น้องร่วมกันอย่างเปิดเผย

เจ้าพระยานคร (น้อย) จึงมีราคาเป็นช่องทางในการสร้างความก้าวหน้าทางราชการ สภาพแวดล้อมของบุคคลต่าง ๆ ที่เชื่อมทางมารดาและทางพระราชบิดาด้วยสายสัมพันธ์กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราชได้เป็นเสาหลักค้ำจุนเจ้าพระยานคร (น้อย) มากมาย เป็นถนนสายการเมืองเส้นทางกรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช ที่ปูลาดยาวกันมาตั้งแต่ครั้งอดีต

ผลการสรุปการศึกษาทางสถานะและภาพลักษณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาทำการวิเคราะห์เพื่อหาสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยานคร (น้อย) โอรสลับผู้เป็นทายาททางการเมืองที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้วางกุศโลบายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา เจ้าจอมปรางได้สองเดือนเพื่อให้ได้ไปครองเมืองนครศรีธรรมราชในวันข้างหน้า เจ้าพระยานคร (น้อย) เติบโตกลายเป็นบุคคลสำคัญทางการเมือง เป็นผู้ที่มีความสามารถมากเหมือนพระราชบิดา ได้ดำเนินชีวิตตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในการเลือกเข้ารับราชการ มีความโดดเด่นมากเป็นนักปกครอง นักรบ นักการทูต และพ่อค้าชั้นเยี่ยม จนสร้างชื่อเสียงไว้อย่างมากมายในยุคสมัยของตนเอง

ความสำเร็จในชีวิตของเจ้าพระยานคร (น้อย) มาจากผลของการวางนโยบายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ในอดีต ได้ส่งผลสืบเนื่องต่อมาให้กับเจ้าพระยานคร (น้อย) เรื่อยมา ทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้รับการยอมรับในหมู่ชนชั้นนำ และยังได้รับการแสดงความเอื้ออาทรผ่านมาทางสายพระญาติที่เป็นเจ้านายชั้นสูงผู้ที่มีประวัติการสืบเชื้อสายพระวงศ์เดียวกันกับเจ้าพระยานคร (น้อย) มาจากทางสายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และทางสายสัมพันธ์ผ่านทางบรรดาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชด้วย สายสัมพันธ์อันแนบแน่นที่เรียกว่า “สายสัมพันธ์กรุงธนบุรี-นครศรีธรรมราช” มีส่วนสำคัญมากในการช่วยให้การดำรงชีวิตและส่งเสริมความก้าวหน้าในหน้าที่การงานของเจ้าพระยานคร (น้อย)

การรับรู้ของสังคมกันทั่วไปในยุคสมัยนั้นว่าเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ความจริงข้อนี้คงทำให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้รับทราบความเป็นมาถึงชาติกำเนิดของตน เพราะความลับนี้ก็ยังได้เป็นແพร่กระจายไปถึงพี่น้อง และพระญาติใน

บรรดาผู้สืบเชื้อสายพระวงศ์เลือดกษัตริย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาทุกคน แม้แต่ชาวต่างชาติ ก็ยังทราบเรื่องนี้

เจ้าพระยานคร (น้อย) คงความภาคภูมิใจในการที่ตนเองเป็นผู้หนึ่งที่สืบสานต้นตระกูลวงศ์มาจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ข้อความนี้ได้รับการเผยแพร่ต่ออดีตสืบเนื่องเรื่อยกันมาหลายชั่วอายุคนในบรรดาผู้สืบเชื้อสายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (พัฒน์) และชาวเมืองนครศรีธรรมราช (น้อย) ที่เป็นผู้สืบต้นสกุล ณ นคร ทุกคน ปรากฏหลักฐานบันทึกในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นอยู่ทั่วไป ผลงานการเขียนหนังสือที่บุคคลต่างๆ ในตระกูล ณ นคร ได้ผ่านคำบอกเล่าทางสายเจ้าพระยานคร (น้อย) จนทำให้บรรดาลูกหลานทุกลำดับชั้นของเจ้าพระยานคร (น้อย) ต่างก็รับรู้ความลับนี้ของครอบครัวกันมาเป็นอย่างดีทุกคน

แม้จากทางหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่มีการแสดงเอกสารปรากฏยืนยันความผูกพันของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ในปี พ.ศ. 2325 เป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสิ้นพระชนม์ เจ้าพระยานคร (น้อย) ในขณะนั้นยังเป็นเพียงเด็กชายอายุหกขวบ อาศัยอยู่กับมารดาในเมืองนครศรีธรรมราช ไม่มีหลักฐานใด ๆ แสดงเลยว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเคยได้พบปะกับเจ้าพระยานคร (น้อย) การริเริ่มแนวคิดที่จะดำเนินการไว้ให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้ครองเมืองนครศรีธรรมราชในอนาคตวันข้างหน้า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงน่าจะเลือกวิธีการทำสัญญากันด้วยปากเปล่ากันกับบุคคลที่ทรงเลือกไว้แล้วจำนวน 3 คน เจ้านคร (หนู) เจ้าพระยานคร (พัฒน์) และท่านผู้หญิงปรางตั้งแต่เจ้าพระยานคร(น้อย)ยังไม่ถือกำเนิด แต่ผลผูกพันทางสัญญาที่ได้ดำเนินขึ้นต่อมาจากหลังแม้จะสูญสิ้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปแล้ว ผลทางสัญญาทางการเมืองฉบับนี้ก็ยังคงตกอยู่กับบุคคลที่ทรงไว้วางพระทัยไปตลอดชีวิตพวกเขาเหล่านั้น

ผู้ถือ “สัญญาใจ” เจ้านคร(หนู) เจ้าพระยานคร (พัฒน์) และเจ้าจอมปราง ได้ยึดถือเป็นเรื่องสำคัญของบ้านเมือง ภายใต้การปกครองระบอบเก่าแบบพระราชอาณาจักรที่ผสมผสานกับระบอบอุปถัมภ์ของสังคมไทยในสมัยนั้น การรักษาเกียรติยศของบ้านเมืองและการรักษาพระเกียรติขององค์พระมหากษัตริย์ไว้นั้น บุคคลบางกลุ่มให้ความสำคัญมากกว่าประโยชน์สุขส่วนตนเองเสมอ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ผู้ได้กระทำหน้าที่ร่วมกับท่านผู้หญิงปรางก็รับหน้าที่รักษาสัญญานั้นร่วมกันมา โดยเฉพาะเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ผู้มิได้แสดงบทบาทสำคัญมากในการคณนโยบายลับ ๆ นี้ไว้ ทั้งเรื่องการแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ในขณะเดียวกันก็ยังรักษาสัญญาใจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ตลอดชีพของตนด้วย

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนระ (น้อย) โดยการนำนโยบายการส่งพระโอรสไปปกครองเมืองนครศรีธรรมราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาเป็นกรอบในการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อผู้ต้องการศึกษาในทางรัฐศาสตร์ การเมืองการปกครองในสมัยกรุงธนบุรีดังต่อไปนี้

1. จากการศึกษาพบว่า นโยบายการส่งพระราชโอรสไปครองเมืองนครศรีธรรมราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการวางรากฐานการกระจายอำนาจของ กษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พึงกระทำได้ แม้ทรงนำวิธีการที่สลับซับซ้อนมาใช้ในการนี้ก็ตาม
2. จากการศึกษาพบว่า บุคคลที่เกี่ยวข้องในสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าพระยามนระ (น้อย) มีความเหนียวแน่นในความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ ทำให้ชีวิตของเจ้าพระยามนระ (น้อย) ผู้สืบทอดอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเดินทางไปถึงจุดหมายสายสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเหมือนใยแมลงมุมที่เป็นลักษณะพิเศษของกลุ่มการเมืองของฝ่ายในราชสำนักที่เข้ามาช่วยเหลืออยู่เบื้องหลังความสำเร็จของเจ้าพระยามนระ (น้อย) เป็นเรื่องที่สำคัญมาที่ต้องคำนึงถึงในการศึกษาสายสัมพันธ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้าพระยามนระ (น้อย)
3. การวางนโยบายซึ่งเป็นแนวคิดของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการส่งพระโอรสไปครองเมืองสำคัญ เป็นประเด็นที่เคยเกิดขึ้นมาตั้งแต่ระบอบการปกครองสมัยอยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตระหนักที่จะนำกุศโลบายนี้มาใช้ เพื่อใช้เป็นวิธีแก้ปัญหาทางการเมืองของพระองค์อีกวิธีหนึ่ง หากนำประเด็นนี้มาเปิดเผยจะทำให้ประชาชนเข้าใจปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ในปลายรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมากขึ้น และเพื่อตระหนักถึงความจำเป็นในการสืบทอดอำนาจของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปหากผู้วิจัยสามารถเก็บรวบรวมเอกสารหลักฐานชั้นต้นที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและเจ้าพระยามนทร (น้อย) มาตีความด้วยความชำนาญทางภาษาศาสตร์ด้วยตนเอง ก็อาจจะทำให้พบความรู้ที่เกิดจากความเข้าใจประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้งมากขึ้น

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

ชายน้อย โกมารกุล ณ นคร. 2505. วงศ์เจ้าพระยานคร. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
(เผยแพร่เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพคุณถนัด ณคร 10 สิงหาคม 2505 ณ วัดโสมนัสวิหาร).

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. 2509. โอรสลับพระเจ้าตาก. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2553. สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรบุ๊คส์.

ณัฐวุฒิพร บุนนาค. 2545. สถานะทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
พ.ศ. 2310-2497. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธงชัย วินิจจะกุล. 2555. สยามเปลี่ยน (ไม่) ผ่าน ชุมมูปาฐกถา 70 ปี ชาญวิทย์ เกษตรศิริ.
กรุงเทพมหานคร: ไฟเดียวกัน.

ดำรงราชานุภาพ. 2511. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. กรุงเทพมหานคร.
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือเอก หลวงอาจณรงค์ (อิง ช่วงสูวนิช)
28 พ.ศ. 2511).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2523. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมศาสตร์.

_____. 2542. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพมหานคร: มติชน จำกัด.

_____. 2550. กรุงแตก พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ว่าด้วยประวัติศาสตร์นิพนธ์.
กรุงเทพมหานคร: มติชน.

นาฏวิภา ชลิตานนท์. 2522. **วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแต่โบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ปรามินทร์ เครือทอง. 2555. **ปริศนาพระเจ้าตากฯ**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ปรีชา นุ่นสุข. 2529. **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ 4 นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.

ปรีชา นุ่นสุข. 2539. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช: สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

ภาณุรังสีสว่างวงศ์. 2516. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.

ยืนหยัด ใจสมุทร. 2540. **เจ้าพระยานคร (น้อย)**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

วิบูล วิจิตวาทการ. 2540. **เรื่องสนุกในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี**. กรุงเทพมหานคร: หมึกจีน.

สมเกียรติ วันทะนะ. 2527. “บทความการประกอบสัมมนาถึงศตวรรษธรรมศาสตร์ 2477-252”.
ประวัติศาสตร์ นิพนธ์สมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร: ธรรมศาสตร์.

สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์. 2520. **บทบาทของเจ้าพระยานครน้อยที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาภรณ์ พิษเขนทรโยธิน. 2543. **สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 38 2/ก.54 จ.ศ. 1144 พ.ศ. 2325
(กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 172)

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 38 2/ ก. 54 จ.ศ. 1144 พ.ศ. 2325
(กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 172)

คัดลอกข้อความบางตอนจากเอกสารตัวเขียนมาเป็นตัวอักษรปัจจุบัน ขณะนั้นชาวพระนคร
รู้ข่าวว่าเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพกลับมา ก็ชวนกันมีความยินดีวัลย์ทุกคน ยกมือขึ้นถวายบังคม
แล้วกล่าวว่า ครั้งนี้กาลยุคเชษฐาจะสงบแล้วแผ่นดินจะราบคาบ บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขสืบไป
จึงหลวงศรีวิฑิตนายด่านเมืองอุทัยธานีลงมาอยู่ ณ กรุง ก็ขึ้นม้าออกไปรับเสด็จถึงทุ่งแสนแสบ
นำทัพเข้ามายังพระนคร ครั้น ณ วันเสาร์ เดือนห้า แรมเก้าค่ำ เพลาเข้าสองโมงเศษทัพหลวงมาถึง
กรุงธนบุรี ออกญาสุริยอไทยจึงให้ปลุกพลับพลารับเสด็จริมทางท่าวัดโพธาราม แล้วให้แต่งเรือ
พระที่นั่งกราบข้ามมาคอยรับเสด็จ แลท้าวทรงกันดาลทองมอญซึ่งเป็นผู้ใหญ่อยู่ในพระราชวัง
ก็ลงเรือพระที่นั่งมาคอยรับเสด็จด้วย จึงเสด็จทรงช้างที่นั่งกรีธาพลทับหลวงเข้ามาในกำแพงเมือง
ดำเนินพวงช้างม้าและพลเดินเท้าแห่มาทางถนนระหว่างวัดโพธาราม เสด็จลงจากช้างหยุดประทับอยู่
ณ พลับพลาหน้าวัดธรรมเสี้ยว ประพฤติการทูลจรตจะนี้ ก็เห็นว่าเป็นเสี้ยนหนามหลักต่ออันใหญ่
อยู่ในแผ่นดิน จะละไว้มิได้ ควรให้สำเร็จโทษเสีย จึงรับสั่งให้มีกระทุ้งถามเจ้าตากสินเจ้าแผ่นดิน
ผู้ทูลจรตว่า ตัวเป็นเจ้าแผ่นดินใช้เราไปกระทำการสงครามได้ความลำบากกินเหงื่อต่างน้ำ เราก็อุสาห
กระทำศึกมิได้อาลัยแก่ชีวิต คิดแต่จะทำนุบำรุงแผ่นดินให้สิ้นเสี้ยนหนาม จะให้สมณพราหมณาจารย์
และไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบด้วยกัน ก็เหตุไฉนอยู่ภายหลังตัวจึงเอาบุตรภรรยาเรามา
จงจำทำโทษ แล้วโอบตพระภิกษุสงฆ์แลลงโทษแก่ข้าราชการแลอนาประชาราษฎร์ เร่งรัดเอา
ทรัพย์สินโดยพลการด้วยหาความผิดมิได้ กระทำให้แผ่นดินเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า กระทั่ง
พระพุทธศาสนาที่เสื่อมทรุด เสรีหมองคุดเมืองมิจจากทฤษฎีจะนี้ โทษตัวจะมีเป็นประการใดจงให้
การไปให้แจ้ง แล้วเจ้าตากก็รับผิดทั้งทั้งสิ้น จึงรับสั่งให้เอาตัวไปประหารชีวิตสำเร็จโทษเสีย
เพชฌฆาตก็ลากเอาตัวขึ้นแคร่หามไปกับทั้งเครื่องพันธนาการ เจ้าตากจึงว่าแก่ผู้คุมเพชฌฆาตว่า
ตัวเราก็สิ้นบุญจะถึงที่ตายแล้วช่วยพาเราแวะเข้าไปหาท่านผู้สำเร็จราชการจะขอเจรจาด้วยสักสอง
สามคำ ผู้คุมก็ให้หามเข้ามา ได้ทอดพระเนตรเห็นจึง โบกพระหัตถ์มิให้นำเข้ามา ผู้คุมและเพชฌฆาต
ก็ให้หามออกไปขอกพระราชวัง ถึงหน้าป้อมมิไชยประสิทธิ์ก็ประหารชีวิตตัดศีรษะเสียถึงแก่พิราลัย
จึงรับสั่งให้เอาศพไปฝังไว้ ณ วัดบางยี่เรือใต้ และเจ้าตากขณะเมื่อสิ้นบุญถึงทำลายชีพนั้นอายุได้
สี่สิบแปดปี ในทันใดนั้นท้าวพญามุขมนตรีรักษาและพร้อมราษฎรทั้งหลาย ก็พร้อมกราบทูล
อัญเชิญเสด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นครองพิภพ เสดวยรัฎฐาธิปัตย์ ถวัลราชดำรงแผ่นดินสืบไป
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงรับอาราธนาด้วยพระอาการคุษฎีภาพ

ภาคผนวก ข

จดหมายเหตุ ร.2 ท้องตราถึงเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ตอบรับเรื่องส่งช้างกับดีบุกไปขายเมืองเทศ

จดหมายเหตุ ร.2 ท้องตราถึงเจ้าพระยาสุธรรมโยธาราช ตอบรับเรื่องส่งช้างกับตึกไปขายเมืองเทศ

กรมหมื่นศักดิ์พลเสพจะเสด็จออกมาพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
ตอบรับดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ เมืองไทรบุรี ให้มีหนังสือถึงพระยาไทร ให้ส่งคืน
เครื่องยศรายตามค่ากับของพระยาอภัยนุราชเข้าไปกรุงเทพฯ วันศุกร์ แรม 3 ค่ำ ปีชวด จ.ศ. 1178
พ.ศ. 2358 (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2)

ท้องตรา ถึงพระยานคร (น้อย) ตอบรับเรื่องส่งช้างตึกไปขายเมืองเทศ เป็นเงินเจ็ดสิบซัง
ห้าตำลึงสิบสลึงเพื่อร้อยเจ็ดสิบสี่เบี้ย เข้ากันร้อยเก้าสิบสี่ซังสองตำลึงบาท สองสลึงเพื่อสองร้อย
เจ็ดสิบสี่เบี้ย ช้างพระยานครถวายสมเด็จพระพรราชาช้างหนึ่ง เงินเก้าซังห้าตำลึงเข้ากันถึงร้อยสาม
ซังเจ็ดตำลึงบาท สองสลึงเพื่อสองร้อยเจ็ดสิบสี่เบี้ย กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ช้างสองซัง
เป็นเงินสิบเจ็ดซังห้าตำลึงบาท ใช้จ่ายในกำป็นให้ค่าจ้างคนงานกลาสีซื้อเสบียงหญ้าช้างของอะไหล่
เป็นเงินยี่สิบสองซัง เจ็ดตำลึงบาท เจ็ดร้อยสามสิบสามเบี้ยเข้ากันกับทุน ช้างตึกเป็นเงินสองร้อย
สี่สิบสองซังสิบเก้าตำลึงสามบาท สามสลึงสองร้อยเจ็ดเบี้ย กำป็นได้ใช้ไปจากปากน้ำเมืองตรัง
แต่ ณ วันศุกร์ เดือนสี่แรมสองค่ำปีกุนสัปตศก อนึ่งน้อยนานูเหมีย กปีสาบ? มาหาพระยานครจะ
ขอรับบรรทุกช้างให้เช่าระวางออกไปเมืองเทศ พระยานครกรมการได้อาช้างลงกำป็นเป็นช้างใน
พระราชวังหลวงสามซังเป็นเงิน เจ็ดร้อย เจ็ดสิบแปดเหรียญ กรมพระราชวังบวรสถาน ช้างหนึ่ง
เป็นเงินร้อยเก้าสิบห้าเหรียญ สี่ซังเป็นเงินเก้าร้อยเจ็ดสิบสามเหรียญ ได้ให้คนกำกับไปล่าละสามคน
ถ้าไปถึงเมืองเทศแล้วให้เอาช้างส่งให้หลวงพั่งจำหน่าย มีข้อความเป็นหลายประการนั้น
ได้อาหนังสือบอกกราบทูล พระกรุณาทราบ ได้ละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือ
เกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ซึ่งพระยานครกรมการจัดแจงเอาช้างตึกลงกำป็น ให้หลวงพั่งขุน
อักษรออกไปจำหน่าย ณ เมืองเทศกับได้อาช้างลงกำป็นเช่าระวางออกไปอีกสี่ซังนั้น ก็ชอบด้วย
ราชการอยู่แล้ว ถ้ากำป็นหลวงซึ่งออกไปกลับเข้ามาถึง ณ เมืองนคร ได้สิ่งของซึ่งต้องพระราช
ประสงค์เข้ามาก็ให้พระยานครกรมการทำทางว่า รัตราเงิน แลพรรณผ้าเข้าไป ณ กรุงเทพมหานคร
แลซึ่งเจ้าพระยานครกรมการบอกส่งเงินส่งพรรณผ้าค่าช้างให้หลวงหน้าวังคุมเข้าไปส่งนั้น
เจ้าพนักงานชาวพระคลังรับไว้ได้เป็นเงินตราสี่สิบเบ็ด?ซัง ผ้าขาวห้าชนิดเป็นผ้าสองร้อยแปดสิบ
พับ คิดเป็นเงินยี่สิบสามซังหกตำลึงสองบาท ครบตามบอกแล้ว อนึ่งซึ่งบอกไปว่าเมรุ ซึ่งจะปลงศพ
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีกับจัดเครื่องไทยทานพระยานครยังให้จัดแจงทำอยู่และการซึ่งจะกำหนดนั้น
ให้เข้าไปหาหรือพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพลศักดิ์พลเสพนั้นทรงพระราชดำริว่าการศพซึ่งจะกระทำ
ทั้งนี้ก็เป็นการใหญ่ต้องทำมากครั้งจะกำหนดให้ปลงศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีแต่ในเดือน 7 เดือน

8 นี้เห็นการศพอจะหาสำเร็จพร้อมไม่ แล้วยังเป็นฤดูฝนให้พระยานครเร่งรัดทำการไว้ให้พร้อมก่อน
 เกิดต่อ ณ เดือน 11 ข้างปีชวดอัฐศก ถึงจะให้ จึงจะให้พระเจ้าน้อยยาเชอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพรับ
 เอาเพลิงเสด็จออกไปปลงศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีที่เดียว หนึ่งพระยานครกรมการบอกเข้าไปว่า
 เจ้าพระยาไทรบุรี จัดดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการให้รายอนุสาดี? รายาตรา รายาอิน
 ตราเลลาจะมัญมตมตา คุมเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระยานครกรมการ แต่งให้วังหน้า
 ขุนศรีเสาวราชนารามมีชื่อให้คุมดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการให้ขาวพระคลังเจ้าพนักงาน
 รับไว้ตามพนักงานแล้ว และรายามีชื่อนายไพร่ผู้คุมดอกไม้ทองเงิน เข้าไปนั้น ได้พระราชทาน
 เงินตรา เสื้อผ้าให้ตามอย่างธรรมเนียม ได้ให้คุมเอาสิ่งของออกมาพระราชทานเจ้าพระยาไทรบุรี
 ด้วยแล้ว หนึ่งเครื่องยศซึ่งพระราชทานรายมุดา พระยาอภัยนุราชนั้น เจ้าพนักงานขาวพระคลัง
 ณ กรุงเทพพระมหานครมาแจ้งว่า แต่ก่อนทรงพระมหากรุณาให้พระราชทานเครื่องยศแก่รามมุดา
 เจียดทองคำใบหนึ่ง เต้าน้ำทองคำลูกหนึ่ง พานหมากทองคำใบหนึ่งสามสิ่ง พระยาอภัยนุราชเครื่องทอง
 กระบี่บั้งทองสีบั้งเล่มหนึ่ง เจียดทองคำใบหนึ่ง เครื่องเงินโตกเท้าช้างของควาลูกหนึ่ง
 พานทองคำใบหนึ่ง กระโถนทองคำลูกหนึ่ง เข้ากันสิบสองสิ่ง เครื่องเงินโตกเท้าช้างของควาลูกหนึ่ง
 ของหวานลูกหนึ่ง สองลูกชันน้ำจอกลอยถ้ายาคำปากทาทองหนึ่ง พานรองรับชันน้ำหนึ่ง กระโถน
 ลูกหนึ่ง เข้ากันห้าสิ่ง บัดนี้รามมุดา พระยาอภัยนุราชถึงแก่อนิจกรรมแล้ว เป็นอย่างธรรมเนียม
 สืบมาแต่ก่อน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลหัวเมืองประเทศราชใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง บรรดาทรงพระมหา
 กรุณาชุบเลี้ยง ให้พระราชทานเครื่องยศมาถึงแก่กรรมแล้ว เจ้าพนักงานขาวพระคลังได้เรียกเครื่อง
 ยศคืนแลสิ่งของซึ่งพระราชทานออกมาทั้งนี้ เป็นเครื่องยศสำหรับรายมุดา พระยาอภัยนุราชอยู่ให้
 พระยานครมีหนังสือไปถึงเจ้าพระยาไทรบุรีให้จัดแจงเรียกเอา สิ่งของเครื่องยศแก่บุตรภรรยา
 รายมุดาพระยาอภัยนุราชส่งเข้าไป ณ กรุงเทพมหานคร เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรีจะจัดแจงให้ผู้ใด
 เป็นรายมุดา แลที่อยู่ช่วยราชการก็ให้บอกเข้าไปจะตั้งออกมาให้แต่กรุงเทพมหานครตาม
 อย่างธรรมเนียม แลเครื่องยศทั้งนั้นจะได้พระราชทานให้แก่ผู้เป็นรายมุดาที่ผู้ช่วยราชการคนใหม่
 สืบต่อไป ให้พระยานครมีหนังสือว่ากล่าวออกไปถึงเจ้าไทรบุรีให้ส่งสิ่งของทั้งนี้เข้าไป ณ กรุงเทพ
 พระมหานครให้จงได้

หนังสือมา ณ วันศุกร์ เดือน 8 แรม 3 ค่ำ ปีชวดอัฐศก

วันพุธ แรม 13 ค่ำ เดือน 9 ปีชวดอัฐศก หลวงหน้าวังถื่อมา ตราวังทอง 3 ฉบับ ตราวังหน้า
 1 ฉบับ รวม 4 ฉบับ

ภาคผนวก ค

จดหมายเหตุ ร.2 ท้องตรา เจ้าพระยาอัครเสนา ถึงหลวงพรหมเสนาและหลวงเทพเสนาโปรดเกล้าฯ
ให้เลื่อนตำแหน่งพระยานครเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชศรีธรรมโศกราช
จ.ศ. 1184 พ.ศ. 2365 (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 11)

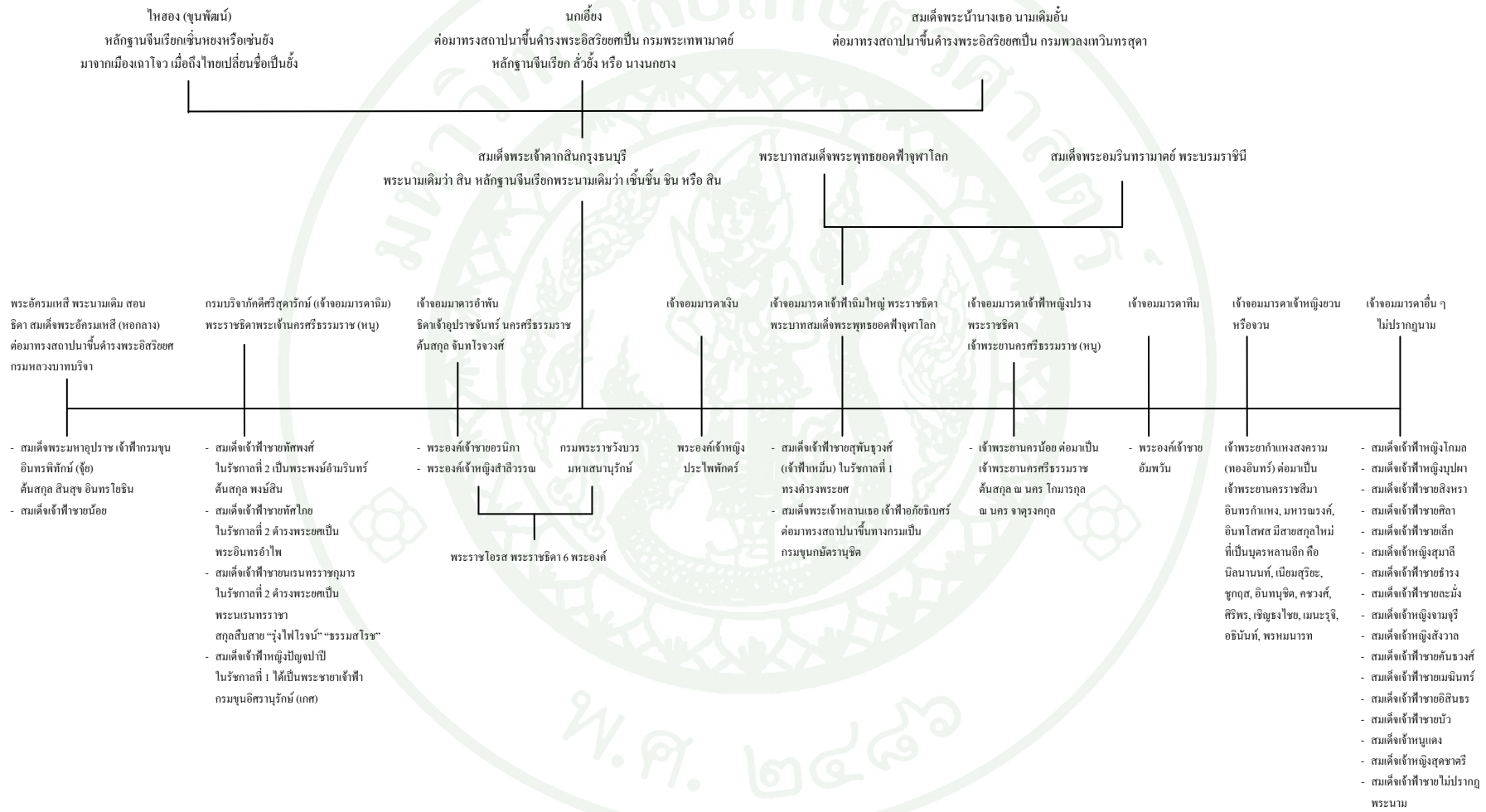
จดหมายเหตุ ร.2 ท้องตรา เจ้าพระยาอัครเสนา ถึงหลวงพรหมเสนาและหลวงเทพเสนา
โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งพระยานครเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชศรีธรรมโศกราช
จ.ศ. 1184 พ.ศ. 2365 (กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 11)

คัดลอกข้อความจากตัวเขียนเอกสารใบเพรามาเป็นตัวอักษรปัจจุบัน ความว่า ท่านเจ้าพระยา
อัครเสนาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหกลาโหม ให้มาแก้หลวงพรหมเสนาผู้ว่าที่ปลัดหลวง
เทพเสนาผู้ว่าที่จำและกรมการเมืองนคร ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า
เมืองไทรบุรีนั้นแต่ก่อนเมื่อพระยาไทรบุรียังอยู่ ณ เมืองไทรบุรีหาเป็นที่วางพระทัยได้ไม่ ด้วย
พระยาไทรบุรีคิดราชการไม่ซื่อตรงต่อกรุงเทพพระมหานคร แลเมื่อ ณ ปีมะเส็งตรีนี้ศกบอกข้อราชการ
ออกไปว่า อ้ายพม่าจะยกมากระทำแก่เมืองปากใต้ ให้พระยาไทรบุรีจัดซื้อข้าวเตรียมคนและเรือไว้
ให้พร้อมจะได้อุดหนุนช่วยกันรบพุ่งทันทั่วทั้งที่ พระยาไทรบุรีก็หากระทำตามท้องตราไม่ หลีกตัวเอง
ลงไปอยู่ ณ ที่มะโระ แม้มีราชการมาก็จะเสียเมืองไทรบุรี พระยานครมิไว้ใจก็ลงไปป้องกันรักษา
เมืองไทรบุรี พระยาไทรบุรีทำผิดหนีลงไปอยู่ ณ เมืองเกาะหมาก ภายหลังได้มีตนกุมหามัดตนกุ
โยโสแขกนายไพร่มีชื่ออยู่ ณ เมืองไทรบุรีได้เป็นขบถคบคิดกันคุมสมัครพรรคพวกลงมาจะทำการตี
กองทัพพระยานคร พระยานครรู้ความแล้วได้แต่งกองทัพออกสู้รบ พวกอ้ายแขกแตกหนีไป
พระยาไทรบุรีเอาเมืองไทรบุรีไว้ได้ครั้งนี้ถือว่าสิ้นพระธุระไปทางหนึ่ง พระยานครมีความชอบเป็น
อันมาก โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยานครขึ้นเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมโศกราช ชาติเดโชไชยมหัย
สุริยาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุเจ้าพระยานครศรีธรรมราช พระราชทานเมืองไทรบุรีประะให้ขึ้นแก่
เมืองนคร ให้เจ้าพระยานครเป็นผู้สำเร็จราชการจัดแจงเมืองไทรบุรีประะให้ราบคาบ แต่งเงินช่วยยา
อากรเมืองไทรบุรีซึ่งจะเข้าท้องพระคลังหลวงนั้น สิ่งใดจำนวนปีละมากน้อยเท่าใด ถึงกำหนดเวลา
งวดปีแล้ว ก็ให้เจ้าพระยานครเรียกเอาเงินช่วยยาอากรเข้าไป ณ กรุงเทพพระมหานครให้ครบ
อย่าให้เงินหลวงขาดค้างหลวงงวดลงไปแต่จำนวนหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว สารตรามา ณ วันพุธ
เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ จุลศักราชนับร้อยแปดสิบสี่ ปีมะเมียนักสัต จัตวาศก

ภาคผนวก ง

ภาพต่าง ๆ เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
จากมูลนิธิอนุรักษโบราณสถานในพระราชวังเดิม, กรุงเทพฯ

ภาพผนวกที่ 1 แผนผังราชสกุลวงศ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ภาพผนวกที่ 2 ภาพวาดเจ้าพระยานคร (น้อย) ยกทัพออกจากประตูเมืองนครศรีธรรมราชไปตีเมืองไทรบุรี

ภาพผนวกที่ 3 ภาพวาดกลุ่มพราหมณ์เข้าพบเจ้าพระยานคร (น้อย)

ภาพผนวกที่ 4 อนุสาวรีย์เจ้าพระยานคร (น้อย) จังหวัดนครศรีธรรมราช
วันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2555

ภาพผนวกที่ 5 คำจารึกประวัติได้ฐานอนุสาวรีย์เจ้าพระยานคร (น้อย)

ภาพผนวกที่ 6 พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ วงเวียนใหญ่ ฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร

ภาพผนวกที่ 7 พระราชวังเดิมที่ฝั่งธนบุรี ปัจจุบันคือที่ตั้งของกองทัพเรือ ที่เจ้าหญิงปรางจาก นครศรีธรรมราชเข้าถวายตัวเป็นเจ้าจอม

ภาพผนวกที่ 8 ดวงตราประจำตระกูล ณ นคร

จะอยู่เป็นสุขสืบไป จึ่งหลวมศรีษะกรมท้าวเมืองอุไทยธานีลงมาขณะก
ก็ขึ้นนำออกไปรับเสด็จจึงทูลแสนแล้ว นำกับเจ้านางพระศรี ครั้นนั้น
เสด็จขึ้นที่แรมเกตุ เพศเสด็จลงมาเสด็จกับ หลวงมาถึงกรุงในบุรีพักความของ
พญาสุริยอุไทยให้ปลุกพลับพลารับเสด็จจึงยกพานทำวัตรโพชฌน แล้วก็
หรือพระที่นั่งกบดานมาขอรับเสด็จ แลท้าวทรงกัน ตานทองน้อยซึ่งขึ้น
ผู้ให้ลงอยู่ในพลธวัช ก็ลงหรือพระที่นั่งมาขอรับเสด็จก็ขึ้น จึงเสด็จออก
ที่นั่งก็รับพลกับหลวงเจ้านางในขณะพวงมณีง กับนิรพอลซึ่งนำพลเสด็จเท้าม
มาทางถนนหว่างวัดโพชฌน เสด็จลงมาทักขังหยุดประทับอยู่ขณะพลับพลา

จากพระภิกษุโกธรวบ เห็นปรโลกที่ทงกอบ บันกรัพลนยไฟทงปร
ผู้ใหญ่ผู้น้อยชวณกันยกมือขึ้นถวายบังคมพร้อมกัน แล้วเจรจากันเข้ามายก
มีบุญเป็นแท้ กลับเข้าปกรณนี้จะได้ผ่านพิภพเป็นหมื่นอง เจ้าพรหมท
กระษัตริย์ก็ทรงขังแล้วยกขึ้นมารัพลคนประมาณห้าพันเสศ ดำเนิรกับบาทภ

กันพระตฤกนถึงเมืองปรคณ แล้วข้ามแม่น้ำเมืองปรคณเมืองนครนค
ตกทางกลางทงทุ่งแสนเสศ ๑ ขณะนั้นชาวพระนครรู้ข่าวเข้าพรหมท
ษัตริย์ก็ยกทัพกลับมาก ก็ชวณกันมีกวมขึ้นก็ทวนทุกคน ยกมือขึ้นถวาย
บังคมแล้วกล่าวว่ ครั้นนี้กรดยกเชษฐุจะสงบแล้วแผ่นดินจะราบคาบ นั้นเมื่อ

ไทยเสีย ประพฤติการทุจริตนี้ ก็เห็นว่าแผ่นดินสยามหลักฐานใหญ่
 อยู่ในแผ่นดิน จะละเมิดให้เสียให้เสียไทยเสีย จึงรับสั่งให้มีพระ
 ทนทานตักดินเข้าแผ่นดินผู้ทุจริตทั่ว ๆ ไปเป็นทั้งแผ่นดินใช้ไปกระทำการ
 กลมเกลือกมลหมักหมมให้ต่างนัก เกือบสามชั่งกระทำตั้งมิให้ขาด
 กิจการจะเห็นคนทั้งแผ่นดินให้สิ้นแผ่นดินหมด จะให้สิ้นแผ่นดินหมด
 แลไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน ก็เหตุในน้อยทชหลัง
 ทั้งจึงเอาบรรณาธิการของทำทัไทย แล้วโดยที่พระภิกษุสงฆ์แลสงฆ์
 แก่ข้าราชการเสนาบดีประธาณู เสงี่ยมเทศรพชดินไทยพระระการทชชกวม

ฝึกมิได้   กระทำให้แผ่นดินเคืองกร้อนทุกเส้นหญ้าทั้งพระพรตศักดิ์เลื่อมทรวง
 แค้นหมองทมิฬมิอาจทฤษฎี   โทษทวงจะมีเป็นบระการโทษให้ทมิฬไปให้แจ้ง
 แล้วแต่ทมิฬ   ก็รีบฝึกพิณทุกประการ   พึงรีบสั่งให้เตทมิฬไปประหารชีวิต
 สักเร้าโทษเดียว   เพชราอกกับผู้คุมก็ลากเอาทมิฬขึ้นแถวทมิฬไปกับพิณพิณพันธุนาการ
 เข้ตทมิฬจึงทมิฬแก่ผู้คุมเพชราอก   ทมิฬได้ขึ้นบงชิ่งถึงที่ทมิฬแล้วช่วยลา
 เสาแวงเข้าไปทมิฬทมิฬไว้ระทมิฬระ   ขอเจรจาด้วยตมิฬสองสามคำ   ผู้คุมก็ให้ทมิฬ
 เข้มา   ก็ทมิฬพระเนตรเห็นจึงบอกพระทมิฬให้ล่ามมา   ผู้คุมแล้วเพชราอก
 ก็ให้ทมิฬออกไปนอกพระตำรา   ถึงเข้าตมิฬไว้ระบระตมิฬก็ระทมิฬระทมิฬระ

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ-นามสกุล

นางสาวกนกชน พัฒนถาบุตร

วันเดือนปีที่เกิด

วันที่ 15 พฤษภาคม 2505

จังหวัดที่เกิด

จังหวัดนครศรีธรรมราช

ประวัติการศึกษา

ปี 2553 รัฐศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์)

มหาวิทยาลัยรามคำแหง

